

VIGILIA

1979
augusztus

MAGYAR FERENC
KIÉ AZ ORSZÁG?

DOROMBY KÁROLY
A BUZGÓSÁG ÉS ÁHÍTAT GYÖNYÖRŰ NAPJAI
Beszélgetés Lékai László bíborossal

NYÍRI TAMÁS
SZEMÉLY ÉS KÖZÖSSÉG

Vargha Kálmán: **Móricz Zsigmond** kritikai fogadtatása
(1909–1919)

Ugrin Aranka: **Móricz Zsigmond** levelezéséből

Rónay György: **Naplójából (Móricz Zsigmondról)**

Bohuniczky Szefi: **Emlékképek Móricz Zsigmondról**

Mécs László: **Találkozásom Móricz Zsigmonddal**

Fodor Ilona: **Négyszemközt Balczó Andrással**

Tüskés Tibor: **Prokop Péter Jánoshalmán**

Kalász Márton **versei**

Síki Géza: **Kalász Márton** verskötetéről
Prokop Péter-reprodukciók

Précis: français, deutsch, English

MAGYAR FERENC	Kié az ország? — — — — —	505
DOROMBY KÁROLY	A buzgóság és áhítat gyönyörű napjai. Beszélgetés Lékai László bíborossal — — — — —	507
NYÍRI TAMÁS	Személy és közösség — — — — —	510
KALÁSZ MÁRTON	Este, a kinti időt hallgatva; Bizalom; Példa a feddésre; Végső remény ünnepe (versek) — — — — —	521
VARGHA KÁLMÁN	Az első évtized. Móricz Zsigmond kritikai fogadtatása (1909—1919) — — — — —	523
UGRIN ARANKA	Móricz Zsigmond levelezéséből. Ismeretlen dokumentumok — — — — —	532
RÓNAY GYÖRGY	Naplójából. Móricz Zsigmond — — — — —	538
BOHUNICZKY SZEFI	Emlékképek Móricz Zsigmondról. Az író kiadatlan önéletírásából — — — — —	545
MÉCS LÁSZLÓ	Találkozásom Móricz Zsigmonddal — — — — —	556
TÜSKÉS TIBOR	Prokop Péter Jánoshalmán — — — — —	560
FODOR ILONA	Négyszemközt Balczó Andrással (II. rész) — — — — —	564

NAPLÓ

Síki Géza: Kinyíló versvilág — 571; Tájékozódás — 572; Idegen nyelvű tartalomjegyzék — 574; Reprodukciók Prokop Péter képeiről — az 562. oldalon és a hátsó belső borítón.

Felelős szerkesztő: DOROMBY KÁROLY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és Kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-438, 173-933. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekszámla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 18,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7 sz. csekszámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is Egyes szám ára: 16,— Ft. Előfizetés: egy évre 180,— Ft, félévre: 90,— Ft, negyedévre: 45,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024.

Kié az ország?

A földkerekség térképén ma még jócskán találunk olyan országokat, ahol erre a kérdésre nem lehet egyértelmű választ adni.

Nálunk egy századokon át folyt küzdelem győzelme írta bele a választ erre a kérdésre a Magyar Népköztársaság új Alkotmányába. Tudjuk mit jelent birtokba venni valamit és ismét mit jelent a fogalom teljes mértékében birtokolni is ugyanazt. Ez nem megy máról holnapra, hiszen egy most elkészült családi házat is előbb be kell rendezni, később átrendeztetni, „belakni”, gyermekek nyüzsgésével, az élet mindennapi zajaival — és gondjaival — megtölteni ahhoz, hogy a ház véglegesen otthonunk legyen: családi fészek.

Van még mit tennünk, hogy amit harminc évvel ezelőtt a magyar nép új államának születési bizonyítványa egybefoglalt, a legvégső következményéig valóság legyen. De arra a kérdésre, hogy kié a mi országunk, már most is határozott és egyértelmű választ tudunk adni: az ország a dolgozó népéé.

Ezt a történelmi valóságot el kellett fogadnia az ezeréves magyar katolikus egyháznak is. Tudom, hogy nem hangzik kellemesen itt ez a „kellett” szócska, de aki ismeri és szembe is tud nézni az utóbbi három évtized katolikus egyházpolitikájának történetével, az nem tagadja, hogy a felismerés felelőssége — amiről az Országgyűlés júniusi ülészakán pénzügyminiszterünk beszélt — csak fokozatosan ébredt fel a magyarországi katolikus egyházvezetésben. Azóta érezhető jelenléte, amióta visszafordíthatatlan valóság lett, hogy az ország népe — melynek igen jelentős százaléka a vallásához és egyházához hűsége ragaszkodó katolikus lakosság — elfogadta és magáénak tartja a szocialista társadalmi rendet.

A hívő embernek földi boldogulásának érdekeit is eredményesen szolgáló társadalmi berendezkedéssel való szembefordulás annyit jelentene, hogy az egyház szembefordul és elszakad attól a néptől, melynek lelki és erkölcsi gondozó szolgálatát, az üdvösség útján való vezetését krisztusi mandátum alapján vállalta és századokon át gyakorolta. Ugyanakkor szembefordulást jelentene az egyház sajátos egzisztenciájának érdekeivel is.

A közös érdekek felismerésének felelősségét erősítette meg a II. Vatikáni Zsinatnak az a tanítása is, mely az egyháznak a mai világgal újra rendezendő viszonyát érintette és megérlelte a helyi egyház jövőjét megalapozó döntéseket. Segített annak a történelmi-társadalmi valóságnak a felismerésében, hogy a helyi egyház számára nincs más alternatíva: a katolikus vallás hitelveinek, a keresztyén világnézetnek hiánytalan megtartásával elfogadni azt az utat, amelyen a földi boldogulás felé az egész ország társadalma elindult. Ezen a „földi” úton kell most már megépítenie az egyháznak ama „égi” utat is, melyen a mindennapi kenyér mellé odateheti az emberi élet teljességéhez nélkülözhetetlen lelki táplálékot is és amelyen a teremtetett világ birtokbavételének jogával felruházott embert Isten fiainak boldogságára vezérli.

Eddig nem ezt tette volna a mi helyi egyházunk? — Dehogyanem, hiszen kezdettől fogva ez volt Krisztustól származó küldetése. De ez volt a magyarságot államba szervező első apostoli királyunknak, Szent Istvánnak hagyatéka is. A magyar állammal együtt született egyháznak tehát akkor sem volt más útja, mint hogy a maga eszközeivel közösséget alkotó erkölcsös embert, egységes nemzetet, a kalandozások helyett a békés munkát megszerető népet nevelve járuljon hozzá az ország építéséhez.

Abban azonban egészen új a mi helyi egyházunk mai útja, hogy a múlt gyakorlatával szemben a magyar nép új állama már nem „hitbizományként” kezeli az egyház tevékenységét. Nem földbirtokokat — gazdasági, politikai és egyéb kiváltságokat — bocsát az egyház rendelkezésére ahhoz, hogy ezeknek hozamából tartsa fenn magát. Helyette bizalmat szavaz és lehetőséget biztosít azoknak a feltételeknek a megteremtéséhez, amelyek az egyház küldetésének teljesítéséhez

elengedhetetlenül szükséges. Az elmúlt évtizedek során tapasztalhattuk, hogy ez az előlegezett bizalom — és a lehetőségek biztosítása — nem korlátlan. Helyesebben: egy kölcsönösségen nyugszik. Olyan mértékben növekszik és fejlődik, amilyen mértékben az egyház erre rászolgál. Ahogyan társadalmi és közéleti hasznavehetőségét, munkálkodásának közhasznúságát megteremti és tanúsítja.

Ehhez még azt is érdemes hozzátenni, hogy a saját lábán megálló és a magát fenntartó, a függetlenségben és szabadságban tevékenykedő egyházé a jövő nemcsak nálunk, de a világ bármely más részén és államában, mert a közösség javára irányuló szolgálata csak akkor hiteles és hatékony, ha ezt az egyházat alapító Krisztus rendelkezésének megfelelően, nem pedig kiváltságok reményében, cselekszi.

Ennek a folyóiratnak a hasábjain az utóbbi időben számos alapvető tanulmány, gondolatot és elhatározást indító írás jelent meg arról, hogy milyennek kell lennie annak a mai egyháznak, amelyet Isten népének minden rétege magáénak tart. Gondolatsorunk címével párhuzamban mégsem volna érdektelen feltenni azt a másik kérdést is: kié az egyház? A mi helyi egyházunk ugyanúgy a népé-e, miként az ország?

Új vonás az is a helyi egyház küldetésének itthoni útján, ami az előbbinél is alaposabb figyelemre, összeszedettségre és felelősségre kötelez bennünket, hívő katolikusokat. Mindenekelőtt krisztusi hitünkben és egyházhűségünkben való rendíthetetlen helytállásra. Az az elmélet — és immár kipróbált gyakorlat — melyet a mi államunk és társadalmi-gazdasági rendszerünk a földi élet és az ország fejlődésének elrendezéséhez elénk ad, az ország egész népének javát tekintve kedvezőnek bizonyult. Számunkra viszont egyetlen vonatkozásban problematikus, mivel nemcsak hogy nem foglalkozik az emberi élet természetfeletti valóságaival, hanem — Isten létevel kezdve — tagadja is ezeknek a valóságoknak létezését és azzal együtt a vallásos életforma értelmességét az ember és a társadalom életében. Arra törekszik, hogy már a ma, de méginkább a jövő embere, megszabaduljon mindenfajta természetfeletti és vallásos képzettől, mivel — szerinte — azokban a kérdésekben, amelyekben a vallás a hitben véli fellelni a válaszokat, a végső és megnyugtató feleletet csakis a tudomány adhatja meg.

Nem lehet ennek a töprengésnek a célja, hogy az egyazon országban jelenlevő ideológiák esélyeiről szölgön. Nekünk elég gondunk van most azzal, hogy a mi helyi egyházunk és megújuló vallásosságunk — a múlthoz képest megcsökkent lehetőségei között is — hatásosan tudja megjeleníteni és sugározni Krisztusnak az egész embert és az egész földi világot megragadó és újjáteremteni képes tanítását. Még ma is lépten-nyomon felmerül a kérdés: hogyan tudna végre megszabadulni a magyarországi katolikus vallási alkat a múltban hozzátapadt képzetektől, amelyek egy már idejétmúlt egyház-kép és valamiféle nép-nemzeti-állami vallásosság nosztalgijával fékezik egyházi újjáéledésünk lendületét. Hozzáteszem: fékezik esélyeinket is abban az időszakban, amit felelős állami és politikai vezetőink úgy szoktak megjelölni, hogy még hosszú időn keresztül együtt kell élni és a haza javára szövetségesekként együtt dolgozni a vallásos állampolgárokkal.

Tudom, hogy az egyház és az állam viszonyát érintő hasonló megnyilatkozásokat egyesek megnyugtatónak, mások pedig időleges kompromisszumnak érzik, amin bármikor változtatni lehet. Nem volna szerencsés egy olyan fajta „megnyugtás” elterjedése a helyi egyházban, amely — kikapcsolva a hívők személyes felelősségét és elkötelezettségét — mindent a legfőbb állami és egyházi vezetés bölcs és türelmes tárgyalókészségére bízna. Ugyanakkor elsősorban az egyház tevékenységének teljesebb kibontakozása vallaná kárát, ha hívei ideiglenesnek, bizonytalanoknak vagy bármikor visszafordíthatóknak éreznék a mostanáig elért rendezettséget. (Nem használnak a katolikus hívek jó közérzetének az olyan kijelentések — pl. a Világosság májusi számának az új enciklikával foglalkozó, egyébként tárgyilagos elemzésében —, melyek szerint a magyar államvezetés kiemelkedő személyiségeinek találkozása VI. Pál pápával „alapjában véve mintegy lezárta a magyar állam és a katolikus egyház viszonya rendezésének folyamatát”).

Az állam és az egyház szétválasztása egyszeri esemény volt. Ami utána következett, az állam és az egyház viszonyának rendezése, olyan folyamat, amit szinte sohasem tekinthetünk lezártnak. Az eddigi eredmények biztatóak és bizalomkeltőek, de csak további folytatásuk növelheti a hívő állampolgárok jó közérzetét annak a népek államában, melynek ők is egyenrangú polgárai.

Ami kezdetben oly fenyegetőnek látszott, reméljük, mára már mindenki előtt világos: nem kell ahhoz megtagadnunk sem hitünket, sem egyházunkat, de még legnemesebb vallásos hagyományainkat sem, hogy a felismert úton keresztény hitünk és vallásos életünk mélyreható belső újjászülésének erejével egyre biztonságosabban haladjunk a jövő felé. Ennek a belső megújulásnak a komolyságát csak elősegítheti, hogy augusztus 20-i szép ünnepünkön szembesítsük egyházunk jelenét és jövőjét az ország Alkotmányával, a mindennapi munkában és az ország építésében tanúsított helytállásunkat pedig azzal, amit szimbolikusan Kenyérnek mondunk. És ehhez a szembesítéshez tartozik az is, hogy ne csak szép festményeken szeressük látni, felcsendülő templomi énekeinkben hallani, de vallásos életünk megújulásában adjunk szerepet annak, hogy első szent királyunk valaha felajánlotta országát a Szűzanyának. Gondoljunk arra, hogy ezt a hajdani „királyi gesztust” mindenki gyakorolhatja, aki Krisztus tanításának hűségében nevelkedett fel a magyar nép országának szolgálatára. Ez a személyes felajánlásunk sem választhat el bennünket más világnézeti embertársainktól mindaddig, amíg a mi legbensőbb lelki ügyünk és támaszunk marad s amíg nem gyártunk belőle ma már már sem gyakorolható „államjogi” elméleteket. Mert valami mélységesen összeköt bennünket világnézeti különállásunk ellenére is: hazánk és az emberiség üdve. Ahogyan Mezei Mária írta egyik megrendítő vallomásában: „A világ boldogabbá tételéhez mindannyiunknak, a forradalmárok és szentek egy forrásból eredő, új emberré változtató és megtartó, embert szerető rendíthetetlen hite kell!”

Magyar Ferenc

A BUZGÓSÁG ÉS ÁHÍTAT GYÖNYÖRŰ NAPJAI

BESZÉLGETÉS LÉKAI LÁSZLÓ BÍBOROSSAL

A világegyház, de különösképpen a kelet-európai helyi egyházak életének kiemelkedő, nagy jelentőségű eseménye volt II. János Pál pápa hivatalos látogatása szülőföldjén, egykori hazájában. A kilencnapos látogatással kapcsolatos ünnepségsorozatnak meghívott vendége volt a magyar püspöki kar is. Dr. Lécai László bíboros-prímás és dr. Cserháti József pécsi megyéspüspök, a püspöki kar titkára a csechowai ünnepségeken, Kádár László egri érsek és dr. Keresztes Szilárd hajdúdorogi segédpüspök Krakkóban képviselte a magyar püspöki kart. Hazaérkezése után megkértük Lécai László bíborost, mondja el a Vigília olvasói részére, milyen benyomásokkal tért haza erről a bennünket oly közről érintő eseménysorozatról. A bíboros úr készséggel vállalkozott rá, hogy kérdéseinkre válaszoljon.

— *Mi volt a Bíboros Úr általános benyomása a pápa lengyelországi látogatásáról?*

— Túl az esemény egyházi és egyházpolitikai jelentőségén, amelyről még úgy is szót ejtünk majd, első helyen talán azt a kellemes meglepetést kell említenem, amit az ünnepségsorozat kitűnő és zökkenésmentes rendezése szerzett. Nem árulok el titkot vele, ha elmondom, hogy bizony egyházi és világi részről egyaránt némi aggodalommal néztek a rendezvénysorozat elé, hiszen többmilliós tömeg mozgásáról volt szó, az élelmezésükről, egészségügyi ellátásukról, hogy csak az ilyenkor

elkerülhetetlenül fellépő materiális igényekről beszélünk, amelyeknél persze még fontosabb volt a lelki igények kielégítése. Csak a legteljesebb elismeréssel lehet szólni a rendezők ügyességéről, okosságáról és tapintatáról éppen úgy, mint a hívő tömegek bámulatos fegyelmeről. Gondolja meg, egyedül Czeszochowában — ahol mi az ünnepségekbe bekapcsolódtunk — hárommillió ember volt jelen, ezeket azonban olyan ügyesen mozgatták, hogy a helyzet soha nem vált nyomasztóvá, nem keletkezett életveszélyes tolongás. Ez persze részben annak is köszönhető volt, hogy egyetlen napon hat alkalommal találkoztak a hívek a Szentatyával, és aki egyszer már látta őt, szívesen átadta a helyét másvalakinek. Azonkívül ügyesen olyan magasra építették az emelvényt, hogy a távolállók is jól láthatták a Szentatyát, senkinek sem kellett közelre tolakodnia. De a legfontosabb tényező mégiscsak II. János Pál pápa lefegyverező embersége és személyiségének kisugárzó varázsa volt. Kiváló elődök után foglalta el Szent Péter székét, akik ki is jelölték az utat, amelyen ő maga is határozottan járni kíván, de minden emberi nagyságuk mellett, sem XXIII. János pápában, sem VI. Pál pápában nem volt meg az a szinte varázslatos képesség, hogy milliós tömeggel tudjon szinte személyes kapcsolatot teremteni. Rengeteg apró gesztusból, hanghordozásból áll össze ez a varázs. A pápa mindvégig hangoztatta, hogy a hazájában tett utazásnak kizárólag vallási jellege van, és ezt a szándékát és meggyőződését teljes mértékben elfogadtatta a hívekkel is. Valóban a buzgóság és áhítat gyönyörű napjai voltak ezek.

— *A világsajtó egy része nem fogadta el ezt a szempontot és a pápai látogatásnak inkább politikai jelentőségét igyekezett hangsúlyozni. Ezzel kapcsolatban felvetődik a kérdés, hogy vajon csak a sima lebonyolítást illetően voltak-e előzetes aggodalmak, vagy jelentkeztek ilyenek más, ha úgy tetszik politikai téren is?*

— Természetesen voltak ilyen aggodalmak is. Közrejátszott ebben a nemzetközi sajtónak az a része, amely nem a megbékélés, hanem a konfrontáció irányába igyekezett a pápai látogatással kapcsolatos hangulatot eltolni és magában Lengyelországban is jelentkezett egy, ha úgy tetszik „keményebb egyházi vonal”, amely tükröződött egy még februárban kiadott körlevélben is és amelyben a világnézeti harc kapott nagyobb hangsúlyt. Ennek megfelelően a kilencnapos látogatás is némi feszültséggel terhes légkörben kezdődött. De nyomban az első nap után egyre inkább oldódott ez a feszültség és adta át helyét egy olyan kötetlen emberi találkozásnak, amelyben mindenki gazdagodott, aki csak részt vehetett benne. És ha az előbbieken a hívő tömegekkel való kapcsolat megteremtéséről szólva a pápa nyájasságáról, emberi közvetlenségéről, szeretetreméltóságáról szóltam, akkor itt nagy bölcsességét, politikai okosságát és tapintatát kell dicsérnem. Egyébként is az a körülmény, hogy Casaroli bíboros államtitkárt a XXIII. János pápa által kezdeményezett és a VI. Pál pápa által még alaposabban elmélyített „keleti” politika e nagyszerű megvalósítóját és kiépítőjét nemcsak megerősítette pozíciójában, de magával hozta erre a látogatásra is, és mindenütt az ő társaságában jelent meg, egyértelműen bizonyítja, hogy ő maga is ennek a politikának jegyében értelmezte ezt a minden várakozást felülmúlóan jól sikerült látogató körutat.

— *Milyen jelentőséggel bírt ez az ünnepség és a magyar püspöki kar kettős küldöttségének részvétele a magyar egyház szempontjából?*

— Hogy a magyar egyház szempontjából is fontos események zajlottak le június első tíz napjában Lengyelországban, azt talán nem is kell hangsúlyozni. Az ez év tavaszára tervezett és Szent Szaniszlónak a lengyel kereszténység vértanújának emlékére rendezendő ünnepségre a magyar püspöki kart már a múlt év őszén meghívták. Az 1978. október 14-én kelt rendkívül szívélyes hangú meghívó levél Wyszynski bíborosnak, a lengyel püspöki kar elnökének és Wojtyla krakkói bíboros-érsekeknek, az ünnepségek házigazdájának aláírásával érkezett a címemre. Ez még a

pápaválasztás előtt volt és akkor még csak arról volt szó, hogy Krakóban májusban lesz ez az ünnepség. Mint tudjuk, nem sokkal ezután az egyetemes katolikus egyház pápájává választották a krakkói érseket és ezáltal a tervezett ünnepségek is más dimenziót kaptak. Miután a pápa elfogadta az ünnepségeken való részvételre szóló meghívást, ez hosszabb és gondosabb előkészületeket tett szükségessé és az egész úti-program kibővítését is. Én azonban már tavasszal Rómában közöltem a Szentatyával, hogy mi, magyarok, csak Czesztochowában, illetve Krakóban kapcsolódunk majd be az ünnepségekbe, hiszen ez az a két hely, amelynek szoros magyar vonatkozásai vannak. A czesztochowai méltán világhírűnek mondható kegyhelyet az a pálos rend virágoztatta föl, amelynek alapítója Boldog Özséb, az esztergomi káptalan kanonokja volt. Gondolhatja, hogy mily felemelő érzés volt számomra, amikor a lengyelországi magyar zarándokoknak magyar paptestvéreimmel együtt misézhettem a híres kegykép előtt. És se szeri, se száma a Krakóhoz fűződő magyar emlékeknek is. És most személyes beszélgetéseink alapján is elmondhatom, hogy a Szentatyá, milyen melegen érdeklődik ezek iránt a történelmi kapcsolatok iránt.

— *Talán hallhatnánk néhány szót a magyar küldöttség fogadtatásáról. A hírközlő eszközök szerint a vendégasztalnál a Szentatya jobbjára Casaroli államtitkárt, baljára Biboros Urat ültette.*

— Valóban így volt. A küldöttség fogadtatása pedig elmondhatatlanul megható volt. Úgy történt, hogy Varsóból — ahová repülőgéppel érkeztünk — Wyszyński bíboros saját kocsiján vitetett minket tovább egyik segédpüspökének kíséretében 140 km/óra sebességgel. Már zajlott a czesztochowai Szent Zsigmond templom előtti esti ájtatosság, amikor mi is csatlakozni tudtunk a hívő sereghez. Amikor a Szentatya meglátott minket, szó szerint ezeket mondotta: „Szeretnék ebben a hívő-seregben minden zarándokot üdvözölni. Különösen is azokat, akik Lengyelországon túlról jöttek. Már sokakat köszöntöttem délelőtt. Az egybegyűlteik között látok egy kiváló vendéget, Lékai László bíborost, Esztergom érseket, Magyarország prímását. Ha nagy is a különbség nyelvünk között, a lengyel és általában a szláv meg a magyar nyelv között, remélem, hogy vendégünk megérti, hogy most, ebben a pillanatban éppen őt üdvözöljük, jóllehet lengyel nyelven. A régi lengyel mondás szerint: a magyar és a lengyel bajtársak. Mindenesetre mihelyt meghívtak a krakkói székből Szent Péter székébe, egyik legfontosabb feladatomnak tartottam, hogy üdvözöljem a hozzánk oly közelálló magyar egyházat és népét. Ezt számos történelmi kapcsolat alapján tettem. Szent Péter utódaiként, és ugyanakkor, mint Szent Szaniszló utóda tettem. Abban a pillanatban szükséges volt emlékeztetni arra, hogy pontosan Magyarországról jött hozzánk Hedvig királyné, ez a nagyasszony, ez a szent asszony. Ezt a királynét maga a gondviselés küldte nekünk abban az időben. Szarkofágja a Wawelben látható, ott sok lengyel látogatja, sok külföldi is, köztük gyakran megállnak előtte a magyar testvérek. Nehéz lenne felidézni egész történelmünket, amely annyira hasonlít Szent István koronájának történetéhez. Mindnyáján emlékezőnk, mennyi érdemet szerzett Lengyelországban Báthory István király, aki Erdélyből jött hozzánk. Történelmünk legnagyobb királya volt. Ezért gondolom, nemcsak mint pápa, hanem mint lengyel, hogy valamennyi honfitársam érzelmeit fejezem ki, amikor a magyarországi hierarchia itt jelenlevő első képviselőjének tolmácsolom a magyar egyháznak és nemzetnek szóló jókívánságaimat.” A Szentatya ezután emlékeztetett rá, hogy voltaképpen ezeket a jókívánságokat kívánta tolmácsolni már múlt év decemberi levelében is. A történethez tartozik, hogy itt dübörgő taps szakította félbe a Szentatya beszédét, és maga is jól tudja, hogy taps és taps között milyen különbség tud lenni. Ennek a tapsnak intenzitásán érződött, hogy igazi szeretet és megbecsülés van mögötte. A Szentatya kitüntető figyelemre ezután sem lankadt, és mindvégig kitüntető szeretetével és szívéllyességével.

— *Befejezésül arra a kérdésre kérjük még a Biboros Úr válaszát, hogy véleménye szerint ez a pápai látogatás milyen jelentőséggel bírt a Szentszék és a*

szocialista államok viszonya, és az egyes szocialista államokon belül az egyház és az állam viszonya szempontjából.

— Meggyőződésem, hogy mindenképpen nagy jelentőséggel bírt ebből a szempontból és ugyanúgy meg vagyok győződve kedvező hatásairól is. Mindenesetre itt is fontos néhány alapvető kérdés tisztázása. Bár az egyes országok püspökei és püspöki konferenciái nem lehetnek közömbösek más népek egyházai iránt, én mint a magyar püspöki kar elnöke mindenekelőtt a magyar viszonyokat ismerem. Azt maga is nagyon jól tudja, hogy a mi államunk vezetői éppúgy, mint más szocialista államok vezetői, újra meg újra hangoztatják, hogy a közös cél ellenére is saját nemzetük történelmi és társadalmi adottságainak figyelembe vételével kívánják az új társadalmat fölépíteni. Nyilvánvalóan figyelembe kell ezt venni az egyes egyházak helyzetének megítélésénél is. A végső cél, a mi esetünkben Krisztus üdvösségüzenetének beoltása az emberi szívekbe, tehát az evangelizáció, természetesen nálunk is közös. Közösek tekintetben a cél elérésének módszerei is, de azért a szocialista államokban élő helyi egyházak helyzete is annyiféle, ahányan vannak, hiszen mindenütt mások a történelmi adottságok és mások voltak a fejlődés egyes állomásai is. Egyházpolitikai szempontból sincs tehát általános érvényű modell. Közös modellünk viszont — ha már ezt a divatos szót használjuk — az a Jézus Krisztus, akinek tanítványai vagyunk, és akiről itt és most tanúságot kell tennünk. Testvéri kapcsolatban, a szeretet kötelékével összefűzve és egymás sajátosságait tiszteletben tartva a többi helyi egyházzal. Ez volt számomra ennek a rendkívüli és felejthetetlen zárandoklatnak legfőbb tanulsága.

DOROMBY KÁROLY

NYÍRI TAMÁS

SZEMÉLY ÉS KÖZÖSSÉG

Csak egységes világban élhetünk kíváncsainknak megfelelő, egészséges és ép életet. Az ember gyakorta emlegetett „határtalan ráutaltsága” lényegét tekintve nem más, mint a valóság áhított összhangját és egzisztenciánk épségét biztosító Egy utáni nyomozás. Ameddig az én viszályba keveredhet világával, addig vesztélyben van a személy fennállása is. Az én és a világ kiegyensúlyozott kapcsolatától nem választható el a társadalom egysége sem. Az ember rendeltetése nemcsak egzisztenciájának és a világnak az egységét követeli meg tőle, hanem az emberiségét is (1).

A közösség

Az emberiség egységén elsősorban azt értjük, hogy egymástól függő és egymásra utalt egyedek alkotják az emberiséget. Az a körülmény, hogy nemcsak emberi egyedekről beszélünk, hanem az emberről is, arra vall, hogy az embereknek közös létejük van, annak ellenére, hogy konkrét-kulturális megjelenésük időnként és helyenként rendkívül változatos. A kulturális különbségek dacára is fel kell tételeznünk valami idő és társadalom fölötti, ám történelmileg kibontakozó *állandót*, amelynek alapján egyaránt megilleti az ember név az altamirai barlang művészt és az úrállomás kutató tudósát. De nemcsak eredetünk, hanem rendeltetésünk is közös, melyet egyedül, magára hagyottan senki sem tud elérni. A világra nyitott lény alapvetően *másra* utalt; a világra és a többi létezőre. Kiváltképpen a másik emberre, akivel és akiért a világ egységén kell munkálkodnia. Mind a szellemi, mind a gazdasági életnek föltétele az elrendezett világ, s még a legbizalmasabb magánbeszélgetéseken sem reked kívül teljesen. Az egyéni

egzisztencia sűrített történelem: az emberiség nagyon hosszú és közös életének az eredménye. Az előttünk élőkére épül minden egyes tettünk és gondolatunk, s minden bizonnyal a még feltáratlan közös emberi rendeltetés hajtja a másik ember iránt tanúsított, szünni nem akaró érdeklődést. A közös rendeltetés adja az egyetértés varázsát, s ez vezet az újabb és újabb emberi társulásokhoz. S. Freud szerint a hasonló jellegű élőlényekben ösztönös vonzódás él az iránt, hogy mind átfogóbb egységekbe tömörüljenek: az egyén befejezetlennek érzi magát egyedül (2). Ez vonatkozik az emberre is, aki abban különbözik az állatoktól, hogy nem működik benne vele született *irányítás*, nincs előre programozva, hogy mi módon rendezze be közös életét. Nincs oly „*ösztöne*”, mely megszabná, hogy gyűjtögetéssel, vadászattal vagy földműveléssel és állattenyésztéssel tartsa-e fenn létét. Nem öröklődő „*természete*” határozza meg, hogy egynejségben, többnejségben vagy a házasság valami egészen más formájában él-e. Ha pedig a közös élet formái nem természet szerint adóttak, akkor az embernek magának kell ki-gondolnia őket. Nem kétséges viszont, hogy a házasság együttélése különféle lehet-séges módzatai éppenséggel nem tetszés szerintiek; nincsenek csak a két szer-ződő fél kényére-kedvére bízva, mintha teljesen közömbösek és érdektelenek lennének. Eppen ellenkezőleg, azért talál ki az ember ily sokféle változatot, mert leghalaszthatatlanabb gondja a közösségi élet, melyet változó körülményeinek megfelelően a legkedvezőbbnek ígérkező, optimális módon igyekszik megszer-vezni. Az én és a valóság egységére, összhangjára irányuló rendeltetése, mely szükségképpen túlmutat az egyénen, csak az egyének kézzelfogható egyesülésében ölt alakot. Bár rendeltetésének örökös lezáratlansága folytán a mindenkor tár-sadalmi bередezkedésen és intézményeken is túlkérdéz és viszonylagosítja őket, ez nem változtat azon, hogy a közösség pótolhatatlan létszükséglet számára. A közösség az az emberi létartomány, amelyen át kibontakozásunk útja vezet — mondja W. Pannenberg (3).

Az emberek közösségre vágnak. Ez azt mutatja, hogy mindenkinek ugyanaz a célja és rendeltetése, ha egyszer oly sokan és oly sokféleké keresik ezt ugyan-abban az egy közösségben. Bármily különböző utakon járnak is, bármily eltérő módokon járulnak is hozzá az egyesek a többiek boldogulásához, akárhányféle-képpen írja elő a társadalom jogait és kötelességeit, csoportjukon belül a cél, amire törekcszenek, ugyanaz: a közösség, mely összeköti őket egymással. A tár-sadalom egyik alapadottsága a csoport. Az embereket szükségképpen vérségi szálak fűzik egymáshoz, valamilyen vallási vagy egyéb közösséghez tartoznak, vannak szomszédai és munkatársai. A csoporton kívül magányosnak érzik magukat, a kiközösítés gyakran fizikai egzisztenciájukat is veszélyezteti. A kisebb vagy nagyobb csoport az ember élettere, megnyugvást és biztonságot nyújtó otthona. Megtörténhet, hogy kétely ébred bennük csoportunk szokásrendjével szemben, többnyire hamar eloszlatjuk azonban, mert nehezen viseljük el az egyéni véle-mény terhét. Hosszasan sorolhatnánk még, hogy hányféleképpen és mi okból van az ember ráutalva a csoportra, amelyhez tartozik. Az eredmény nem változna. A csoport az ember létfenntartásának nélkülözhetetlen alapja.

Az ember nemcsak azért keresi azonban a másik ember társaságát, mert oly eszköz ez, amiről nem mondhat le, hanem azért is, mert önmagában érték a másokkal való emberi találkozás. Ahhoz, hogy emberré váljunk, nemcsak mások szolgálatára van szükségünk, hanem magára a másik emberre is; meghitt, bizal-mas, benső viszonyra. Így alakul ki a közösség, amely nem a társadalmi szere-pekre, hanem a teljes emberre épül. A közösség azonos célok és eszmék által egyesített emberek csoportja, az érzelm és a gondolkodás, hagyomány és el-kötelezettség viszonylag tartós összjátéka, melyben összekovácsolódnak, szoros egy-ségbe forrnak a közösség tagjai. Az ilyen közösség oly érték, melyben kivirulnak a többi értékek is. Közös étkezés avatja emberivé a táplálkozást, s közösségi mű az emberi egzisztenciának nélkülözhetetlen ünnep is. „Nem az a művészet, hogy ünnepet rendezzünk, hanem hogy olyanokat találjunk, akik velünk együtt tud-nak örülni” — jegyzi meg F. Nietzsche hátrahagyott irataiban (4). Az ünnep nem „hasznát nyújtó”, hanem önmagában véve értékes, a szó legigazibb értelmében öncélú együttlét, az én és a valóság beteljesült egységének előlegezése.

Az egyes csoportok és közösségek korlátozott számban egyesítik az embereket. De csak akkor alkotnak valódi közösséget, ha nem zárkoznak gettóba, ha az egy-néphez tartozó csoportok kapcsolatban vannak egymással, a nép pedig a világ népeinek közösségével. Bár a közösségalkotó törekvés eleinte értelemszerűen szü-

kebb, átlátható és áttekinthető körre irányul, végül is kiterjed az egész emberiségre. Csak így tesz eleget a mindennemű emberi viselkedésre jellemző egyetemességnek. Először mindig a kisebb egységek felé fordul figyelmünk és ezek egyesítése nyitja meg tekintetünket a nagyobb egészre, az egyetemesre. Így tesszünk, amikor az értelmesen tagolt világ összefüggésébe helyezzük el a természet egyes jelenségeit, és ugyanígy iparkodunk az egymás közötti emberi érintkezésekben csoportokba egyesíteni az individuumokat, a csoportokat pedig az egyetemes emberi közösségbe. Napjainkban, amikor úgyszólván teljesen megszűntek a távolságok, amikor a tömeghírközlő eszközök otthonunkban tájékoztatnak az egész világ eseményeiről, félre nem ismerhető ez az egységesülést célzó törekvés.

Az emberi rendeltetés egysége, melyre törekednünk kell, arra készíteti az egyént, hogy kapcsolatot keressen a többivel, hogy egyetértésre jusson velük. A meghatározott csoport tagjaként születő ember saját csoportjának tudás- és értékrendszerét sajátítja el; magáévá teszi eszményképeit és elfogadja előírásait. Hajlunk arra, hogy „természetesnek” tartsuk szokásvilágunkat, s ez rendkívüli mértékben megnehezíti a kölcsönös megértést. Pedig mélyebbre nézve könnyű belátnunk, hogy már a csoporton belüli egyetértés feltételezi, hogy az igazság egy és ugyanaz az élet minden területén, kivétel nélkül minden egyes ember és csoport számára. Ugyanez vonatkozik a cselekvésre is. A közérdek és a magánérdek összeütközése mindennapos jelenség. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy csak úgy boldogulhat az életben, hogy a másik embert támogatva és segítve, megerősítem azt a közösséget, mely mindkettőnkét egyesíti magában. Kívételen szembeötlő ez az igazság az anyagi javak területén. Befellegzett annak az időnek, amikor kevesen bőségben élhettek a tömeg rovására. A világtörténelem jelen órájában a másik ember jóléte belső mozzanata saját jólétének. Aki boldogulni akar az életben, annak törődnie kell a többiekkel is, máskülönben önmaga alatt vágja a fát. Fokozottan vonatkozik ez a megállapítás a gazdag népek és hatalmas gazdasági közösségek kollektív önzésére. Világjelenség a gazdasági élet válsága. Tovább mélyül azonban mindaddig, amíg a gazdag népek nem hajlandók a maguk külön érdekét alárendelni az emberiség közös érdekének, amíg az emberiség tekintélyes hányada egyoldalú függő viszonyban van tőlük. Az egészen átfogó értelemben vett szeretet mint az embertárs javát előmozdító törekvés ezért alapja a társadalmi életnek és forrása az egyéni boldogulásnak (*Redemptor hominis*, 16).

A személy

Az ember boldogulásához nem elégséges az anyagi jólét, emberi kapcsolatok is kellenek hozzá. Az emberi kapcsolatok azonban föltételezik az embertárs személyének az elismerését.

Boethius híres definíciója értelmében „a személy szellemi természettel rendelkező egyedi létező” (*De duabus naturis*, 3). Ez a meghatározás a személyes létezés egyik gyújtópontját, ontológiai önállóságát hangsúlyozza. A személyes létező önmagában áll, meg nem bontott hiánytalan egység, mely *fennállásában* nem szorul más hordozó alapra. Egységes egész lévén nem lehet valami más létezőnek a járuléka, szervesen hozzátartozó része vagy kiegészítője, szoros értelemben nem olvadhat be valamely nagyobb egészbe. „A személy azt jelenti, ami az egész természetben a legtokéletesebb, tudniillik az értelmes természetű önmagában fennálló létezőt” (I q. 29 a. 3). A személy — bár egyén feletti összefüggésekből táplálkozik — szabad szellemi lény „ura cselekedeteinek” (I q. 29 q. 1), sőt „oka önmagának” — tanítja Aquinói Szent Tamás (II in cor c. 31. 3). Nem az általános esete — mint a személy tökéletességét el nem érő egyedek —, hanem soha többet elő nem forduló, megismételhetetlen lény, aki dönt magáról, aki nem vezethető vissza hiánytalanul másra. A maga személyében páratlan voltát nem ösztöneinek, nem érzelmeinek, nem akaratának köszönheti, hanem léte egységesült egészének; létezésének vagy egzisztenciájának. Ami személlyé teszi az embert, nem közelíthető meg hiánytalanul; valamiképpen ismert és meghitt, ugyanakkor mint egész, idegen. Ezért nem is definiálható tökéletesen a személy: az ember mindig több annál, mint amit önmagáról mondani tud.

A személy nem azonos az énnel vagy éntudattal, a személy az ember maga (*self*, *Selbst*) konkrét világi léteben és nyitottságában a világra. Éppen ezért az ember személyes léte az éenség ellentéte, az én szűk burkának felszakítása, az ember kihamozása az önzés és önzőség csonthéjából. Önállósága nem szigeteli el a személyt

másoktól, hanem megnyitja irányukban. Az emberek egymásra utaltsága következtében a személy nem csupán önmagában létezik, hanem másokkal együtt. „Az együtt-lét egzisztenciálisan akkor is meghatározza az itt-létet, ha ténylegesen nem is fordul elő és nem is észlelhető a másik” (5). A kommunikáció, a másokkal való kapcsolat, az emberi érintkezés és eszmecsere, a közös munkálkodás és tevékenység legalább oly mélyen határozza meg a személyt, mint önállósága és zártsága. Ebben nyilvánul meg az emberi létezés dialektikája, hogy az ember, ő maga, teljes egészében és valójában a másikra van rendelve, csak akkor egzisztál hitelesen, ha egész mivoltával vonatkozásba kerül azzal a másikkal, aki nem ő, ha felveszi a kapcsolatot önmaga másával. Ha hajlandó önmagán felülemelkedni, önmagából kilépni, önmagát transzcendálni. A személy lényegéhez tartozik az öntranszcendencia, s csak ebben a másik irányában megvalósuló túllépésben valósítja meg önmagát, saját valóját. Az ember személyes létének zártsága ellenére sincs magába zárva, nincs elzárva a világ elől, hanem nyitott a világra, amelyet voltaképpen a személyes találkozás tár föl neki. „A személy nem létezik, csak más iránt, nem ismeri meg magát, csak más által, nem talál magára, csak másban” szögezi le tömören E. Mounier (6).

Ez a kilépés és nyitottság a gyökeres odafordulás a másik emberhez nem szünteti meg a személy egyediségét és egyéniségét, nem fokozza le a faj pusztá esetévé vagy példányává. Amint K. Jaspers írja „nem tudok önmagammá válni anélkül, hogy ne kapcsolódnék valakihez, s nem tudok úgy kapcsolódni valakihez, hogy magányos ne legyek” (7). A kapcsolatteremtés föltétele az ember nyitottsága, s éppen ez, a nyitottság teszi lehetővé azt is, hogy az ember kiválgék a dolgok és a tárgyak közül, hogy kivétel nélkül minden egyes ember kiválgék a többi közül, bár továbbra is rájuk van utalva léte minden ízével és porcikájával. Bár nem vonható kétségbe, hogy az ember testi, és ebben az értelemben tárgyi-dologi valóság is, mégsem vezethető vissza erre, mégsem szűkíthető le tárggyá vagy dologgá. Személyként válik ki a dologi világból, ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem „kezelhető” tárgyként, hogy „az emberséget mind magamban, mind mindenki más személyében, mindenkor mint célt, sohasem mint eszközt” kell használnom (8). I. Kant szerint a személy méltóságát föltétlen tisztelet illeti, azaz elismerem végtelen rendeltetését, ami nem merül ki az élet semmiféle, már meglevő képződményének szolgálatában. Akkor tiszteltem a személyt, ha elfogadom, hogy ugyanaz a cél munkálkodik őbenne, mint énbennem. A személy méltóságának tudatosításából ered az a tisztelet, amely nem csak abból íté, amit lát. Csak akkor biztosíthatom a másik ember méltóságát, ha nem rendelkezem fölöle úgy, mint a világ többi dolga fölül. A személy tisztelete megkívánja, hogy elismerjem: a személy több, mint a föllépés, több, mint a társadalmi szerep, több, mint azoknak a szabályoknak és előírásoknak az összessége, amelyeket adott társadalmi helyzetében a különféle emberekkel való kapcsolataiban követ. A személy nem azonos többé-kevésbé kiismerhető jellemével, a jellegzetes lélektani vonások összességével sem. Természetesen számításba vehetem és kell is vennem a másik ember társadalmi szerepét és pszichológiai adottságait terveim keresztülvitele vagy egy adott helyzet megítélése végett, talán több-kevesebb sikerrel megállapíthatom előrelátható reakcióit, de ez nem jogosít föl arra, hogy úgy „bánjak” vele, mint valami dologgal, sem pedig arra, hogy pálcát törjek felette, hogy véglegesen elmarasztaljam vagy erkölcsileg és társadalmilag lehetetlenné tegyem. Továbbra is meg kell őriznem iránta nyitottságomat, számolnom kell azzal a lehetőséggel, hogy bármikor önmaga fölé emelkedhet, hogy új lehetőségek nyílnak meg számára. Éppen a személyt megillető tisztelet kötelez rá, hogy hozzásegítsem növekedéséhez: oly kritikával, mely egyrészt feltárja jelenlegi állapotát, másrészt félreérthetetlenül kifejezésre juttatja az ő kizárólagos lehetőségeinek megbecsülését, azoknak a személyes adományoknak az értékelését, melyekkel egyedül ő rendelkezik és rajta kívül senki más.

Nagyon sokfélék vagyunk. Az ember szükségképpen színes vagy fehér, nő vagy férfi, gyermek vagy felnőtt, műveletlen vagy művelt, szegény vagy gazdag. De kivétel nélkül mindenki van valami, ami nincs meg senki másban. A személy méltósága azt követeli meg, hogy éppen azért tiszteljünk és értékeljünk minden egyes embert, mert különbözik az összes többitől; éppen azért kell elfogadnom őt, mert ő nem olyan, mint én. Aki nem így nézi a másik végtelen rendeltetését, mely végeredményben azon alapszik, hogy Isten hív és szólít kivétel nélkül minden egyes embert, az saját rendeltetését is sérti, amely végtelenségében

azonos a másikéval, hiszen a személyek különbözősége az ezt megelőző transzcendentális egységünkre épül. Egyedül a kölcsönös tisztelet lehet a valóban emberi kapcsolatok megbízható és szilárd alapja. Az a tisztelet, mely alkotó fantáziával keresi, hogy mily lehetőségeket kutathat föl a másik számára, hogyan egyengetheti a másik útját úgy, hogy mindenki a maga útját járja. Kevés szó használódott el annyira nyelvünkben, mint a szeretet. Lestrapáltuk, túlfeszítettük, elnyűttük, annyira, hogy már ki kellene vonni a forgalomból, mint az elrongyolódott bankókat. Mégsem nélkülözhetjük, mert a szeretet az ember tiszteletének más neve. A tisztelet a szeretet alapvonása. Akkor érezzük, hogy emberszámba vesznek, ha elismerésre találunk.

Az elismerés

A személyes méltóság elidegeníthetetlen az embertől; kizárólag a személyek kölcsönös elismerésén alapulhat egészséges, tartós, emberi kapcsolat. G. F. W. Hegel írja, hogy „személyiségem létezése más személyek léteiben, a rájuk való vonatkozásomban s az általuk való elismertetésben van” (9). Nyilvánvalóan azt akarja mondani, hogy a személy által elismert, azaz értékként elfogadott és ennek megfelelően megbecsült „te” mérhetetlenül több, mint a pusztán „nem-én”. E. H. Erikson meggyőzően mutatja be, hogy az egészséges személyiségfejlődés elengedhetetlen előfeltétele az elismerés, amit már első mosolyával nyugtáz és viszonz az csecsemő anyjának (10). Társadalmi elismerés hiányában nem alakul ki a gyermekben az egészséges *önbizalom*. Tanítók, bírák és pszichiáterek, akiknek az ifjúsággal van dolguk, jelentős képviselői „az elismerés stratégiai aktusának”, annak a magatartásnak, amely által a társadalom „azonosítja” és „megerősíti” ifjú tagjait, s ezzel elősegíti kialakulóban levő azonosságukat (11). Az egészséges önbizalom két egyidejű tapasztalaton alapszik: az egyik az ember saját azonosságának észrevétele térben és időben kiterjedt és változó egzisztenciájában, a másik pedig annak az észlelése, hogy mások is elismerik saját azonosságunkat és kontinuitásunkat, hogy mások számára is *jelentősek* vagyunk (12). Akit nem ismernek el, az hamarosan elveszíti önbizalmát és nem tud hinni önmagában. Nem az elismeréstől lesz értékessé létünk, de az elismerés irányítja a figyelmet a bennünk rejlő valóságos értékekre, láthatóvá teszi őket, mint napfény a színeket. Bizonyos aszketikák hatására sokáig hajlottunk rá, hogy a külső elismerést mellékesnek, esetleg károsnak is tekintsük személyiségünk fejlődése szempontjából. Pedig már Cicero megállapította: honos alit artes; az elismerés táplálja a művészetet (Tusculanes I. 2,4). S ez nemcsak a művészetre érvényes. A társadalmi elismerésnek rendkívül sokféle módja van; annyiféle, ahányféle közösség van a társadalomban. Az egyik véletel a hatalom kikényszerített elfogadása, a másik a baráti megbecsülés és szeretet. Közöttük helyezkedik el a szülői, nevelői, állami tekintélyek részéről történő elismerés, hivatásbeli és különféle közösségi megbecsülés. Elismerés nélkül nem tudunk élni. Az elismerés a bizonyosság rá, hogy nem hiába munkálkodunk, hogy sajátszerűségünk, az, ami kizárólag csak ránk bízott, hozzájárul az egész közösség boldogulásához. Nem tudunk bízni magunkban, ha nincs, aki bízik bennünk. Nem tudjuk értékelni létezésünket, ha nincs, aki értékesnek tartja. Nem találunk rá életünk értelmére, ha a mi életünk nem ad értelmet mások életének. Az elismerés föltételezi az egyéni különbözőségeket. Ahol teljes és tökéletes az egyenlőség, jobban mondván az egyformaság, ott hiányzik az öröm, hogy elismerik az ember egyéniségét. Éppen az mozdítja elő az emberiség egységét, hogy nemcsak elismerik az egyéni sajátosságokat, hanem elősegítik és támogatják kibontakoztatásukat abból a célból, hogy kölcsönösen kiegészítve egymást, könnyebben találjunk rá közös rendeltetésünkre.

Az elismerés nagyon sokféle formában fejeződhet ki, hiánya pedig az egyik legkárosabb emberi-társadalmi jelenség melegágya. M. Scheler német filozófus egy francia szót használt az irigységről írt, immáron klasszikus tanulmánya címében (13): A „ressentiment” nem pusztán irigység, hanem inkább neheztelés: a kisformátumú ember beteges alkata, a törpelelkű, aki kényszerítő szükségét érzi annak, hogy szidjon, ócsároljon, becsméreljen, gyanúsítgasson mindenkit, akiben tudata mélyén megsejti a nagyságot. Azt mondja M. Scheler, hogy az a fajta irigység táplálja legerőteljesebben a neheztelést, amelyet a másik ember egyénisége vált ki. Ez az egzisztenciális irigység mintegy állandóan suttogja: „mindent meg tudok bocsátani neked, csak azt nem, hogy vagy és hogy éppen az

vagy, aki vagy; hogy én semmiképpen sem vagyok te". Nem a másik sikerei, vagyona vagy tehetsége nyomasztó, hanem a léte. „Az ilyen irigység pusztá létezésétől fosztja meg a vetélytársat, mert ezt a létezését magát érzi tehernek, szemrehányásnak és elviselhetetlen megaláztatásnak” (14). Majd Goethere hivatkozik: „a más kiemelkedő érdemei ellen nincs egyéb orvosság, csak a szeretet”. Nem éri be azonban a tünet leírásával, hanem feltárja a neheztlenség pszichológiai gyökereit is. Az irigy embert nyomasztja és ugyanakkor elbűvöli a *nagyság*, de mélyen zokon veszi, ha más emberben megvan ez a tulajdonság, benne pedig nincs. „Nem igazság, hogy a másokban megvan az, amit én oly veszettül kívánok”. Delejesen vonzzák az olyan tulajdonságok, mint az életöröm, ragyogás, szerencse, hatalom, erő. Képtelen figyelmen kívül hagyni, meg kell látnia, észre kell vennie őket, akár „akarja” akár nem (15). Ugyanakkor szeretné elterelni figyelmét, hiszen kínzó vágy gyötri ezekért a tulajdonságokért, és tudatában van, hogy vágyakozása hiábavaló. Ennek a belső folyamatnak első eredménye egy sajátságosan meghamisított világkép, a tárgyilagosság elferdülése. Az értékek ártétkelődnek számára, s minél inkább menekül a valódi értékek elől, annál inkább fordul azok ellenlábasaihoz. Így önkéntelenül is bemocskolja az életet és a világot azért, hogy igazolhassa saját elferdült értékrendjét. De — folytatja M. Scheler — nem elég a világkép meghamisítása. Hosszabb távon lehetetlen és eredménytelen elterelni a figyelmet a kiválóságról, hiába rágalmazza valaki a világot és az életet azért, hogy igazolja a maga elferdült értékélményét és értékrendjét. A neheztelő embernek újból és újból szembe kell néznie az élet pozitív oldalával, a boldogsággal, szépséggel, szellemmel, emberi jósággal és nagylelkűséggel. Amikor pedig valamely érték akaratlanul is felkelti a neheztelő figyelmét, a pusztá látvány is elegendő, hogy kiváltsa a gyűlöletet az iránt, aki rendelkezik e tulajdonságok valamelyikével, bár sosem bántotta meg az irigykedőt. A neheztelést kiváltó személy tehetetlen „ezzel a hiénaszerű, mindig ugrásra kész vadsággal szemben” (16). Nem az „ellenség” cselekedetei vagy magatartása váltja ki, mélyebb az, és minden másnál kibékíthetetlenebb. A gyűlölet nem átmeneti sajátosságok vagy tulajdonságok ellen irányul, hanem a másik ember lénye és léte ellen. Ilyenfajta „ellenségre” gondol Goethe:

*Panaszkodsz rá, ki bántott?
Hogy is lehetne az barátod,
kinek olyan lény, mint magad,
örök szemrehányás marad?*

Kálnoky László fordítása)

A mindennapok élettapasztalatát tükröző nyelvünk „sárga” irigységnek nevezi e jelenséget, nyilván a neheztlenségtől megszállott gyomorbetegek egészségtelenül sápadt arcszíne nyomán. A sárga irigység keseríti meg a jó képességű gyermekek életét. Kevesen állhatják az igazi tehetséget, s ezért minden eszközt latba vetnek, hogy a többiekhez hasonlóvá tegyék. Nemcsak az osztálytársak, hanem azok szülei is, hiszen nekik is szűgyen, ha másnak a gyermeke tehetségesebb az övékéénél. A legkülönösebb azonban az, hogy nemritkán éppen a rátermett gyermek szülei igyekeznek visszaszorítani magzatukat az átlag szintjére. Természetesen csodálatos szólamokkal „magyarázzák meg”, hogy „a gyerekek meg kell tanulnia beilleszkedni” és „nem szabad, hogy nagyképű legyen”, mert „később még bajba keveredik”, ha túlságosan komolyan veszi magát. A tehetséges gyermek ily „nevelése” egyenesen látszat, sőt gyakran szülői képmutatás. Hiszen a szülők éppúgy rettegnek éles eszű gyermeküktől, mint bárki más. Az irigység fiatal áldozata azonban képtelen észlelni a reá leselkedő veszedelmet. Egyedül őt nem keríti hatalmába az irigység, nem érez különösebb vágyat a másik adottságára és minden valószínűség szerint sokkal inkább csodálja kiválóságát, mintsem rettegjen tőle. Az irigység áldozatának egyszerűen nem megy a fejébe, hogy miért acsarkodik ellene az emberek egy része. Szorgalmasan dolgozik, igyekszik nagylelkűen és barátságosan viselkedni másokkal, mégis — valamely számára teljesen érthetetlen és rejtélyes okból — környezetének egy része minden igyekezetével azon van, hogy aljas, rosszindulatú és gonosz legyen vele. A neheztlenség rendszerint célt ér. A legtöbben alkalmazkodnak a többséghez. Természetesen továbbra is jól dolgoznak, de visszafogják tehetségüket: mérsékelik buzgalmukat és csökkentik szorgalmukat.

Az irigy ember mindig számíthat a társadalom támogatására. Villámgyorsan egyetért vele a közösség, bármit mond is egy tehetséges emberről; bármily hamis vagy vérlázító rágalmat, képtelen állítást igaznak fogadnak el. Az irigy emberek, a társadalom jágói, lehetnek mégoly gonoszak, rosszindulatúak, soha senki nem tör az életükre, és olyan is ritkán akad, aki szemükbe mondaná, hogy színlelők és képmutatók. Ellenkezőleg, többnyire köztiszteletben állnak és feddhetetlenek. Elismerik valóban meglevő képességeiket, de soha senki nem mondja meg nekik, hogy próbáljanak kiszabadulni az ördögi neheztelés bűvköréből, máskülönben könnyen megszállottá válnak, idegen hatalom veszi át rajtuk az uralmat. Úgy látszik, hogy a neheztelés a társadalom irányításának túlságosan is fontos mechanizmusa ahhoz, hogy szabadna ellene tenni valamit. Pedig halálos méreg. Megfertőz mindent, amit teszünk vagy mondunk. Úgyhogy rendszerint megalkudnak a tehetséges emberek. Megtanulják, hogy illendő szerényen és diszkréten viselkedjenek. A kiváló képességekkel megáldott ember jól dolgozik, de nem túlságosan jól, megtanulja, hogyan kell beilleszkednie, hogyan nem fogja megfélemlíteni feltevéseit, felkavarni előjáróit. Annál is inkább, mivel minden intézmény raktáron tartja a megfelelő címkeket: hagyomány, engedelmesség, fegyelem, egység és a jó Isten a megmondhatója, hogy még mi mindent talál ki a bármerre hajlítható és minden urat kiszolgáló emberi ész. A továbbiakban aztán szépen halad előre az ember, de bölcs önmérséklettel, hogy előmenetele ne keltsen feltűnést. Már rég megtanulta, hogy ha boldogulni akar, akkor jónak kell lennie, de nem túlságosan jónak, tehetségesnek, de nem túlságosan tehetségesnek, ügyesnek, rátermettnek és szorgalmasnak; de nem túlságosan ügyesnek, rátermettnek és szorgalmasnak. Igaz ugyan, hogy vannak, akiknek sosem nő be a fejük lágya. Teljességgel antitalentumok abban, hogy megtalálják a biztos középszer a még elfogadható teljesítmény és a túlteljesítmény között. Ha igazán tehetségesek meg ráadásul szerencsések is, akkor így is viszik valamire. Végül is megtehetik, hogy nem törődnek többé azzal, hogy méltányolják-e őket vagy nem, és teljes mértékben megelégedhetnek saját lelkiismeretük elismerésével. Mégis, okosan tennék, ha nem feledkeznének meg W. A. Mozart sorsáról. Elhagyatottan, a zene világából kiközösítve, kétségbeejtő körülmények között halt meg. Lemondtak róla, mint bukott emberről. Mozart túlságosan tehetséges és termékeny volt, nem volt számára hely kora Bécsében (17).

Az irigység legtöbb akciója nem világunk mozartjai ellen irányul. Túlságosan kevés van belőlük ahhoz, hogy kielégítsék a neheztelés étvágyát. A társadalmi irigység jobbára azokra tör, akik alig valamivel különbek nálunk — a papra, aki valamelyest jobban prédikál, a tanárra, akit valamicskét jobban szeretnek hallgatói, a másik nőre, aki egy kevéssel vonzóbbnak tűnik. A ressentiment liberálisan gondolkodik; nem diszkriminál, ugyanolyan lelkesedéssel üldözi a nagyot, a nagyobbacskát, az icipicivel nagyobbát. Miért? Mert az irigység az emberiséget befolyásoló legerősebb motiváció, talán még az önfenntartásnál és a fajfenntartásnál is hatalmasabb. Az irigység nem mulattató, nem nyújt kellemes időtöltést, felüdülést vagy szórakozást. Mogorva, halálosan komoly és keserű lesz tőle az ember. Hogy mégis miért nem szabadulunk tőle? A válasz roppant egyszerű. Más valaki kiválósága — még ha alig múlja is felül a mienkét — olybá tűnik, mintha saját kiválóságunk hiányát tükrözné vissza. Ha az illető jó, akkor mi nem vagyunk jók, ha szép, akkor csúnyák vagyunk, ha eszes, akkor ostobák vagyunk, ha jó módú, akkor mi nem vittük semmire, ha a legutolsó divat szerint öltözködik, akkor elhanyagoltak vagyunk — legalábbis annak képzeljük magunkat. Az irigy ember nem fogadja el önmagát olyannak, mint amilyen; folyton bizonygatni kívánja, hogy más milyennek kellene lennie. *M. Scheler* szerint „a közönséges” ember kizárólag úgy tudja észlelni az értékeket, ha összehasonlítja őket egymással; nem az értékeket, hanem az értékek különbségét tudja csak felfogni. A „nemeslelkű” ember „mindenféle összehasonlítást megelőzően érzékeli már az értéket, a közönséges ember csak az összehasonlításban és csak azáltal” (18). A ressentiment, az irigység gyökere az *elismerés hiánya*. A szülők általában csak a csecsemőket szeretik feltétel nélkül. Később azonban, de már az élet nagyon korai szakaszában, azt a tudatot alakítják ki a gyermekben, hogy meg kell szolgálniuk, ki kell érdemelnük szüleik elismerését. A szülőkből kibocsátott, talán nem is mindig tudatos jelzések lelke mélyén rádöbbennek a gyermeket, hogy nem önmagáért szeretik, hanem teljesítményeiért. Az ilyen feltételhez kötött szeretet azonban éppen azt az elismerést tagadja meg a gyermektől, amely nélkül nem alakulhat

ki benne a nemeslelkű ember jó értelemben vett naiv önbizalma, jóhiszemű, saját magát és a világot elfogadó, önmagát és mindenki mását becslő nagylelkűsége.

Bár jókora kitérőt tettünk, de talán megéri a ráfordított időt. A ressentiment ismeretében ugyanis könnyebb megérteni bizonyos, mind társadalmi méretű, mind a mindennapokat jellemző folyamatokat.

Lelkiismeret és szabadság

Csak abból a gyermekből lesz kiegyensúlyozott felnőtt, akit önmagában is elismernek. Valamiféle méltánylásra életünk minden szakaszában szükségünk van. Az elismerés végeredményben közös emberi rendeltetésünket igazolja azáltal, hogy elősegíti a kölcsönös emberi kapcsolatok kialakulását és fennmaradását.

Az elismerés kívülről jön, rendeltetésünk egysége azonban bensőleg, a tudatban is megmutatkozik. Azt a módot, ahogyan az emberi rendeltetés egysége önmagunk megítélésének és viselkedésünknek normájaként mintegy ránk erőlteti magát, lelkiismeretnek nevezzük — mondja W. Pannenberg (19). Nem kérdéses, hogy az egyén lelkiismerete mindig függ csoportjának követelményrendszerétől. Még akkor is, ha esetenként szembefordulhat az egyén társadalmának erkölcsiével és előítéleteivel, amelyek a legnagyobb mértékben saját erkölcsi normái és előítéletei is. Rendes körülmények között az egyént bensőleg kötik az éppen érvényes szabályok, viselkedési formák és gondolkodási formák, melyek a nélkülözhetetlen elismerést is kényszerítik. A nevelés állandó törekvés, hogy oly látás-, érzés- és cselekvésmódot alakítsunk ki a gyermekben, melyre önként nem tud szert tenni. Az élet első percétől kezdve arra kényszerítjük, hogy meghatározott órában egyék és aludjék; tisztaságra, csöndre és engedelmessegre szoktatjuk. Ha később megszűnik a kényszer, ez onnan van, hogy belsővé vált, belső motiváció lett belőle, és ez fölöslegessé teszi a külső erőszakot (20). Az ember gondolatvilága, érzései és vágyai, céljai és elképzelései az őt létrehozó társadaloméhoz igazodnak. Ez a magyarázata annak, hogy elképesztően más és más lehet a lelkiismeret *tartalma* a különféle népeknél, a világ különféle területein és a történelem különféle periódusaiban. A társas ösztön összefüggése az emberiség közös rendeltetésével kellőképpen megmagyarázza, hogy miért és mi módon hatékony a közösség életmódja, a közösségi élet mindenkori formája az egyénben, hogy miként jelentkezik lelkiismereti kötöttségként, az egyéni lelkiismeret kötelességeként a csoport érvényes normáihoz való alkalmazkodás. Ugyanakkor megmagyarázza azt is, hogy válságos pillanatokban miként emelkedhet a lelkiismeret a történetesen érvényes életforma fölé, legalábbis egyeseknél, akik a szokás normatív erejének megkérdőjelezésével, az ember transzcendentális rendeltetésére való rákérdezéssel, másként gondolkodásukkal, a reális utópia iránti fogékonyságukkal kiválnak a többi közül. Így nyilvánul meg az ember lelkiismeretében elidegeníthetetlen szabadsága is „azzal a kategorikus imperativusszal, hogy fel kell forgatni mindazokat a viszonyokat, amelyekben az ember lealacsonyított, leigázott, elhagyott, megvéteendő lény” (21).

Amint a lelkiismeret, a szabadság is szorosan hozzátartozik az ember rendeltetéséhez. Akkor érezzük magunkat szabadnak, ha olyan körülmények között élünk, melyek szerintünk összhangban vannak rendeltetésünkkel. Ezt az állapotot leginkább a közösségben éli át az ember, abban az esetben, ha úgy tapasztalja, hogy a közösség hozzásegíti rendeltetése kibontakozásához. Ilyenkor úgy találja, hogy a másik ember nem korlátozza szabadságát, hanem inkább kiteljesíti. Nincs ebben semmi különös, hiszen a hiteles emberi cselekvés sosem az egyén, hanem mindig a közösség műve. Egyedül, másoktól elszigetelten nem találunk rá az igazságra, mivel az a legteljesebb mértékben közösségi alkotás; nyelv nélkül gondolkodni sem tudunk. A műalkotás célja a kommunikáció, mely még az alkotó szabadságának is határt szab anélkül, hogy korlátozná azt, amit igazában akar: a másik embernek szóló közlést. Az emberi létfeladat megoldása, a természet technikai megművelése pedig egyenesen elképzelhetetlen együttműködés nélkül. Akár a lelkiismeret, a szabadság is függ a csoporttól: a *felismert* társadalmi szükségszerséghez való alkalmazkodás hárítja el vagy akadályozza meg a szabadság elvészítését, az elidegenedést. A szabadság mint az ember azonosulása rendeltetésével, *tartalmilag* legalább oly változó, mint a lelkiismeret. A világért sem következik azonban ebből, hogy a szabadság merő látszat vagy hiú ábránd. A társadalom

ugyanis nem tehetetlen, passzív dologként, pusztán „befogadóként” határozza meg az embert és szabadságát. Az egyén, miközben beleszervesül csoportjába, visszahat rá és tovább alakítja. Miközben az egyik nemzedék átveszi a másik nemzedék szokásrendszerét, szükségképpen meg is változtatja. Az érett személy pedig tudatosan képes reflektálni társadalmi valóságára. Az ember szabadsága nem a csoport függvénye. Nyugodtan elfogadhatjuk, hogy a társas lét elemei: a társas vonzás, a társas ösztönzés és utánzás nagyon hasonló — ha nem éppen azonos — az állatoknál és az embereknél (22). Az állatok társas viselkedésének konkrét formái és módozatai fajilag meghatározott, tehát fejlődésre vagy változásra nem képes adottságok. Az ember társas viselkedése pedig kulturális alkotás — bár egyes formái, például a hierarchikus berendezkedés, a fejlődéstörténet mélyén gyökerezik, számtalanszor előfordul az állatvilágban is. Az ember annak ellenére szabad, hogy tetőtől talpig társadalmának terméke. Minél fejlettebb egy társadalom, minél nagyobb hagyományvilága van, minél több szál fűzi egymáshoz az embereket, annál hamarabb ébrednek egyéni szabadságuk tudatára, annál könnyebben eszmélnék rá, hogy módjuk van szembefordulni csoportjukkal. Ilyenkor többnyire elvetik a társulás előző formáját, melyben nem érzik magukat szabadnak, és új rendet álmodnak meg, melyet — ha megvalósul — későbbi nemzedékek múlnak majd felül. A fennálló renddel szembeni elégedetlenség nem minősíthető hűtlenséggel. A nemtetszést kifejező kritika a társadalmi rend fennmaradásának legszilárdabb alapja. Az egyéni szabadságélmény igazán elvéve kerül elvileg és alapvetően ellentétbe magával a közösséggel. Talán csak az elvont individualizmus vagy a nagyon is konkrét csoportönzés határesetében, amikor a szabadság *tartalma* nyomtalanul eltűnik s nem marad vissza más, mint a teljes-séggel üres, negatív szabadság, az egyéni függetlenség ábrándja. Ez a függetlenség azonban megsemmisítéssel fenyeget: kapcsolatok, vonatkozások, összeköttetések és függések nélkül mindentől elszigetelten a semmiben állna és maga is megsemmisülne.

Én és Te

A társas élet néhány *alapvonásáról* beszéltünk: a szeretetben gyökerező elismerésről, akaratunk szabadságáról és lelkiismereti kötelméről. Az emberi együttélés *alaptípusa* viszont *M. Buber* (23) szerint az, amit „Én és Te” kapcsolatnak nevez, s élesen megkülönböztet az „Én és az”, magyarul a személy és valamely dolog, (az, es, id) kapcsolatától. Az „Én és Te” viszonyának legtisztább megnyilvánulása a kapcsolat öncélűsége; a baráti, szerelmi, házastársi viszony. Tagadhatatlan, hogy az ilyen jellegű kötelékben is — legalábbis kezdetben — közös érdek, haszon vagy feladat keltette föl a személyes érdeklődést. Ember és ember között nincs, nem is lehet minden tárgyi vonatkozás nélküli kapcsolat. Az emberek társulása egymással és az én és a világ egységének keresése kibogozhatatlanul összefonódik a személyes kapcsolatokban. Mindazonáltal a másik személyvel való találkozás; a személyek kölcsönös és szabad kitárulkozása, személyes értékeik és titkaik leplezetlen feltárása kölcsönös megértésben, bizalomban és hűségben az egyén kibontakozásának elengedhetetlen feltétele. Kiváltképpen akkor, amikor az egyének érdeklődése elszakad a részletcéloktól és részletszempontoktól és a valóság egészére irányul. Az „Én és Te” találkozásában az nyújtja a legnagyobb örömet és boldogságot, hogy a közös emberi rendeltetés világosságában átéljük és szóvá tesszük az egyéni különféleségek egymásra való vonatkoztatottságát.

Kezdetben volt a kapcsolat — mondja *M. Buber* (24). Ezen azt érti, hogy az „Én és Te” kapcsolata, a szerelem összeköti, önmaguk fölé emeli és megnyitja őket a többi ember iránti kapcsolatra. Szenvedélyes érdeklődéssel fordulnak egymáshoz, de anélkül, hogy függőségbe keverednének, mivel csak szabad együvé-tartozásban fejlődik és gyarapszik a személyes kapcsolat. A szeretetből fakadó odaadásból a másik iránt, akit magamhoz tartozónak érzek, nem hiányzik a kritika mozzanata. Bizonyos távolsgártartás a valódi szeretet előfeltétele. Amíg vak a szeretet, amíg nem látja a másik ember *egész* lényét, addig nem érdemli meg a nevét. Csak az egész embert lehet szeretni, azaz *elfogadni* hiányosságaival együtt. Kedvelhetem valakinek a hangját, a szemét, hajának a színét, de ez még nem szerelem, legfeljebb szexuális vonzalom, amit a másik személy néhány jegye vált ki bennem. Közös tövön nyílik a szerelem és a szeretet. A szeretetnek szüksége

van a kritikus távolságtartásra, hogy a maga valójában lássa, és úgy fogadja el a másikat. Aki szeret, az nem használhatja önzése eszközeként a másikat, egyik fél sem engedheti meg, hogy a másik visszaéljen vele: nem eshet a hatalmába vagy bűvkörébe, nem engedheti meg, hogy megrekedjen az egyén fejlődése gyermeki szintjén. A valódi szerelem közelebb viszi a szeretett személyt élete kiteljesedéséhez, ahhoz az értékhez, ami egyedül őbenne testesül meg, még akkor is, ha gyakran küzdenie kell a másik én tunyaságával és restségével. Ez persze nem jelentheti, hogy saját szája íze szerint akarja átgyúrni, mivel az igazi szerelem kiragadja az embert saját énjének fogságából, hogy a szeretett lénnel közösen vágjon neki az emberi rendeltetéshez vivő útnak. A nyitottság igazolja a szerelmet. Ez nem szűkül le két ember kölcsönös önzésére, hanem megnyitja őket a többi ember iránt. S ebből az is felismerhető, hogy a kettejüket összekapcsoló szerelem nem belőlük fakad, hanem felülről száll rájuk isteni rendeltetésük jeleként.

Isten ereje munkálkodik a személyes találkozásban. Isten színe előtt és Istennel szemben lesz személy az ember. Bizonyára nem véletlen, hogy a keresztény teológiából származik személyfogalmunk, méghozzá abban az értelemben is, hogy az „Én és Te” egymással való viszonya jellemzi a személyességet. Ez a vonatkozás nyilvánul meg Jézusnak és mennyei Atyjának kapcsolatában, ebből részesül valamiként a többi teremtmény. Ez az a kapcsolat, ami kezdetben volt, s ami kölcsönösen közvetíti a személyek kapcsolatát. Aligha mondható esetlegesnek, hogy a személyes kapcsolat teljes mélységében keresztény talajon sarjadt ki.

Házasság és család

Az „Én és Te” találkozás mintapéldájának férfi és nő kapcsolata bizonyult. Ők ugyanis oly mértékben vonatkoznak egymásra, hogy csak ketten együtt alkotnak valódi egészet. Egymásra való vonatkoztatottságuk a monogám házasságban nyilvánul meg a legszemléletesebb módon. Semmiféle más emberi kapcsolat nem nyújt az egyenlő házassághoz megközelítőleg is hasonló esélyt arra, hogy két ember így kiegészítse egymást a kölcsönös szeretetben, megértésben és hűségben. A férfi és nő különbözősége természeti meghatározottság, amiben kezdetlegesen adva van összetartozásuk és egymásrautaltságuk, minthogy a kétneműség már az állatvilágban is társas közösségek kialakulását eredményezi (25). Éppen ezért hajlunk arra, hogy a férfiúi és női viselkedés mintáit természeti meghatározottságnak, velük született tulajdonságnak tekintsük, holott az elsődleges biológiai különbözőségektől eltekintve jóformán valamennyi „férfias” vagy „nőies” viselkedésforma társadalmi eredetű, nem pedig biológiai-pszichológiai örökletes tulajdonság. Bizonyítékul elegendő bepillantani a viselkedéstan, a néprajz, a szociológia kiváló képviselőinek munkáiba (26). Az emberi viselkedésformák nagymértékű alakíthatóságára való tekintettel szinte nem is mondhatjuk, hogy az ember férfinak vagy nőnek *születik*, hanem hogy a társadalmi szerep elsajátítása által azzá *válik*. Egszerűen téves az az ósrégi hiedelem, hogy a két nemnek eltérő „természete” van, hogy a férfi „természeténél fogva” értelmesebb és okosabb, jellemesebb és vadabb, agresszívabb, mint a nő. A nő pedig „természeténél fogva” gyengébb, gyöngédebb, érzelmesebb, kevésbé objektív és erőtlenebb akaratú, mint a férfi. „A nő élettani gyengeelműsége” — P. J. Möbius (†1907) lipcsei ideggyógyász könyvének címe — a férfijogú társadalmi ideológiájának kifejeződése, amit feltehetően *Arisztotelész* fogalmazott meg elsőként (*Historia Animalium* 608 b). Szexuális szerepünk nem ösztönösen meghatározott, mint az állatoké, hanem társadalmi és kulturális eredetű. Az ember szexuális életének mintája ugyanúgy nincs eleve bevéődve szervezetébe, mint egyéb viselkedésformái. Szexuális készízettsége viszont teljesen független az évszakok váltakozásától, s ez áthatja és erotikusan hangolja össze többi viselkedésformáját. E két tényezőtől — a minta meghatározatlanságából és az állandó készízetési állapotból — adódik a szexualitás *tudatos* szabályozásának és kormányzásának szükségessége. Mint az embernél általában, ezen a téren is a társadalmi környezet hatása váltja fel a viselkedés ösztönös programozottságát. A nemek viszonyának kulturális formálódása az emberi életalakítás állandó figyelmet kívánó feladata. Látni való, hogy férfi és nő összetartozásának egyetlen társadalmilag kialakult és megszilárdult formája nem „természetszerű” vagy megváltoztathatatlan. Ugyanezt kell állítanunk a férfiak és nők eltérő társadalmi szerepé-

ről és egész lelkivilágukról, melyet döntően nevelésük eszményképei befolyásolnak. Sem elvi, sem gyakorlati akadálya nincs annak, hogy másként osszák föl az alapvető társadalmi feladatokat. *M. Mead* beszámol olyan életképes társadalomról, amelyben a nők viselnek háborút és a férfiak gondoskodnak a gyermekek neveléséről (27). A férfiak felsőbbrendűségét hirdető — bármilyen elterjedt — gyakorlat vagy vélemény semmiképpen sem a férfi vagy a nő természetéből fakad. Hogy a különféle feladatok megosztásának melyik a leghelyesebb módja, az kizárólag attól függ, hogy az adott helyzetben miként lehet a férfi és a nő társadalmi szerepét mindkettő számára a legelőnyösebbé tenni, tekintetbe véve azt a tényt, hogy csak a nők tudnak szülni, s bizonyos ideig senki más nem pótolhatja — legalábbis társadalmi méretekben — a növekvő gyermek életében anyjának testközeli szeretetét, anya és gyermek méhen kívüli szimbiózisát. Az egynejtű házasságnak elvitathatatlan előnyei vannak a házasság és a család egyéb formáival szemben, mert férfi és nő szeretésének lényeges eleme a hűség, a kitartás, a véglegesség, amit nem lehet büntetlenül elhagyni. Ha viszont monogám házasságon azt értjük, hogy a nő kizárólagos feladata az otthon és a gyermekek gondozása, a férfié pedig a házon kívüli feladatok és a család képvisellete a társadalomban (28), akkor veszedelmesen sűröljük a „konyha, templom, gyerekek” (Küche, Kirche, Kinder) hitleri (voltaképpen napóleoni) eszméjét (29). Az egynejtű házasság nyújtja a legtöbb esélyt a vágy megnevelésére, a személyiség kifejlődésére és a személy szabadságának elismerésére. S bármily meglepő is első hallásra, a szeretés átszellemítése nem szünteti meg, hanem inkább növeli érzékletességét. Nyilvánvaló az is, hogy a szexuális életközösség összekapcsolása a jövőendő nemzedékért vállalt felelősséggel megérdemelt társadalmi megbecsülést és védelmet nyújt férfi és nő monogám kapcsolatának. Ha a generációk nem egymástól elszigetelten léteznek, akkor sorsuk, erkölcsiségük, boldogságuk kölcsönösen viszonyul egymáshoz. „Egy kisgyermek jelenléte megfellebbezhetetlenné teszi az életet” (30). A monogám kapcsolatok elvitathatatlan értékéből nem következik a férfi és nő szerepének megváltoztathatatlansága. Bár szemünk láttára megy végbe egy egész sor előítélet lerombolása és felbomlása, a hétköznapi tudat mégis messze elmarad a fejlődő és alakuló társadalmi valóság mögött. A férfiúi és női szerep további alakítása oly feladat, amit újból és újból el kell végezni, hogy az adott viszonyok között leginkább megfeleljen a szabad személyek szuverén méltóságának. A jobb megoldás meg kívánja a kötelességek és jogok tárgyilagosabb meghatározását és elosztását, a férfiakra és nőkre nézve eltérően megfogalmazott erkölcsi követelményrendszer felülvizsgálását abból a célból, hogy férfi és nő fokozottabban kiegészítse és gazdagítsa egymást a maga nőiségeivel és férfiúságával. Emberi létünk lényeges jegye nő és férfi „különbsége az egységben”. E különbségeknek és a belőlük fakadó jogoknak és kötelességeknek a tudatosítása, helyeslő elfogadása, a házastársak kölcsönös viszonyulásának nemesítése, ellentétességük hangsúlyozása nem pedig kiegyenlítése mélyíti el kapcsolatukat, teszi vonzóbbá, szilárdabbá és gazdagabbá mindkettőjük számára. Így lesz a férfi és nő egész életre szóló szeretés-közössége minden én-te kapcsolat mintapéldája, annak a szeretetszövetségnek megjelenítése és testközelsége hozatala, melyet Jézus Atyja kötött az emberiséggel.

Ezzel már utaltunk arra is, hogy az ember személyes léte nem merül ki az én-te kapcsolatban, nem korlátozódik a magánélet szférájára. Személyesség, a másikhoz ragaszkodó, de őt nem birtokló, szabadon hagyó és felszabadító, féltő, óvó és ugyanakkor elengedő teret biztosító felelősségteljes tisztelet és szeretet nagyon gyakran hiányzik a családon belül is, de azért családon kívül is lehetséges; nemcsak „négy szem között”. A személy tisztelete nem korlátozódhat a családi fészek lakóira, amint bizonyos, egzisztencializmusra hajló perszonalista filozófusok, az ipari világ visszasságain elbátortalanodva, el akarják hitetni. Az ember arra hivatott, hogy a társadalmi élet minden területén személyesen viszonyuljon a másik személyhez. Ha az „Én és Te” kapcsolat szükségképpen csak két ember között lehetséges is, az „Én és Ő” viszony mindenkit kötelez, még a lazább, átmeneti jellegű csoportokban is, csakúgy, mint a futó találkozásokban: a postással, díjbeszedővel vagy a szemetessel. A csoportok számára viszont perdöntő, hogy nyitottak legyenek, hogy a kiegészítő és átfogóbb közösségi formák érdekei elől ne zárkozzanak el. Máskülönben elszakad a csoport és azon belül az egyén a minden embert átfogó egyetemes rendeltetésétől.

Korunk egyik legnagyobb felfedezése létezésünk közösségi dimenziójának felismerése. A közösségben közvetlenül is megvalósulni látja az ember rendeltetését. Ezért hajlik arra, hogy az egyént kizárólag a közösség oldaláról értelmezze, megelégedve arról, hogy a közösségben nem találhatja meg végérvényes rendeltetését. A bűn ugyanis szembeállítja az egyéneket a társadalommal, helyesebben a társadalmat alkotó egyéneket egymással. Ilyenformán vagy elkülönülnek egymástól, vagy énes céljaik szolgálatába állítják a társadalmi berendezéseket. Avagy a társadalom lép fel oly abszolút igényvel, mely gyakorlatilag semmibe veszi a személy rendeltetését és méltóságát. Az énésség következményeként mindkét oldalról állandó veszély fenyegeti az egyén és a társadalom egészséges viszonyát, ezért van szükség etikán alapuló jogrendre (31).

Irodalom: (1) W. Pannenberg: Was ist der Mensch, Göttingen, 1976. 58–67. o. — (2) S. Freud: Massenpsychologie und Ich-Analyse, Frankfurt, 1971. 57. o. — (3) W. Pannenberg: i. m. 59. o. — (4) F. Nietzsche: Gesammelte Werke, München, 1922. IX. 480 o. — (5) M. Heidegger: Sein und Zeit, Tübingen, 1972. 120. o. — E. Mounier: Le personnalisme, Paris, 1949. 38. o. — (7) K. Jaspers: Philosophie, Berlin, 1932. 2. k. 61. o. — (8) I. Kant: Grundlegung zur Metaphysik der Sitten, Königsberg 1797. A 66. o. B 65. o. — (9) G. F. W. Hegel: A szellem filozófiája, Budapest, 1968. 490. §. — (10) E. H. Erikson: Identität und Lebenszyklus, Frankfurt, 1966. 140. o. — (11) E. H. Erikson: Jugend und Kriese, Stuttgart, 1974. 203. o. — (12) I. m. 47. o. — (13) M. Scheler: Das Ressentiment im Aufbau der Moralen. In: Umsturz der Werte, Bern, 1955. 33–147. o. — (14) I. m. 45. o. — (15) I. m. 65. o. — (16) I. m. 66. o. — (17) A. M. Greeley: The Devil, You Say, Garden City, 1974. 39–40. o. — (18) M. Scheler: i. m. 47. o. — (19) W. Pannenberg: i. m. 62. o. — (20) E. Durkheim: A szociológia módszere, Budapest, 1917. 14. o. — (21) K. Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. K. Marx, F. Engels művei, Budapest, 1957. 385. o. — (22) A. Remane: Az állatok társas viselkedése, Budapest, 1978. több helyen is. — (23) M. Buber: Das dialogische Prinzip, Heidelberg, 1965. 7–136. o. — (24) I. m. 22. o. — (25) A. Remane: i. m. 43–68. o. — (26) B. Malinowski: Baloma, Budapest, 1972. — M. Mead: Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban, Budapest, 1970. — A. Remane: i. m. — (27) M. Mead: i. m. — (28) W. Pannenberg: i. m. 65. o. — (29) S. de Beauvoir: A második nem, Budapest, 1971. 163. o. — (30) S. Gyurkovics M.: Vigilia 44 (1979) 122. o. — (31) W. Pannenberg: i. m. 66–67. o.

KALÁSZ MÁRTON VERSEI

Este, a kinti időt hallgatva

Fáj, hogy épp nincsenek válaszaim
tudott dolgokra sem; fájt, hogy amit
tudok, épp úgy elhallgatom
s oly mosollyal, mintha naptűzte utazásra
próbálnák ki szemem — olyanra, amelyet
a bezárt hallása közvetít! fájt, hogy ülök —
fáj, hogy másképp teszek,
mint ha hallgatóznék közben s a gondolataim
nem is tojásban kucorgó embriók
összhangjával haladnának a kibúvás felé,
a megelőző-nap himnikus hanglökései felé;
fáj, hogy úgy érzem, tudom, majd mégse tudom,
miből csattan föl végül s száll néhány boldog madár
várakozásunk kifordult táj-folyama fölé.

Bizalom

Ha már álmaim nincsenek,
még tele velük e környező jóság;
ha már vágyaim sincsenek,
még serkennek nemcsak fűszálban,
s szállnak föl feketén
két tört pohárban — — —
ha már mindent rosszul csinálok,
még meglátom lent a szembe-jövőn
működni karom s jól vezetni lábam,
s megsejtem egy szem mögött tiszta elmém,
ég mint a kristályok, csak innen a rácson
táplálunk egységet, mozgatunk valamit;
ha már sehova el nem érek,
nő (s ritkul) hozzám a világ — velem.

Példa a feddésre

(MÓZES IV. 22)

Én, számár, láttam a mezítlén angyalt
husággal kezében; kitértém
volna a háznál, szőlők közt előle,
a horgosban: veled partnak szorultam,
a kövek, gubancok tested sebeztek,
verted a szamarat, s meg sem lepett,
hogyan azt mondja a számár: vétettem neked? —
aztán az angyal tégedet, kevélyt
még csak leckéztetett, hogy lezuhantál
elé porba: s nem más angyal emelt föl
végtére, a számár; nem szóltál, igaz, én se,
s verted is fejem napjában tovább,
de féltél titkon, „mikor lát megint angyalt,
vagy hátadat, Uram?"; szegény, ha mitse láttok — — —

Végső remény ünnepre

Nézem, olyan a tenyerem
hirtelen, mint e vasúti csomópont
rajza fölülről; épp esik a hó —
régén, lassan, értelmetlenül: az ácsorgó
vonatok még nyugodtak, azt hiszik,
dorombolnak majd s elfutnak valahova —
a peronon dermedő bábok is; attól talán,
hogyan hátuk mögött él ez a kopácsolás,
a kéklő csarnokban isten szerel szép földi fát,
hórukkal, s rendre lába elé ejti
az üveggömböknek nézett ólomsúlyokat —
szeme a fókaprémükből kikandikáló,
iringáló, vér-selymű rózsákon: nyílt élccel, ahogyan
szép arcú öregembernek ma megengedhető.

AZ ELSŐ ÉVTIZED

Móricz Zsigmond kritikai fogadtatása 1909—1919

EGY ARCKÉP VÁLTOZATAI. Igazán nagy irodalmi háborúságok még nem alakultak ki Móricz Zsigmond indulása körül, első műveinek megjelenése nem bolygatta fel az irodalmi közvéleményt. Vitatkoztak műveiről, naturalista ábrázolásmódjáról, de szélsőséges nézetek nem csaptak össze végletes szenvedéllyel könyvei fölött. Hívei és tagadói nem tömörültek engesztelhetetlen táborokba, mint Ady esetében. A róla alkotott kép azonban sohasem volt egységes és máig sem vált végérvényessé —, ami annak is a jele, hogy nem merevedett holt klasszikussá. Ha Móricz pályájának és a halála óta eltelt időszaknak egy-egy metszéspontján azt vizsgáljuk, mikor hogyan jellemezték, milyen törekvések képviselőjét látták benne, milyen eszmei hatást tulajdonítottak neki, milyen áramlatok igazolásaként hivatkoztak rá, kortársai közül mikor kivel hozták, mint szövetségest vagy fegyvertársat kapcsolatba és kivel hasonlították össze, akkor meglehetősen változatos és sok vonatkozásban egymásnak ellentmondó kép rajzolódik ki egyéniségéről, irodalmi szerepéről, irodalomtörténeti helyéről.

Schöppflin Aladár volt az első, aki egy-egy Móricz-mű elemzésén túl, már 1912-ben, a *Huszadik Században* megjelent tanulmányában az összefoglalás feladatra vállalkozott. Őt már nem elégíti ki a korabeli kritikák visszatérő megállapítása, amely szerint abban kellene látnunk Móricz prózájának a legnagyobb vívmányát, hogy regényeiben és elbeszéléseiben teljesen átalakult a magyar irodalom hagyományos népszemlélete és falurajza. Ő maga is kiemeli annak a jelentőségét, hogy Móricz „falu-rajza többoldalú, teljesebb, a dolgok gyökereit és árnyalatait jobban felmutató, mint akármelyik elődjéé”, de ezzel együtt és ezen túl olyan vonásokat is hangsúlyoz, amelyek közösek a korabeli magyar irodalom legújabb áramlataiban, amelyek Móriczra és a *Nyugat* törekvéseire egyaránt jellemzőek. Ilyen értelemben emeli ki az intellektuális nyugtalanságot, a fokozott érzékenységet, a lelki élet árnyalt ábrázolását, az új értékek kialakításának igényét, a kísérletezés szellemét, valamint a formában is újnak keresését, amely szerinte „legtipikusabban e nemzedéknek Ady és Móricz mellett legkiválóbb szellemén, Babits Mihályon figyelhető meg.” Arra is Schöppflin mutat rá először, hogy az elégedetlenség szelleme, a magyar élet bajainak, elmaradottságának, bűneinek a felismerése szintén ahhoz az új írónemzedékhez köti Móriczot, amely szorosan kapcsolódik a politikai radikális mozgalmakhoz: „ennek is, annak is az a törekvése, hogy megküzdjön a régivel, a tradíciókban megcsontosodottal, hogy megteremtse az újat”.

A Móricz Zsigmondról és művészetéről szóló első könyv írója Féja Géza viszont 1939-ben megjelent művében éppen a *Nyugattól*, a polgári radikális mozgalmaktól, az 1919 előtti politikai baloldaltól kívánja Móricz múltját elhatárolni, a *Nyugat* helyett mindenütt „Ady-Móricz nemzedékéről”, „Ady-Móricz vonalról” beszél. Móriczban a „kelet-európai génuszt”, „a magyar valóság klasszikusát” látja, akinek legnagyobb érdeme „a magyar sorsélményhez való hűséges ragaszkodás”, a magyarság-élmény „ősképeinek” a történelem útján való keresése, az „eltemetett faji erők” felszínre hozása. Az ő szintézisében Adyhoz és Móriczhoz harmadikként Szabó Dezső kapcsolódik. Azt vallja, hogy nemzedéke a három író műveiből kapta a legnagyobb sorsfordító élményt, „a magyar tudatot építő erőt”.

És hogyan ábrázolta Móriczot az 1950-es évek irodalomtörténetírása? A kor irodalomszemléletét hűen kifejező és reprezentáló monográfia (*Móricz Zsigmond*, Bp. 1953) szerzője, Nagy Péter mindenekelőtt a néppel összeforrt íróként látja Móriczban, a néptömegek igényeinek és vágyainak megfogalmazóját, aki szinte már eljutott „a szocialista realizmus küszöbéig”, „akinek helye ott van a világ huszadik századi irodalmának élvonalában: egy lépéssel Gorkij és Martin Andersen Nexő mögött”.

NÉPSZEMLELET, FALURAJZ, PARASZTÁBRÁZOLÁS. Ahány értelmező, anynyi Móricz-portré? Az egymásnak ellentmondó értékelések szövevényéből valamilye bizonyosságot keresve vissza kell nyúlunk a kezdetekig, a legkorábbi művek első méltatóinak, elemzőinek, bírálóinak gondolataihoz és megállapításaihoz. A tisz-

tázás folyamatát ugyanis az első művek legkorábbi értelmezéseinél kell kezdeni. A korai kritikák közvetlenebbül vallanak az első benyomásokról, olvasó és mű természetes egymásra találásáról. Kevesebb még bennük a belemagyarázás, a mű szellemétől idegen kategorizáló és definiáló buzgalom. A kezdet kezdetén nincs még értelme és gyakorlati haszna a politikai, irodalompolitikai, mozgalmi törekvések érdekében történő átrajzolásoknak. Amíg egy író nem válik érdekcsoportok lobogójává, amíg nem sorozzák a nemzeti klasszikusok közé, amíg nem lehet, illetve nem érdemes különöző áramlatok, iskolák, irodalompolitikai követelmények, stílusirányzatok igazolása végett nevét és művét felmutatni, addig alkotásainak értékelése többé-kevésbé az irodalom belső ügye, és ennek következtében maga a mű is viszonylag védett marad az erőszakosabb ártértelezésekkel és ki-sajátításokkal szemben.

De mindettől függetlenül nemcsak irodalomtörténeti, hanem irodalomszociológiai, ízléstörténeti és művelődéstörténeti szempontból is rendkívül érdekes kérdés, hogy egy korzaki irodalmi tudata miként fogadja be, miként dolgozza fel magában vagy miként útasítja vissza azt az író, aki működésével az addig érvényes esztétikai, kritikai normákat, olvasói beidegződöttségeket és előítéleteket megkérdőjelezi vagy érvénytelenné teszi. Egy nemzet irodalmának kritikusi is mindig akkor tesz le az igazi mestervizsgát, amikor új, váratlan nagy tehetség jelenik meg a lát-határon. Mert mit ér évtizedek szorgalmas felkészültsége és gyakorlata, a hazai és külföldi irodalmak alapos ismerete, a tájékozottság, az elvek szilárdsága, az érzés biztonsága, vagy mit ér akár egy kötetnyi okos és hasznos recenzió a kritikus háta mögött, ha értetlenül áll az ismeretlenség sűrűjából kitörő nagy író előtt, vagy éppen Heródesévé válik a jövő évtizedek vagy a kortárs-évszázad irodalma egyik Messiásának.

Móricz Zsigmond első novelláskötetéről, a *Hét krajcár*ról, 1909. július 25-én jelent meg az első kritika, Schöpplin Aladár névaláírás nélkül közreadott cikke a *Vasárnapi Újság*ban. „Rég nem került kezünkbe új író új könyve, amelyikben annyi örömünk lett volna, s meg vagyunk győződve, hogy mindenki úgy lesz vele — ízlés, irodalmi pártállás, felfogásmód különbségei ellenére —, aki figyelemre méltatja” — írja Schöpplin. Az ő írását néhány nap múlva Farkas Pál bírálata követi az *Új Idők*ben, Kosztolányi a *Hétben*, majd Ady Endre sokszor idézett lelkes méltatása jelenik meg a *Nyugat* augusztusi számában: „ez a mi fajtánk, újra itt van egy ragyogó, kis ember belőle, tehát minket akar a jövőndő s reánk van szüksége”.

A kritikusok többsége elismeréssel fogadja az új író jelentkezését. Kosztolányi így fejezi be kritikáját: „nekem úgy tetszik, hogy most egy olyan valaki érkezett meg, akit már régen-régen vártunk”. Barta Lajos azt fejtegeti, hogy Móricz olyan író, „aki a küzdés és kiforrás fájdalmait mind magában küzdötte át és egész készen érkezett egy ragyogó írói pálya győzelmes küszöbére”. Elek Artur véleménye szerint „a *Hét krajcár* szerzője egyik legbiztatóbb tehetsége ma a magyar elbeszélő irodalomnak”. Dutka Ákos jóslata szerint „Móricz Zsigmondban feltétlenül a jövő évtized legolvasottabb novellistáját látjuk”, Lukács György pedig ezzel a mondattal kezdi kritikáját a *Husadik Században*: „az igazi meleg öröm hangján kell beszélni erről a kötetről”.

A kötet művészi értékét és közvetve Móricz írói tehetségét egyetlen írás kérdőjelezi meg, a konzervatív irodalom egyik legmerekvebb és egyben legszürkébb szereplőjének, legifjabb Szász Károlynak az *Uránia* hasábjain megjelent bírálata. Szerinte a *Hét krajcár* szerzője „nem mutat különösebb kvalitásokat”, „képző-ereje gyenge”, „köete tartalom tekintetében... nagyon sokat hasonlít azokhoz a gomba módra termő elbeszélő-kötetekhez, amelyekben alig találunk egy-egy jóra-való épkezlább történetet”. A kötet elbeszélései közül „kilenc egészen jelentéktelen, a napilapok tárcáiban napról napra olvasható effajta munkáscákkal egy színvonalon mozgó”.

Legifjabb Szász Károly elutasító gesztusa a konzervatív táboron belül is teljesen elszigetelt jelenség még a *Hét krajcár* idején. Egyelőre éppen az a feltűnő, hogy a modern irodalmat többnyire kiátkozással fogadó lapok munkatársai is szinte versengenek egymással a fiatal nyugatos elbeszélő elismerésében. Farkas Pál azt írja az *Új Idők*ben, hogy a *Hét krajcár* „szerzőjének nagy, komoly és főleg becsületes tehetsége utat mutat, mégpedig olyan utat, amelyet járni érdemes és szép”. Móricz Pálnak a *Debrecen* hasábjain kifejtett véleménye szerint „magyar parasztról ilyen szavakkal, ilyen lélekkel még nem írtak”, mint Móricz

a *Hét krajcár*-ban. Andor József azt fejtegeti az *Életben*, hogy „Móricz Zsigmond a legtehetségesebb írók egyike azok közt, kik manapság tollat vesznek kezükbe... kiforrott egyéniség, amit ír, átérzi és együtt érezteti velünk, jól lát és megláttatja velünk; alakjai élnek, és életük megrajzolása egy teremő lélek művészi munkája”.

Az irodalmi konzervativizmus többségének megértő figyelme azért is feltűnő jelenség, mert csak néhány hónappal korábban robbant ki a nagyváradi *Holnap* antológia körül modernnek és konzervatívok szenvedélyes irodalmi háborúsága, amely minden addiginál jobban kiélezte a két tábor ellentéteit. Móricz novelláival kapcsolatban azért tanúsítanak konzervatív körökben is őszinte érdeklődést, mert többségükben falun játszódnak, falun élő emberek életéről szólnak, látszólag ugyanahhoz a világhoz kötődnek, mint a korszak népies-konzervatív költészete vagy Gárdonyi Géza prózája. Miközben a konzervatív tábor nem szűnik meg hadakozni a *Hét*, majd a *Holnap* és a *Nyugat* irodalma mint az idegen szellemű modern és gyökértelen városiasság megnyilatkozása ellen, Móricz esetében a téma, a környezet, a nyelv hagyományos voltában megnyugodva, nem lát veszélyt a szemlélet nyugtalanító újdonságában. „Móricz a faluban van otthon, a magyar parasztot ismeri legjobban — írja Kardos Albert az *Erdélyi Múzeum*-ban —. Falusi életképeket fest erős realizmussal, a nép embereit mutatja be néha aprólékos részletrajzzal, máskor vázlatos, de találó vonásokkal.”

Míg a konzervatív orgánumok kritikusai javában tapsolnak a *Hét krajcár* írójának, a *Nyugathoz* tartozó, illetve a folyóirathoz közelálló kritikusok már azt is megfogalmazták, hogy Móricz szemléletét, falurajzát, ábrázolásmódját egy világ választja el nemcsak a korszak népies irodalmának divatjától, hanem Jókai, Mikszáth, Gárdonyi népiességétől is. Arra rámutatnak, hogy Móricz látásmódja elsősorban abban különbözik a paraszti létforma egyes elemeit kiemelő, falusi életképeket, népies motívumokat egymás mellé rakó irodalmi népiesség szemléletétől, hogy őt a parasztnak is az *általános emberi vonások* érdeklik. „Móricz is érzi nagyon, hogy a paraszt másfajta ember, mint például a városi, de ennél a pusztá kuriozitásnál jobban érdekli az, ami egyetemesen emberi benne” — írja Elek Artur. „A népiesség — Móricznál ugyanúgy, mint Gerhardt Hauptmannnál... nem lényeg, bár nem is pusztá különös, inkább forma, amely lényeges... úgy értem, hogy a történet, amely a népi emberekkel megesik, nem nép voltuknak következése, hanem ember mivoltukból következik” — fejtegeti Ignótus. Kosztolányi is éppen a parasztábrázolással kapcsolatban állapítja meg Móriczról, hogy „szintétikusan lát, és a legfőbb rávasszága a lélek”. Bölöni György szerint Móricz nem is rajzot ad elsősorban, hanem pszichológusként „felkutatja” a parasztot. Ezt Karinthy is hasonlóképpen látja, és ebben a vonatkozásban világítja meg Móricz erotikus érdeklődését is: „becsületes, meleg, végigérezett és végig gondolt parasztpszichológiát akar adni: különös kedvvel és szinte szokatlan energiával mélyítve ekéjét minden pszichológiai kutatás melegágyába: a szerelmi élet sűrített légkörében világítja meg kedves parasztjait.” Schöpflin arra hívja fel a figyelmet, hogy Móricz írásaiban „a paraszt is épp olyan sokrétű, komplikált, az érzés, az indulat, a szenvedély, az érdek végtelen sokféle árnyalatából összetevődő lény, mint minden ember, s éppoly hullámzó, viharos, válságoktól gyötört, hevülésektől felmagasztalt belső életet él”. Ő is a teljesebb emberábrázolás érvényesülését látja abban, hogy Móricz felfedezi a paraszti erotikát, a szerelmi életnek olyan vonatkozásait, amelyeket az addigi magyar irodalom nem mert vagy nem tudott érinteni. Móricznál az erotikum „mindig végtelen, tragikus, fekete lánggal lobogó, az embernek a maga érzékiségével vívott örök harca ég benne”.

De Móricz nemcsak a paraszti létformában élő ember belső világának feltárásában jut tovább, azt a társadalmi közeget is hitelesebben, árnyaltabban, dinamikusabban ábrázolja, amelyben regényeinek, elbeszéléseinek szereplői mozognak. Lukács György már a *Hét krajcár*ról szóló bírálatában felhívja a figyelmet arra, hogy Móricz a falu társadalmi rétegződését is érzékelteti, az addig egységes, etnográfikus paraszti kép differenciálódik műveiben. „A különbségek drámái vannak megírva ebben a könyvben — írja Lukács —, az emberi és társadalmi különbségeké. Ami egységesnek látszott messziről, az ezer rétegre bomlik fel... Az alig látható társadalmi különbségek: az uraságig felcseperedő paraszt és a parasztságba lezúlló úr ellentéte.” Schöpflin azt fejtegeti, hogy régebbi íróink „kívülről nézték a parasztságot”, „az egészet egyetlen egységnek látták és nem

vették észre szociális tagoltságát”: Móricznál viszont „a falu népében megvannak kicsinyített arányokban a nagy társadalom összes osztályai”.

Miközben a korszak legfogékonyabb kritikusai tudatában vannak annak, hogy Móricz prózájában a valóság ábrázolása minden korábbi törekvéseknél gazdagabban, árnyaltabban, tökéletesebben valósul meg, azt is jelzik, hogy ez nem az élet jelenségeinek fantáziátlan, mechanikus másolásának útján megy végbe, hanem egy szuverén alkotói szándék kiemelő, elhagyó, sűrítő és tömörítő, végső soron tehát stilizáló tevékenységének eredményeként. Schöpfung szerint „mindig eltalálja, mit kell kimondani, mit elhallgatni”. „Olyan kitűnően ismeri a népet, hogy felül-emelkedhet a pusztá realizmuson, és a stilizálás művészi erejével tud hatni” — írja az *Életben* Hevesi Sándor. Ugyanezt a gondolatot részletesebben is kifejti Kosztolányi *A Hét* lapjain: „éppen abban látom az értéket, hogy sohase másol. Az ő parasztjai szellemesebbek, jobbák vagy rosszabbak, nyersebbek vagy pompásabbak, mint a valóságban élők. Láttunk már ilyen koncentrált parasztokat? Soha. De ha papíron vagy színpadon mozognak előttünk, az igazakra gondolunk, akik élnek. Senki se foghatja rá, hogy analitikusan, etnográfiaival és tájszólással állítja eléünk élő alakjait. Ereje és eredetisége abban van, hogy többet ad, mint az élet.”

Meglehetősen korán tisztázódott tehát, hogy az a többlet, amely Móricz parasztábrázolásának hitelességében mutatkozik meg, sokkal inkább lélektani és szociológiai, mint etnográfiai vonatkozású, de Móricz stílusának, kifejező erejének, nyelvi fordulatainak népi forrásaira is kellő súllyal mutatnak rá kritikusai. Egy nyelvészkedő tanár, Dénes Szilárd már 1911-ben, a *Magyar Nyelvőrben* megjelent *Móricz Zsigmond stílusa* című értekezésében hangot ad annak a feltételezésének, hogy Móricz fiatalkori népköltési gyűjtőútjainak tapasztalati hatással voltak stílusának kialakulására. Barta Lajos az író három egyfelvonásosáról szóló bírálatában a népi hagyományok nyomát keresi. Móricz művészetének népköltészeti gyökereiről viszont, meglepő módon, éppen Babits írja le a legfontosabb szavakat, a *Boldog világ* című mesegyűjteménnyel kapcsolatban. Azt fejtegeti, hogy Móricz művészetében „a magyar nép szellemi munkájának lassú évszázadok alatt összegyűjtött kincse oly természetes és mélyről jövő kiömlést talált, mint a múltban is igen keveseknél ... a régi magyar irodalom jellemző durvasága, a magyar népköltészet plasztikus világossága élnek túl műveiben... Nyelve a legmélyebből jövő, századok zamatát magában rejtő magyar népi nyelv.”

A korszak kritikai irodalma azt a kérdést sem kerüli meg, hogy a népiesség, a falusi témakör, a paraszti világhoz való kötődés nem válik-e akadályává Móricz további fejlődésének és nem alakul-e ki nála is valamiféle népies stilizálás, amely őt is elvonhatja az élet jelenségeinek természetes, friss és dinamikus ábrázolásától.

Schöpfung anélkül, hogy formálisan felvetné a kérdést, közvetve úgy kapcsolódik a probléma tudatosításába, hogy elismeréssel nyugtázt minden olyan tematikai bővülést, új környezetre való kiterjeszkedést, amely arra mutat, hogy Móricz nem reked meg a paraszti lét ábrázolásában. Már 1915-ben vitatkozik azokkal, akik Móriczban csak a népi élet világában otthonos íróat hajlandók észrevenni. „Akkik Móricz Zsigmondról még mindig mint a magyar paraszt speciális rajzolójáról szólnak, azok nem veszik észre, hogy az író fellépése óta mind jobban eltért első tárgyától. Föltreptekor betették egy skatulyába, amelynek vignettájára ez van írva: 'parasztmák', azóta sem tudjuk ebből a skatulyából kivenni.” Két év múlva pedig nagy lelkesedéssel ír *A tűznek nem szabad kialudni* című elbeszélésgyűjtemény kapcsán arról, hogy Móricz új típusokat mutat be, a paraszti életformából kilépő, városi lakosokká formálódó embereket. „Most vonult be először írásaiba a falusi magyarságnak új, irodalmilag még alig érintett köre: a Budapest környéki paraszt, aki már a nagyvárosra tekintve végzi munkáját, a nagyváros szükségleteinek termel, asszonyában pedig lassankint kőfá alakul az ismert magyar parasztasszonytípus. Hálás és kiaknázatlan terület ez, átmenete állapotában lehet itt megragadni a magyar parasztot.” A paraszti témakörtól való elszakadást jósolja meg Halmi Bódog is a *Sárranyról* szóló kritikájában: „aki Turi Danira, erre a beteg, tépelődő analitikusra a magyar paraszt ruháját aggatta, az harsogó hangon tett tanúságot arról, hogy nem akar a falunál időzni”. Laczkó Géza az író világháborús novelláival foglalkozó bírálatában arra a következtetésre jut, hogy Móricz fejlődésében inkább gátat jelent már a paraszti témához való ragaszkodás. „Móricz parasztjai — fejtegeti Laczkó — kissé megöregedett Jókai-parasztok... Móricz s a mai paraszt közé az életfeltételek különbsége olyan ha-

tárt von, hogy a művész, csak jóakarátú érdeklődéssel nézhet át hozzájuk, ami pedig sohasem ad igazi irodalmat, csak amolyan útleírásféléit, művészi munkává emelt néprajzi vázlatokat." A fejlődés további lehetőségét (Schöpplinhez hasonlóan) ő is abban látja, ha az író figyelme a városba szakadt magyar paraszt átmeneti típusai felé fordul és ha kiterjeszti érdeklődését a nem paraszti múltú városi emberek életének alakulására is.

A többi kritikusknál szigorúbban ítéli meg a kérdést Nagy Lajos, az író *Magyarok* című kötetét bírálva, Bárczy István és Wildner Ödön *Új Élet* című folyóiratának 1912-es évfolyamában. Ő nem a paraszti témához való rakaszkodásban látja a legnagyobb problémát, hanem abban, hogy a témakörhöz való kötődés, Móricznál is együtt jár bizonyos szemléleti és ábrázolásbeli sablonok, leszűkítések, nyelvi fordulatok, népies szövelemek alkalmazásával. Szerinte mindaz elsőrangú, amit Móricz ad a novellák anyagához (mindenekelőtt pszichológiai kvalitásait), de másodrendű maga az anyag, amit felszívhatott, amit felszívni módja és alkalma volt. Parasztnovellák mind — írja a *Magyarok* elbeszéléseiről — „a szó értékcsökkentő értelmében is”. „Nálunk a parasztról eddig még mindig így, népiesen írtak. Móricz is népies... Nagy és súlyos dolgokat a parasztokról csak úgy lehet írni, ha mellőzzük az efféle „szürdisztményeket”. A stílusnak egyszerűnek (mert magasabb rendű lényeg közlésére iparkodónak)... tehát mintegy tiszta irodalmivá stilizálnak kell lennie.” Nagy Lajos bírálata nemcsak merev, hanem bizonyos mértékig igazságtalan is Móriczcal szemben, akinek tagadhatatlan irodalomtörténeti érdeme, hogy műveivel a korszak formálissá vált, hitelét veszített, külsőségekben megnyilatkozó, „szürdisztményes” népiességét tette érvénytelenné. A kritika néhány észrevétele meg éppen arról árulkodik, hogy Nagy Lajos nem képes a tőle idegen alkatú író világába behelyezkedni. Móriczon is a maga világszemléletét, temperamentumát, lázadó elégedetlenségét kéri számon, sőt a maga legsajátosabb témáit, „a ma fehérizzású kérdéseit”, a nyomor ábrázolását, valamint „a jogaikból kivetett fiatalokat meggyötörő szexualitás sárga rémárcát” hiányolja Móricz műveiben. Elvben viszont, a lényeget illetően mégis neki volt igaza: a népies hagyományokkal radikálisan szakító, szigorú egzaktuságra törekvő, tárgyias parasztábrázolást igazolta az idő.

A MORÁLIS FORRADALMÁR. A Móricz műveivel foglalkozó kritikai irodalmat azonban nem Nagy Lajos radikális (majdhogynem „ultrabalos”) különvéleménye mozditja ki az irodalmi népiesség, illetve a parasztábrázolás kérdésében a holtpontról, hanem Schöpplin, aki 1915-től kezdve azt vallja, nem az a legfontosabb kérdés, hogy Móricz meddig akar még parasztokról írni, de már az sem, hogy miként ábrázolja népi figuráit, mert az író érdeklődése más irányba fordult, más problémakörök vonzásába került; művészi törekvései más távlatok felé mutatnak. Ő a reális parasztábrázolás művészi eredményeinél többre értékeli, hogy Móricz felfedezte és nagy erővel ábrázolja az élet szűk lehetőségei között vergődő, nagyra hivatott életek, a korabeli hazai viszonyokra nagyon jellemző emberi sorok tragédiáit. „Móricz témái — fejtegeti Schöpplin — bármennyire változatosak, nagyobb műveiben mind egy és ugyanazon gondolatra vezetnek vissza: megmutatni azokat a lelki, társadalmi és egyéni komplikációkat, amelyek az olyan emberek életéből támadnak, akikre valami kényszerű élethelyzet nehezedik, amelybe nem tudnak beletörődni, küzdenek ellene, emésztődnek, felemészthetnek miatta, de hasztalanul vergődnek... Az embereknek ezt a típusát Móricz fedezte fel —, nekem úgy tetszik a téma dolgában, a magyar élet ábrázolásában ezzel hozta irodalmunkba a legnagyobb újságot, nem pedig a parasztélet rajzát, amelyben előzőivel szemben csak a szemlélet szempontja s az ebből származó ábrázolás új.”

Schöpplin tudatosítja először, hogy Móricz pályájának első évtizedében minden jelentős regényének „a szoros korlátok közé szorított emberi lélek vívódása a szabad levegőért, önmaga teljes korlátlan kifejtéséért” a tárgya, „s ez az, ami legjobban izgatja” a *Sárarany* vagy *Az Isten háta mögött* megírása során éppúgy, mint az *Arvalányokban* vagy *A fáklyában*. „Nagy indulatok dolgoznak a lelkekben, nagyon is szűk lehetőségek vasabroncsaival befogva, s ezeknek az abroncsoknak a fessegetésével morzsolódik el az életük.” Ennek a felismerésnek, tapasztalatnak, rádöbbenésnek az indulata munkál Móricz regényeiben és határozza meg az alakok karakterét, sorsuk alakulását, nagyra törő vágyaikat, gyötörő érzékiségüket, reménytelen küzdelmeiket, csúfos bukásaikat, az életüket körül-

vevő környezetet, a művek lázas és tikkadt légkörét, komor és sötét alaptónusát. Arra is ő világít rá, hogy Móricznak a hazai valóságról, a társadalmi állapotokról kialakult képe és ítélete, regényeinek problémálátása, légköre és hangulatisága milyen nagy mértékben rokon a *magyar ugar* látomásával küzdő Ady költészetével, a kettejük között levő jelentős alkati és alkotói különbségek ellenére is. Szerinte Móriczot Adyval, a „politikai forradalmárral” szemben „morális forradalmárnak lehetne mondani. Minden írónk közt ő mondja a leglesújtóbb kritikát a mai magyar társadalomra, ő mutatja fel legvérvörzőbb sebeinket, mégpedig azokon a társadalmi rétegeken, melyeket eddig az egészség, az érintetlen épség illúzióival vettük körül.”

A fordulatot Schöpfunglin a *Sárány* (1910) megjelenésétől számítja, amelyet Kemény Zsigmond óta az első igazi regénynek tart „a novellákká komprimált regények” és „a regénnyé szélesített novellák”, a Jókai és Mikszáth hatására kialakult könnyed, anekdotikus, kedvesen humoros prózairodalom hosszúra nőtt egyeduralma után. „Más, élénkebb életű irodalmakban, mint a mienk, alighanem hangos irodalmi háborút keltene egy olyan regénynek a megjelenése, mint Móricz Zsigmond *Sárány* című könyve”. — fejtegeti a regényről szóló kritikában.

„Az csak Budapesten eshetik meg — írja Lengyel Menyhért, mintha Schöpfunglin gondolatörát folytatná —, hogy megszületik egy ilyen hatalmas munka, és elnéznek felette a levegőben, az utcára, ahová a tágas kávéházi ablakok — mit tagadjuk — valóban szép kilátás nyílik. Mit érezhet az író?... bizonyosan fáj neki a süket visszhangtalanság, a magyar echó, mely csak tíz év múlva veri vissza a bele kiáltott hangot.”

„MI NAGY CSATÁZÁSUNK NAGY IGAZOLÓJA” A *Sárány*, majd *Az Isten háta mögött* megjelenése után a kritika „frontvonalai” is élesebben rajzolódnak ki. Akik már eleve fogékonyak voltak művészetére, azok általában regényeiben is követni tudják, önigazolást találnak bennük, vagy éppen felszabadításként hatnak rájuk, és egyre tudatosabb értőivé, értelmezőivé válnak az író világának. Akiket viszont feszélyezett írásainak radikális társadalomszemlélete, robbanásig feszült légköre, komor és gyötrő érzékisége, azok a *Sárány* után még jobban megmerevednek ítéleteikben és előítéleteikben.

A Móricz műveit értő, értékelő és magyarázó kritikusokkal szemben az író konzervatív ellenzéke mind számban, mind jelentőségben meglehetősen kisdied csapat volt. Az egyik oldalon olyan egyéniségek, mint Ady, Babits, Bölöni György, Fenyő Miksa, Hatvany, Ignótus, Karinty, Kosztolányi, Lukács György, Schöpfunglin, a konzervatív táborból pedig Anka János, Bartha József, Császár Ernő, Gyökössy Endre, Kéki Lajos, legifjabb Szász Károly. Az utóbbiak kritikai észrevételei arról árulkodnak, hogy az író törekvéseinek, rejtettebb alkotói szándékainak, a művek koncepciójának és összefüggéseinek mélyebb megértésére nem igen törekednek, inkább a stílus bátrabb vagy szokatlanabb megnyilatkozásain, a szereplők beszédmódján, egy-egy erotikus jelenet merészebb ábrázolásán botrányoznak meg és tüneti jelenségekre nyitnak tüzet. Móricz radikális nézeteiről, a műveit átható morális indulatokról, társadalmat javító szándékainak prófétikus izzásáról nem sok szó esik a konzervatív kritikákban, annál szenvedélyesebb hangon írnak viszont arról, hogy regényeinek, elbeszéléseinek a figurái vaskos kifejezéseket használnak és „illetlen” körülmények közé kerülnek. Kéki Lajos különösen azon botrányozik meg, hogy még az író „finom lelkűnek rajzolt leányalakjai” is, tréfálkozás közben „nem egyszer izléstelenek és neveletlenek”. Bartha József úgy véli, hogy a jóérzésű olvasó nem méltányolhatja Móricz elbeszéléseiben a „bárdolatlan hangot”, „ha azonban az író kötetét netalán a vásárcsarnokok részére írta volna, ott e hanggal még sikert is arathat”. Legifjabb Szász Károly a *Kerek Ferkó* megjelenése kapcsán annak a reményének ad kifejezést, hogy az író idővel majd egészen elhagyja „pornográf kedvteléseit”.

A szélsőséges elmarasztalásoknál sokkal érdekesebb jelenség, hogy az irodalmi konzervativizmus a *Sárány* és *Az Isten háta mögött* megjelenése után sem akar lemondani arról az illúzióról, hogy a lelkesen fogadott *Hét krajcár* íróját még megnyerheti saját céljainak. Erre a feltételezésre, a paraszti témák hagyományörző szerepének túlbecsülésén kívül az is alapot szolgáltatott, hogy Móricz nem zárkózott el a régebbi multú vagy a tradíciók folytatását vállaló nagy olvasógárdával rendelkező hetilapoktól sem. A *galamb papné* első közlésként az egyik

„legkorosabb” képeslapban, az 1854-ben indult *Vasárnapi Újság*ban, a *Harmatos róza* pedig a katolikus szellemű *Életben* jelent meg, amelynek szerkesztői a hagyományos értékeknek a modern törekvésekkel való összehangolását hirdették, szívesen fogadták a nyugatosok közül Babits, Juhász Gyula, Kosztolányi vendégszereplését, Móriczsal kapcsolatban pedig helyet adtak Halasi Andor és Hevesi Sándor megértő kritikáinak is.

A konzervatív oldal egyébként rossz taktikai érzékkel többnyire úgy próbált Móriczhoz közeledni, hogy ugyanakkor a *Nyugattal* való kapcsolatát akarta megzavarni és kompromittálni. Szívós makacssággal terjesztik tévhitüket, amely szerint Móriczot csak esetleges és véletlen kapcsolatok fűzik a *Nyugat* törekvéseihez és előbb-utóbb hátat fog fordítani a modern irodalom táborának. Herczeg Ferenc akciójának az emléke is bizonyára frissen élt még tudatukban, az 1909-es *Új Idők*-beli cikk, amelynek sikerült egy időre Adyt nyugatos szövetségesei ellen fordítania. „Móricz Zsigmondnak kevés köze van a *Nyugathoz* — írja az *Életben* Andor József —. Alig értjük meg céhbeli odatartozását. Ízig-vérig való magyarság árad ki minden sorából, a nyugati kultúra semmit sem rontott rajta, holott kultúrált író... Stílusa őszinte visszhangja fajszeretetének... ment a nyugatiak sokszor fejtetőre állított stílusdíjától.” Alexander Bernát a *Budapesti Hírlap* hasábjain megjelent kritikáját a szerzőnek szóló óvással zárja: „ne engedje, hogy erőltet kezek dorongnak forgassák, mellyel Mikszáthot, Gárdonyit le akarják lapítani.” Kardos Albert arról tesz vallomást, milyen gyanakodva vette kezébe a *Nyugat* kiadásában megjelent *Hét krajcár*-kötetet: „azt hittem, tele lesz a *Nyugat* bizarrságával, miszticizmusával, hihetetlen meglátásaival, lehetetlen szavaival és fordulataival. De alig hogy elolvastam az első elbeszélést, ezt a tárcának is rövid rajzot, azonnal beláttam, hogy csalódtam, hogy kellemesen, igen kellemesen csalódtam.” Voinovich Géza a *Sári bűről* szóló kritikáját, amely a *Budapesti Szemlében* jelent meg, így summázza: „az író biztató tehetség, legtöbbet ígérő a *Nyugat* fiatal írói közt, akiknek irányához különben semmi köze”. Gyökössy Endrének az *Életben* megjelent kritikája szerint Móricz a *Sárarany* „kábitóan bűzös, hivalkodóan fenés, kocsomásan rikoltozó oldalait a *Nyugat* olvasóinak, ... a mély elmerüléseket a lélek titkaiba, emberei életének finom rezgéseit, a töprengő, hánykolódó, feljajduló, lehanyatló érzéseket, a meleg színeknek imponáló himnuszát ... a maga és az egészséges magyarok gyönyörűségére írta”. Anka János szintén az *Élet* hasábjain fogalmazza meg azt a gondolatot, hogy Móricz még visszatérhet kezdőkori zsengéje, a *Harmatos róza* naiv idilljéhez: „mi még mindig hiszünk abban, hogy a *Harmatos róza* írója feltalálja legbensőbb, mert leggyermekebb énjét és azzá válik, amit magyar büszkeséggel várunk sokan kétségtelen talentumától.” Kéki Lajos a *Budapesti Szemlében* azt fejtegeti az írónak a *Nyugattal* való kapcsolatát illetően, hogy Móriczot „az az írói kör, melyben lelki alkatánál fogva elszigetelt helyet foglal el, de törekvéseihez még egyéni hajlamainak megtagadásával is hasonlulni óhajt s amelyben oly vesztett neve van mindennek, ami magyar —, a realizmusnak szélsőséges irányzatai felé hajtja”.

Miközben a konzervatív kritika képviselői azzal vádolják a nyugatosokat, hogy Móriczot dorongnak használják a hagyományos prózaírók ellen, hogy alkatától idegen irányzatok felé hajszolják, ők, a kívülállók, az író tevékenységét nagyon is messziről szemlélők, az író szándékainak rejtettebb indítékait nem is nagyon értők, jogot formálnak arra, hogy beleszóljanak Móricz egész alkotói létét meghatározó kérdésekbe, abba, hogy miről, hogyan írjon, kikkel vállaljon elvi közösséget.

Aki elolvassa Ignótus, Schöpflin, Fenyő Miksa, Hatvany, Babits, Karinthy, Kosztolányi vagy bármely más nyugatos kritikáit, egyetlen olyan bekezdést sem talál, amely arról árulkodna, hogy bárki is közülük bele akarna avatkozni az író legbenső dolgaiba, hogy ilyen vagy amolyan irányba akarná terelni útját. Tisztában vannak azzal, hogy a *Nyugat* legjelentősebb prózaírójáról van szó, fejlődésének, műve alakulásának minden mozzanatát figyelemmel követik, magyarázzák és értelmezik, de senki sem gondol közülük arra, hogy elébe vágjon és útjelzőjévé szegődjön.

A *Nyugat* vulgáris ellenfeleinél egy lépéssel realisabban közelíti meg a kérdést az irodalmi konzervativizmus legtekintélyesebb és legműveltebb képviselője, Horváth János. Ő azokat a stílustörekvéseket, formai jegyeket, amelyeket az irodalomtörténetírás ma a szecesszió körén belül tart nyilván, *stílrómantikának* nevezte

és a *Nyugat* körüli írók legjellemzőbb kritériumának tartotta. Móriczról viszont megállapítja, hogy nem stilromantikus, hanem „elkészett naturalista”, akinek a „nyelve népies (olykor igen durván az), és tösgyökerez”, tehát mint író nem is tartozik a *Nyugathoz*, csak a politikai együvértartozás köti a nyugatosokhoz. Felfogása abban megegyezik a *Nyugat* többi konzervatív bírálójával, hogy elsősorban ő is a stíluskategóriák alapján akarja eldönteni az író hovatartozását (holott ez a módszer éppen a *Nyugat* esetében igen kockázatos, mert a folyóirat sohasem kötődött egyetlen irányzathoz vagy stílusáramlathoz sem) és ezen az alapon ő is tagadja Móricz nyugatos voltát, de annyiban továbblép náluk, hogy elismeri az író politikai odatartozását a *Nyugathoz*. Azt viszont nem veszi figyelembe, hogy Móricznak a *Nyugathoz* való politikai tartozása nem a társas érintkezés, nem a baráti megnyilatkozások, nem a politikai közélet, de nem is a politikai publicisztika síkján demonstrálódik, hanem irodalmi munkásságában: elbeszéléseiben, regényeiben, színműveiben, mégpedig olyan átható módon, hogy Ady (anélkül, hogy személyesen ismerték volna egymást, vagy bárhol is eszmét cserélhettek volna) már a *Hét krajcár*-kötet elolvasása után, 1909-ben leírja, hogy Móricz „egyedül föler egy forradalmi szabadsapattal”.

Az, hogy Móricz nem „véletlenül”, nem valamiféle személyes ráhatás miatt marad a *Nyugat*, illetve az irodalmi-politikai progresszió táborában, hanem írói alkátának, alkotói moráljának és törekvéseinek, kora jelenével szembe forduló társadalmi elkötelezettségének „belső kényszeréből” —, a nyugatosok körében sohasem volt vita tárgya. Ady világosan megérezte Móricz kötődésének okát, Schöpfung meg is határozta Móricz sajátos szerepét a *Nyugaton* belül; amikor Ady politikai forradalmiságával szemben morális forradalmár voltát hangoztatta. Ady 1912-es köszöntő versében (*Levél-féle Móricz Zsigmondhoz*) pedig szinte egy tanulmány konkrétségével fogalmazza meg Móricz és a progresszió viszonyát, amikor azt fejezi ki, hogy Móricz, a késve érkező, aki az irodalomba az életet, a valószínűt, a nyersét hozta vissza, az ő forradalmi lendületük, „előrerohanásuk” hitelesítője lett. Nagy csatázásuk nagy igazolója.

BAKSAY SÁNDOR, GUY DE MAUPASSANT — ÉS A LEÁNYFALUI KÍSÉRTETJÁRÁS. A fiatal Móricz Zsigmonddal kapcsolatban leggyakrabban Baksay Sándor és Guy de Maupassant nevét írták le a kritikusok.

Ma már inkább élcelődni volna kedve az embernek azon, hogyan kerül egymás mellé Baksay, a *Gyalogkönyv* és *Szederindák* szerzője, a vadszölővel be-futtatott református papi hajlékok idilli világának elbeszélője és Maupassant, aki (Rónay György szavait idézve) „tévedhetetlenül látja a kispolgár, polgár, egy egész hibrid társadalom, egy egész álszent világ fonákságait, bűneit, ocsmányságait”. De ha Móricz első olvasójának (és kritikásainak) az induló író első kötetivel kapcsolatban éppen ennek a két szerzőnek a neve lép tudatuk színterére, az olyan realitás, amelynek kortörténeti, ízlés- és stílustörténeti jelentősége mellett nem mehet el figyelem nélkül az irodalomtörténet. „Mintha Baksay ifjúlt volna meg naturalista köntösben és egy kis szocialista ízzel” — írja a *Hét krajcár*-kötetet bemutató írásában Kardos Albert. Ady pedig ugyanarról szóló híres kritikájában mintha egy pillanatra megsokallná már a sok jót, amit elmondott, azt írja a könyvről: „rossz májús elromlott ember olykor kimondaná már róla, hogy írójuk a tyukodi Maupassant...”, de azt is hozzáteszi, hogy a gyűjtemény három-négy novelláját dicsekedve mérné a legnagyobb orosz vagy északi paraszt-történetekhez. Tévedés volna egyébként azt hinni, hogy a konzervatív kritikusok Baksayval, a nyugat-európai irodalom távlatában gondolkodók pedig Maupassant-nal rokonítják Móriczot. Schöpfung is Móricz elődjei között, megbecsüléssel említi Baksay paraszti típusait, ugyanakkor a konzervatív kritikákban is fel-felbukkan Maupassant neve. Különös viszont, hogy ha már felfedezik a Móricz-próza előzményeinek azt az ágát, amely a vidéki református papi családok társadalmi rétegébe nyúlik vissza, a hasonló témakörben mozgó és a vidéki magyar középosztály világát Baksaynál sokkal kritikusabban ábrázoló Tolnai Lajost csak Móricz egyetlen elemzője, Kéki Lajos említi.

Baksay mellett persze Jókai, Mikszáth, Gárdonyi neve is sűrűn előfordul az első évtized kritikáiban, Tömörkényt is emlegetik, egy-két kritikus pedig Justh Zsigmondot is Móricz elődjei között tartja számon. Ugyanazok a nevek viszont nem mindig azonos megállapítások bizonyítékaként szerepelnek. Akik távolabbról

szemlélik Móricz művészetét, ha elismeréssel írnak is róla, hajlamosak arra, hogy a hagyományos-népies próza folytatóját lássák benne. „Móricz Zsigmond felvette a fonalat ott — írja Karinthy Frigyes —, ahol Mikszáth, Tömörkény és a többiek elejtik: fölvette és vitte tovább, fejlesztette, csiszolta, modernebbé és plasztikusabbá, művészbé és egyszerűbbé dolgozta át azt a technikát, amivel irodalmunk a magyar paraszt életét hagyományosan ábrázolta mindörökkön örökké.” Azok viszont, akik a korabeli próza nagy megújításának lehetőségét látják benne, és a Kemény Zsigmonddal elakadt „igazi” regény folytatását várják tőle, sokkal inkább azokat a vonásokat hangsúlyozzák, amelyek elválasztják az elődök derűs életszemléletétől, anekdotikus előadásmódjától. „Milyen más képet kapunk tőle a faluról, mint a gyönyörködő Jókaitól, a mulatságot szerető Mikszáthtól és az idillizáló Gárdonyitól!” — vallja Schöpfung 1912-ben. Bölöni György is az elődöktől való elszakadást hangsúlyozza hat évvel később megjelent tanulmányában: „figuráiból kivesszt Mikszáth alakjainak adomaszerűsége, Tömörkény szép, de csaknem együgyű és gyermekes egyszerűsége. Móricz már a francia regény nagy mestereinek lelki nevelése alatt áll, és *A fátyla* eléri a pszichológiai regény mesztereinek szintjét.”

Érthető, hogy „a francia regény nagy mesterei” közül leggyakrabban Zolát emlegetik Móriczkal kapcsolatban. Először Karinthy Frigyes írja le ilyen vonatkozásban a francia író nevét, már 1910-ben, Móricz *Csitt-csatt* című kötetének elbeszéléseit bírálva. Szerinte a magyar irodalomban Móricz köti össze „Zola naturalizmusát az elkövetkező kor idealizmusával”. A *Sárary* megjelenésétől kezdve aztán konzervatívok és nyugatosok egyre gyakrabban utalnak Zolára. Az előbbieket olyan modorban, mintha nem is irodalmi hatásról, hanem valamiféle alvilági kapcsolatról lenne szó. A kritikusok közül többen *A föld* című Zola-regény hatására utalnak, a *Nyugat* irodalomszemléletéhez közel álló Benedek Marcell ezen kívül azt is feltételezi, hogy Móricz bizonyára jól ismerte „a Rougon-Macquart-ciklus Zoláját” is, „hibáiban és erényeiben annyira rokon vele, mintha nem is telt volna el idestova negyven év a naturalizmus virágkora óta”. A legnagyobb teret Ignóus szenteli a problémának, de ő nem a hatások és átvételek útját kutatja. 1918-ban megjelent *Arcképvázlat Móricz Zsigmondról* szóló esszéjében azt fejtegeti, hogy „ha valakihez hasonlítani lehet Móriczt, úgy egészen idegen valakihez, kit noha példátlanul népszerű volt, aránytalanul kevésbé ismernek: Zolához”. A két író között alapvető alkotói rokonságot tételez fel, amely szerinte abban nyilvánul meg, hogy a szimbolizmusnak, a vizionáriusságnak, a líraiságnak és a romantikának mind a két író művészetében rendkívül nagy szerepe van, ha ezt a felszín többnyire nem is árulja el. Schöpfung inkább arra figyelmeztet, hogy Móricz stílusában is, világlátásában is független francia elődjétől.

Éppen azért, mert Schöpfung az irodalmi hatások kérdésében is rendkívül józanul és realisan ítél, különös figyelmet érdemel észrevétele, hogy Móricz egyik egyfelvonásosának (*A nagy óra*) álomjelenetében a Freud-féle elmélet érvényesül. A kis színdarab arról szól, hogy egy asztalos elfojtott és soha meg nem valósuló vágyai mint élnek ki magukat egy boros álomban. „Ez a gondolat és az álomnak a rajza a Freud-féle álomelmélet hatására vallanak — fejtegeti Schöpfung —, azt is lehetne mondani a darabról, hogy a Freud-féle tanításnak illusztrálása... vagy — ha jobban tetszik — kihasználása irodalmi célra.”

Ha megemlítjük még, hogy több kritikusban a nemek elkeseredett harcának az ábrázolása akár a *Sárary*ban, *Az Isten háta mögött*ben, az *Arvanyok*ban vagy *A fátyla*ban a század elején nálunk is nagy újdonságnak számító Strindberg drámájának emlékét idézi fel, már be is zárul azoknak a köre, akiket az induló Móriczkal kapcsolatba hoztak. Az ugyanis, hogy egyesek futó ötletként, anélkül, hogy az egyezések és párhuzamok bizonyításával megpróbálkoznának, Gottfried Keller, Jules Renard vagy Maxim Gorkij nevét is leírják, nem ad új szempontokat Móricz kritikai fogadtatásának történetéhez.

Nem az egykori kritikusok képzeletének a határain múlott, hogy megnyilatkozásai nyomán aránylag szűken tudjuk csak megvonni mind hazai, mind világirodalmi vonatkozásban azoknak a körét, akik feltehetően hatást gyakoroltak Móricz alkotói egyéniségének kialakulására. Ő minden olyan indítékot, ösztönzést, benyomást, amely „kívülről”, más író művészetének kisugárzásaként érte, meg lehetőségek korán és mélyrehatóan magához hasonlított, természetének, temperamen-

tumának törvényeihez idomított, és ezzel már lehetetlenné is tette a kívülről kapott impulzusnak mint hatásnak a felismerését. Ahol viszont már a filológia, illetve az összehasonlító irodalomtörténet eszközei nem alkalmasak a rejtettebb összefüggések felderítésére, nemegyszer az intuíció nyit új távlatokat, mint például Hatvany Lajos 1918-ban *Szegény emberek és Arvalányok* címen megjelent szép esszéjének látomása, amely az író leányfalusi kertjének éjszakai csendjébe a világirodalom és művészet legnagyobb szellemei közül azokat idézi meg, akiknek Móricz adósa volt, vagy adósa lehetett volna. „Dunamenti szőlejében — nézetek csak oda éjjel! — nagy kísértetjárás van. Rabelais jár oda, a nagyétű és nagyszeretkezésű óriások írója, Rubens és Balzac, a buja lét művészei, de a kázmzás barát, Szent Ferenc is odajár, szent alázatban, ki prédikált vala a halaknak és még Dosztojevszkij is, aki szenvedett szenvedést mindannyiunkért.”

UGRIN ARANKA

MÓRICZ ZSIGMOND LEVELEZÉSÉBŐL

ISMERETLEN DOKUMENTUMOK

F. Csanak Dóra gondozásában az Akadémiai Kiadó 1963-ban jelentette meg a *Móricz Zsigmond levelei* című kétkötetes gyűjteményt. Most olyan leveleket adunk közre, amelyek 1963-ban nem voltak ismertek, illetve azóta kerültek elő. A leveleket az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi, az ismeretlennek (1930. XII. 13.) és a Makkai Sándornak (1932. III. 29.) küldött levél pedig László Gyula tulajdona.

1.

Móricz debreceni iskolatársával, Medgyessy Ferenc szobrászművésszel, élete végéig szoros kapcsolatban állt, „nemcsak az iskolában, de az életben is társak voltak” — írja László Gyula (*Medgyessy Ferenc* 1956. 6. 1.). Barátságuk történetét a *Közös ifjúság kötelez; Medgyessy Feri barátomról* című cikkében Móricz is megírta, és a *Légy jó mindhalálig* egyik szereplőjének, Gimesinek az alakjában is megörökítette barátját.

Feleségének halála után őt kérte fel a síremlék elkészítésére. 1925-ből fennmaradt levelük — Móricz ceruzairású sorai és Medgyessy kék írónnal feljegyzett válasza — a tervezés idejéből való. Végül a Móricz által javasolt „női alak” valósult meg, mint Móricz Virág írja: „Medgyessy Feri bácsi nagyon szép, komoly síremléket faragott, fiatal nőalak, s csak annyi van ráírva: Janka.” (*Apám regénye*, 1963. 315. 1.)

Medgyessy többször készített szobrot barátjáról, és síremléke is az ő alkotása.

MEDGYESSY FERENCNEK

Bp. XI. 9.

Kedves Barátom,

légy szíves a síremlék tervét hadd függőben, míg megjövök. Pénteken itt leszek, valószínűleg.

Az oszlopformával nem vagyok kibékülve. Vagy a virágkosár, vagy egy női alak!

Szeretettel ölel barátod

Móricz Zs

(1928 szept. 15.)

Kedves Feri!

Alapos eső és fázás közepett ülök idelent — a jövő hét közepén megyek haza. Rögtön felhívlak — a lakásügy felett ugyanis némi gondolkodóba estem (a telet illetőleg is).

A vizlátásig ölel

Zs.

MEZŐHEGYES

M. kir. áll. ménestévezet. (100 m t. f.)
 Alapították 1785-ben. (30000 km = 17.302 ha)
 Biváry téhen.

Kön. ung. Staatsgestütsgut. (100 m ü. M.)
 Gegründet 1785. (30000 kat. J. = 17.302 hectar.)
 Büffelkuh.

Hatas et domaine nat. roy. hongr. (100 m s. m.)
 Fondé en 1785. — (17.302 hectares)

Vache

Kedves Feri! Alapítom
 ezt a Hortobágyi képet
 utoljára ideért - a jó
 hírt képeim mindig hű.
 Rózsán felléve -
 a lelkem úgy felelt ugyan
 hisz nem gondoltam
 ebbe eddig (a belső
 ültetvény). A szív
 látványtól 25

FOND 25/320

Medgyessy Ferenc
 szobrászművész
 Budapest X.
 Széchenyi ut
 művésztelep 14.

Móricz Zsigmond mezőhegyesi képeslapja Medgyessy Ferencnek

Elet a Hortobágyon: Ménas a kettős kútnál.
 Leben auf der Halde Hortobágy.
 Pferdeherde beim Doppelbrunnen.
 Dans la Puszta: Troupeau de chevaux
 à la fontaine double.
 The stud at the double well.

Ungarn-Hongrie-Hungary.

Kedves Ferim

Men és
 Benneteket
 a ny' életéről
 Ottel Zsigmond

Magyar Rotaphot r. t., Budapest VI. sz. 13

Levegővel 19. 4. 77.

FOND 25/320

Nagy
 Medgyessy Ferencz
 szobrászművész urnak
 Budapest
 Széchenyi ut
 Művésztelep

Móricz Zsigmond hortobágyi képeslapja Medgyessy Ferencnek

Kedves Ferim

Isten éltesen Benneteket az új esztendőben!

Ölel

Zsiga

2.

Móricz és Kodolányi levelezése az irodalmi vonatkozásokon kívül az Írók Gazdasági Egyesületével (IGE) kapcsolatban érdekes. Kodolányi Jánosnak és Terescsényi Györgynek írt levelei is a szervezethez fűződő tevékenységéről, terveiről adnak képet.

1932. május 23-án az írók gazdasági, jogi és szociális gondjainak enyhítésére megalakult az Írók Gazdasági Egyesülete mint érdekvédelmi szervezet. Elnöke Pakots József, irodalmi társelnöke Móricz Zsigmond, főtktára Supka Géza, titkára Kodolányi János és Terescsényi György volt. 1933. június 12-én meghalt Pakots József író, országgyűlési képviselő, aki aktív tevékenységével nagyban hozzájárult az IGE addigi munkájának eredményeihez. Halála után az elnöki tisztségre két tekintélyes közéleti személyiség, Ugron Gábor és Bajcsy-Zsilinszky Endre neve merült fel.

Ebben az időben Móricz fokozott aktivitással vett részt az IGE ügyeinek szervezésében. A *Nyugat* szerkesztésétől megválva, „álmát az IGE-ben szeretete volna megvalósítani” — írja Kodolányi János (*Visszapillantó tükör*, 1968. 141. l.). Mivel 1933 júliusában Hévízen pihent, lábát gyógyíttatta, levélben közölte terveit. Móricz Lili *Kedves Mária!* című könyvéből azt is tudjuk, hogy Balatonföldváron Ugron Gábort is felkereste (254. és 256. l.). Tervei között több olyan ötlet is volt, amely az egyesület gazdasági fejlesztésére vonatkozott. A pártoló tagok létszámát szeretete volna növelni, Tokaji Borkönyvet és IGE Almanachot kívánt kiadni. A Borkönyvvel kapcsolatos terveit Lázár Miklósnak írt levelében (1933. június 28.) is megfogalmazta. (Ld. *Móricz Zsigmond levelei*, sajtó alá rendezte F. Csanak Dóra. 1963. II. k. 97—98 l.) A pártoló tagság részére minden év karácsonyán kiadandó IGE Almanach tervezetét Móricz Virág az *Apám regényében* ismerteti (1963. 470—471. l.). Az IGE adminisztrációs munkájának végzésével Majthényi Györgyöt bízta meg, és egyben arra is felkérte, hogy vizsgálja fölül a két titkár addigi tevékenységét. Móricz és a titkárok között később ezért romlott meg a viszony.

Az augusztus 11-én írt levél részletét F. Csanak Dóra is közölte (II. k. 98—99. l.) Móricz Virág *Apám regénye* című könyve alapján.

KODOLÁNYI JÁNOSNAK

Bp. 1929. XI. 16.

Kedves Barátom,

kedden és pénteken d. u. 5—7-ig a Pannónia asztalnál szívesen látunk.

Üdv

Móricz Zs.

KODOLÁNYI JÁNOSNAK ÉS TERESCSENYI GYÖRGYNEK

Hévíz-fürdő 1933. VII. 16.

Mindnyájatokat szeretettel üdvözöllek. Szépen javulok, s már leveleket várnék.

Ölel

Móricz Zs.

KODOLÁNYI JÁNOSNAK

Hévíz, 1933. VII. 31.

Kedves János,

csütörtökön Pesten vagyok. Még aznap szeretnék Lázár Miklóssal beszélni a tokaji hétről és a BORKÖNYVRől. Arra kérek, hogy ennek a tervezetét másold le és add le a házmesternél szerdán estig, hogy én még ezen az éjjelen belenézhessek. Valószínű, hogy Lázárral korán reggel beszéllek.

Szeretném, ha te magad is belelkessednél ebbe, pl. mert érvekkel kell győzni, s rád számítok, hogy a részleteket kiharcolod. Fel kell készülni, hogy mivel lehet valami eredményt elérni. Én mindenütt a pártoló tag gyűjtésre bázírozom a súlyt. Ez a mi egyetlen mecénásunk és tőkénk. Tízezer pártoló tag, s akkor az IGE megél. A tokajiak is ebben legyenek segítségre. Garantáltatni kell velük egy nagy pártoló tag létszámot.

Csak már készen legyen a gyűjtőív, akkor rögtön lesz pénz is, addig semmi se látszik.

Szervusz ölel

MZs

KODOLÁNYI JÁNOSNAK ÉS TERESCSÉNYI GYÖRGYNEK

Leányfalu, 1933. augusztus 5.

Kedves Barátaim,

arra kérek, hogy azt a kéziratot, amit tegnap írtam M(ajtényi)nak, ne adjátok át, hanem küldjétek nekem vissza. Együttal írtam neki levelet, s abban jobban benne van minden.

Figyelmeztettem őt, hogy csak a legteljesebb bizalom és együttműködés által lehet valami eredményt elérni. Tehát én azt hiszem, az ő álláspontja máris megváltozott. Bizonyára én vagyok az oka, hogy előfordulhatott ez a félreértés, mert nem magyaráztam meg felfogásomat neki előre.

Továbbá meghagytam, hogy a *gyűjtőívet ki ne nyomassa*, míg én haza nem jövök, vagyis jövő csütörtökig.

Ellenben a kérdőívet azonnal ki kell nyomtatni és szétküldeni és személyesen és mindnyájatoknak utaalátni, hogy minél többen s azonnal töltsétek ki és küldjétek be.

Lehetséges, hogy én hétfőn délelőtt még Pesten vagyok átutazóban. Ha igen, akkor felhívlak telefonon, és esetleg találkozhatunk is.

Ha nem, csütörtök nem a világ, akkor még nem vészett el semmi. Mindent úgy végezzetek, ahogy tegnap megbeszéltük. Lázár! Zsilinszky!

Szeretettel köszönt

MZs

Leányfalu, 1933. aug. 11.

Kedves Barátaim,

csütörtökre adtam magamnak terminust, hogy akkor megérkezem, s majd mindent elintéznék. Az ember határnapokkal biztatja magát. Tegnap meg is jöttem, de nagyon fáradt voltam, s még egy nap szabadságot engedélyeztem magamnak.

Annyira le vagyok sújtva s annyira képtelennek érzem magam az aktív elnöki munkára, hogy ma egész nap tétlenül hevertem. Kénytelen vagyok úgy látni, hogy az IGE sorsa reménytelen.

Mit tehetek én: nincs ügyvezető elnök és nincs ügyszolgálo tisztikar.

Úgy gondoltam, sem költséget, sem fáradságot nem szabad kímélni, csak hogy olyan emberek legyenek az ügyek élén, akik arra termettek — s kiderül, hogy három ember már sok, már három író nem értheti meg egymást.

Én a konzekvenciákat levonom, s ezt csak abban a formában tehetem, hogy visszaadom a Választmánynak megbízatásomat.

Mindig a legmelegebb szeretettel és önfeláldozással viseltetem fiatalabb író-társaim iránt, azt azonban nem vállalhatom, hogy olyan természetű aktív és intenzív szervező munkára vállalkozzam, amelyre nincs — mint azt többször megmondtam — sem időm, sem egészségem, sem rendeltetési érzésem.

Az IGE igen nagy jelentőségű egyesületnek tűnik fel az én szememben, kész vagyok bármikor minden tőlem telhetőt megtenni érte, de most jobb szolgálatot nem tehetek, minthogy szabad teret adok azoknak, akik tudnak és bírnak cselekedni érte.

Különben szeretettel üdvözl mindnyájatokat s a választmányi ülésnek aug. 15-én, kedden való összehívását kéri

igaz barátotok

Móricz

KODOLÁNYI JÁNOSNAK

Leányfalu, 1933. aug. 20.

Kedves János,

leveletekre személyesen fogok válaszolni. Azt hiszem, a héten be fogok tudni menni, s akkor beszélünk. Nagy kár, hogy lakásotok címét nem tudom, s így a levelezés igen nehéz.

Zsilinszkynek írtam, és kértem őt, hogy jöjjön ki hozzám. Ha beszélsz vele, mondd meg, hogy nagyon szeretném, ha kijönné.

Nehéz idők vannak, remélem fél év múlva jobban tudok az IGE segítségére lenni.

Szeretettel ölel benneteket

Móricz

Leányfalu, 1933. aug. 30.

Kedves János,

leveledet, melyben értesítesz, hogy a választmányt péntekre összehívtatok, szombatn kaptam meg. 24-ről volt ugyan postabélyegzővel ellátva, de csak szombaton, 26-án érkezett. Úgyhogy én azt hittem, hogy a most jövő pénteken, elsején lesz a vál(asztmányi ülés). Ha én a leveledet vagy legalább egy meghívót kedden, de legkésőbb szerdán kapok, vagy táviratot, ha késtetek az összehívással, vagy telefont — akkor föltétlenül bementem volna.

De hát ez az IGE adminisztrációja.

Most aztán beütött nálam a krach. Vasárnap megfájdult a lábam, s azóta vagy fekszem, vagy bottal járok. Virág beviszi a levelet s a pénztárnok úr által kiállított utalványt, amit aláírtam.

Zsilinszkytől levelet kaptam, hogy ügyei úgy alakultak, hogy csak szept. második felében tud az IGE dolgaival foglalkozni. Úgy látom, te csak egyszer beszéltél vele, akkor, amikorról már értesítettél. Nagyon utána kell járni az elnöknek, mert nincs még egy Pakots, aki utánunk jár.

En most képtelen voltam egy napot is elszakítani magamtól, mert a darabomon dolgoztam, ami most talán éppen a befejezés előtt áll.

Mindig, mindenben rendelkezésedre állok, a legnagyobb szeretettel, de kérlek, hogy az adminisztráción valahogy segítsetek. Majthényi felmondott, s úgy látszik, már nem is jár be.

Szeretettel üdvözl mindnyájatokat

Móricz Zs.

3.

Kiss Lajos (1881—1965), a kiváló néprajzkutató, régész és művészettörténész, a hódmezővásárhelyi múzeum megalapítója, majd a nyíregyházi múzeum munkatársa és igazgatója volt. *A szegény ember élete* című könyvéről Móricz is nagy lelkesedéssel írt (*A szegény ember sorsa. Pesti Napló*, 1939. április 30.).

1930 elején Móricz sokat utazott a *Nyugat* terjesztése érdekében. Úti tapasztalatai alapján felfigyelt a mezőgazdaság állapotára, és élénk agitációba kezdett, mint tíz év múlva, a *Kelet Népe* szerkesztése idején. Anyagot gyűjtött, vázlatot készített. (Ld. Móricz Virág: *Apám regénye*, 1963. 406—410. l.) Ezért volt szüksége Kiss Lajos dolgozatára, amely 1929-ben Debrecenben jelent meg, *Földmívelés a Rétközön* címmel. (Kiss Lajos nagy monográfiája, a *Régi Rétköz*, csak később, 1961-ben jelent meg.)

A Kiss Lajoshoz írt másik levélhez Móricz „1939. Karácsony” dátummal el látott, nyomtatott előfizetési felhívást is csatolt.

KISS LAJOSNAK

Budapest, 1930. febr. 16.

Kedves Barátom,

legnagyobb sajnálatomra, Nyíregyházán való létemkor nem találkozhattunk, ezért így, levélben kérlek meg, hogy légy szíves küldj egy példányt a *Rétköz*-ről szóló munkádból.

Szeretettel üdvözl barátod

Móricz Zs.

Budapest, 1940. március 1.

Kedves Barátom!

E sorok átadóját a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Igazgatósága bízta meg Összes Műveim most megjelent első sorozatának terjesztésével.

Tisztelettel és szeretettel kérek, hogy amennyiben módodban áll, méltóztass megkönnyíteni ezt a munkát.

Régi barátsággal

igaz híved

Móricz Zs.

4.

Az ismeretlennek írt levélben *A nagy fejedelem* tervezett kiadásáról olvashatunk. A regény részleteit a *Pesti Napló* (1927) és a *Nyugat* (1930) közölte. Az 1931. évi, karácsonyi megjelentetés tervéről 1931 májusában Miklós Andornak, az Athenaeum vezérigazgatójának szóló levélfogalmazványában is ír Móricz: „*A Nagy fejedelem* pedig a *Tündérkert* folytatása, s a karácsonyi könyvpiacra föltétlenül ki akarom hozni, ha a nyáron nyugodtan tudok dolgozni rajta.” (Móricz Virág: *Apám regénye* 1963. 439. l.) A regény csak a trilógia befejezése után, 1935-ben jelent meg.

ISMERETLENNEK

1930. XII. 13.

Kedves Barátom,

a Nagy fejedelem nem jelenik meg, csak ha a teljes regény elkészül — jövő karácsonyra. Akkor szívesen!

Üdv

Móricz

5.

Móricz a *Nyugat* szerkesztőjeként írt levelet Makkai Sándornak. A Kemény Zsigmondról szóló Makkai-tanulmány a *Nyugat* 1932-es évfolyamában jelent meg (II. k. 35—46. l.) *Zord idő* címmel.

Makkai Sándor (1890—1951) 1926 és 1936 között erdélyi református püspök, 1936-tól egyetemi tanár volt. Szerkesztette Az *Út* című folyóiratot és a *Protestáns Szemlé*t. Vallásfilozófiai művei mellett szépirodalmat is írt, különösen történelmi regényeivel, először az *Ördögsekérrel* (1925) aratott sikert. A *táltoskirály* (1934) a 17. századi erdélyi történelemből meríti témáját, a *Sárga vihar* (1934) a tatárjárás korát eleveníti fel.

Nagy vihart kavart *Magyar fa sorsa* (1927) című, Adyról szóló tanulmánykötetével, amelyben Adyt főképpen vallási szempontból, a konzervatív nacionalista állásponttal szemben védte meg. Móricz a *Nyugat*-ban két cikket is írt Makkairól: *Magyar fa sorsa* (1927. II. k. 77.) és *Magunk revíziója* (1931. I. k. 567—575. l.).

MAKKAI SANDORNAK

1932. III. 29.

Kedves Barátom,

a Kemény-tanulmányt várva-várom. Szeretett íróm.

Sajnálom, hogy mikor Pesten jártál, nem találkozhattunk, de én akkor a Tát-rában voltam.

Kézcsók feleséged asszonyodnak, s téged szeretettel ölel barátod

Móricz Zs.

6.

Móricz 1933 őszén Tolna megyében járt, levelét Alsónyékre, Mészöly Győző (1888—1969) református lelkésznek írja. Az utazás emlékére *Galambdúc* című cikkében is feleleveníti (*Magyarország* 1933. október 17. 236. sz.).

„Legkedvesebb életkeret, ahova mindig s mindig örömmel térek vissza — a református papi hajlék. Most véletlen okból újra alkalmam volt annak vendégszeretetét élvezni, s egészen megilletődve éreztem, hogy ezekben a falusi kis haj-

lékokban hajszálfinomán ugyanaz az élet folyik, mint harminc év előtt, mikor fél éveket töltöttem számtalan falvi kóborlásaim közt ezekben a galambdúokban.”

Az író jegyzetei arra engednek következtetni, hogy ebben az időben a *Fáklya*-téma újabb feldolgozását tervezte.

MESZÖLY GYÖZÖNEK

Bp. 1933. X. 12.

Kedves Barátom,

első dolgom, hogy meleg köszönetet mondjak úgy Neked, mint Kedves Feleségednek azért, hogy olyan kitüntető kedvességgel fogadtatok és részeltettetek házatok idilli szép életében.

Nagy érzésekkel jöttem el tőletek, csodálatos, hogy ebben a világfelfordulásban lehetséges ez a bűbájos madárfészekélet.

Adja Isten, hogy Ti és pályatársaitok mindenkorra megőrizhessétek ezt a százados múltú, kedves, nevelő, óvó, védő életet.

Nagytiszteletű Asszonynak kézcsók, gyermekeiteket csókolom, s Téged szeretettel ölel igaz híved.

Móricz Zs.

RÓNAY GYÖRGY

NAPLÓJÁBÓL

MÓRICZ ZSIGMOND

1952. június 18.

Móricz Zsigmond. Csak emlékeztetőül: a *Magyarok* kötet egy különben egyáltalán nem jelentős novellájának (*A peregrinus*) végső sorai: „Minden ember valami nagy, nagy titok. És a legszimplább is megfejthetetlen. Emberésszel elérhetetlen.” Móricz nem analizál, nem hisz a titok megfejthetőségében. Globálisan látja és láttatja, ábrázolja az embereket. Nála nem a valóság fölboncolása a cél, nem a valóság szétszedése, rugóinak föltárása, elemzés útján való megmagyarázása, hanem a maga mondhatnám brutális teljességében való megragadása és visszaadása (anyagi, materiális teljességében, ösztönös teljességében). Elmékedései, elemzései, magyarázatai, indokolásai többnyire betétszerűek, regénybe ágyazott értekezések, vezércikkek. (Ugyanabban a novellában a falusi ember típusáról: „Képtelen nagy lelki megrázkódtatásokra, csak él és vegetál, mint a növények... titokzatos erő hatja át ezeket a vidéki embereket s egy egész életen át megtartja ugyanazon a helyen, ugyanazon körülmények közt, megrögzött, lehetetlen szokásaikban, kis körökben, mely egyre szűkebbé lesz nekik s amelyből egyre lehetetlenebb kivergődniük, míg csak el nem jön a nagy szabadító, a halál.” A bezárt életék tragikuma vagy tragikomikuma. Például *Az Isten háta mögött*. Más változat: a kitorró és tragikusan elbukó Turi Dani a *Sáraranyban*. Egyáltalán, Móricz „indulati látása”. (Valószínűleg ezért is volt afféle „buta” híre a Nyugat nagyon is más, nagyon is nem-indulati világában.)

1952. június 25.

Móricz Zsigmond. A *Magyarok* egyik nagy novellája, legszebb a hatalmas *Vég-vacsora* mellett, a *Virrad*. Betyártörténet — látszólag. Közben Móricz nagy témája: a vad férfi és az eltökélt nő harca, a Turi Dani meg a felesége, a Báthory meg a felesége harca; ahol, úgy látszik néha, Móricz legközelebb jár a katolicizmushoz. A *Sáraranyban* ki is mondja ezt: dús ösztön és szikár fegyelem ellentéte ott katolikus-protestáns ellentét. Itt nem mondja ki; de talán mélyebb. Milyen hatalmas itt az alázatnak, az önmegalázásnak ez a leckéje; s milyen monumentális alakká nő ez a lány. Érdekes megfigyelni, milyen védtelennek Móricznak ezek

a komor, nagytermészetű férfiai, ezek a feketehomlokú bikák. Megejtí, lefegyverzi őket a „Madonna-bánat”. Itt is. „De a lány arcán a lengő láng mélységes szomorúságot, Madonna bánatot világított meg. A légeny nem tudta nézni. Elfordította a szemét s le a földre a csutkába bámult.”

A kozmikus Móricz. Ahogy az alakjai, a parasztjai, a falvai benne élnek a természetben. Nála ez valami egészen ősi, elemi közösség. „Együtt élnek az emberek, az állatok, a növények, a föld és a levegő.” Remek példa rá az *András szerencsét próbál* eleje (onnét vettem ezt a mondatot is), ez a kozmikus teltségű falusi kép. Az a fajta elemi teljesség van benne, mint néha Adynál, a *Tavasza faluban* első strófájában, vagy még inkább a *Májusi zápor utánban*. Kozmikus teltség, erotikus teltség. (De nem „dekadens”!) Ez a természettel egészen a hasonlatokig utánanyomozható. Például: „Jól érezték magukat, mint eső után a rét”; „meghajtják fejüket, miként a rozs a szél súlya alatt”; vagy ez a sötét kép: „Némán ültek a fekete emberek és olyanok voltak, mint a gőzölgő állatok a csendben, a kihasznált puha barmok, akik kérődzenek a munka után, a sárbafterngő vad bivalyok. Mint az ólomfedelek alatt megszelídült szilajok”, stb. (*Itthon, a Magyarok* kötetben.)

Ahogy itt-ott megjelenik a szociológus. A szociális mondandót sokszor tudja ábrázolásban közölni, de van novella-típusa, ahol „belebeszél”, ő maga közli a téma tendenciáját. A *Papucs Mariban* ez afféle trambulín, mikszáthos távolról-nekirugaszkodás a novellának, a mesének: parányi szociológiai eszmefuttatás a cselédkérdésről. A *Kármentőben* is van egy ilyen kis eszmélkedés a háború hatásáról az emberélet semmire-tartásában. Később ezek a szociológiai értekezések elburjánzanak, szétnyomják a szerkezetet (bizonyos fokig a *Rokonokban* is). Megfigyelni ezt a folyamatot! Megjegyzem, az a gondolat, hogy mennyire leszállítja a háború látványa az embernek szemében az élet értékét, megvan a *Tavaszi szél* kötet egyik novellájában, a *Verébfiókban* is, bár nem kimondva, csak sejtetve. Ha megfognak, fölkötnék — mondja a várnagy a fiúnak. „A fiú megrántotta a vállát. — No, mordult rá a várnagy, nem szállt az inadba a merszed? — Hásze az apámat is így húzták fel...”

Előfordul, hogy ilyen vagy olyan „irodalmi” megoldás kínálkozik. Móricz az ilyen csattanókat többnyire, és néha föltűnően elkerüli. Az *Isten neki* például (*Magyarok*) valóságos iskolapéldája az ilyen sorozatos buktató-elkerülésnek. Nem csinál „hóst” a kis emberéből, se kocsmahóst, se mást. Hazaküldi az anyóssal. Ragaszkodik a valóságos, emberi megoldáshoz, nem lép ki a valóságos emberből az esetleges tetszesebb fiktív irodalmiba. A „hős” nála, úgy látom, az, akiből valami nagy végtetes tettebe csattan ki az indulat; de az emberből nem csinál hóst. Itt van benne valami mély, de speciális értelemben vett „humanizmus”, valami igaz emberi hűség. Azt hiszem, ezt eddig nem hangsúlyozták eléggé. Talán ez volt a *Hét krajcár* legnagyobb újdonsága. S ezért van talán, hogy nem egy írása „befejezetlen”: portré, rajz, nem novella. Nem farag mű-csattanót ahhoz, amit megfigyel. Hú a valósághoz; nem csal. (...)

1952. július 5.

(...) olvastam is jócskán, főként Móriczot. Röviden rögzíték is itt egyet-mást, pro memoria. Mert ezt a füzetet leviszem Szárszóra, s úgy számítom, július végére leszek annyira, hogy ha hazajövünk, egy-két nap alatt meg tudom írni az egészet.

A *Baleset* rossz kötet, tele gyöngye karcolatokkal, riportokkal; sőt akadnak elképesztően giccses szimbolizálgatások is; rettenetesen rosszul illik az ilyesmi Móriczhoz. De azért itt is vannak figyelemreméltó dolgok, ha másként nem, egy-egy nyílakozatféle erejéig. Sorra veszem őket. Abban a sorrendben, ahogy e tárcákat (mert többségük nyilván az) olvastam.

Van 1925 novemberéből keltező egy lírai eszmefuttatás-féléje: *Az Isten tényszerén*. A szegedi Fejértő partjain jár s eszébe jut a tó középkori neve: Fejértő. Most következik a Móriczra igen jellemző (s a történeti regényíró Móriczra meg éppen rávalló) kis önvallomás. „Ahányszor egy-egy ilyen ősi szóval, hét-nyolcszáz éves dokumentummal találkozom magyar életünkben, egy-egy magyar igével, mely ezer év mélységéből int vissza csatázó csonka ujjal: rögtön kemény, reális valósággá merevedik a régmúltak kocsonyás köde.” Móricz minden, csak nem ábrándozó. Hamis és ízetlen, ha ábrándozik; annál csak akkor kiábrándítóbb, ha filozofál. Azt mondja egy mondattal az idézett előtt: „Ténnyekkel áll szemben az ember. Mily különös: tényekké válnak a hangulatok.” Rendkívül fontosnak érzem

ezt a vallomást. Móricznál minden „tény”; az ő világa, ahol otthon van, a tényeké; azon kívül esetlen, groteszk pingvin-mozdulatokkal mozog. (Például az olyan szörnyűségben, mint a *Két szép asszonnyal a Balatonon*, mikor is az egyik asszony a Remény, a másik az Emlékezet; s ezek a szimbólumok olyanok, mint a húsos józsefvárosi menyecskék.) De a tények világában föltétlenül úr. Talán senki nem írt még oly zamatos történeti nyelven történeti regényt, mint ő, mikor az *Erdélyt* írta; s nem merném azt mondani, hogy archaizál. Neki az ott a természetes, magától adódó nyelve; a régi nyelv szavainak nála tényidéző erejűk van; térdig gázol bennük, a valóságukban, abban a valóságban, mely „kemény, reális” és emberi, indulati, fatális tartalmában oly örök, hogy semmi értelme sem volna holmi mesterkéltségek, irodalmias archaizáló magatartásnak, a történelmi miniatűrök modorában. Ide írhatom mindjárt a következő idézetet is; rokon az előbbivel és szintén nagyon jellemző: egy gyöngécske rajzból veszem, címe: *A Mátrában bűg az autó*. Azt írja: „Soha, soha életemben nem törődtem a vonalak, formák, a felületek szépségével; csak összehúzott szemmel vizsgáltam a karaktert, amit lényeknek tekintettem”.

Hogy hogyan ragadja meg ezt a karaktert? Kívülről (ami egyáltalán nem felületességet jelent), a gesztusokban, abban, ami megfigyelhetően jellemző; utalok itt a *Magyarokban* A peregrínusra s arra, amit annak egy mondatához fűztem s most is helytállóan érzek, a június 18-i jegyzetben: nem hisz az elemzésben, globálisan ragadja meg az embert, az ösztönein át. Hősei nemigen ismerik a kontemplatív, a szellemi örömöket. Nála az öröm egyetlen forrása az ösztön. Az öröm fogalma nála többnyire erotikus; az ember öröme az ő szemében a természet hirtelen erotikus fölfülése, szikravetése. „Nagyon jó sorsunkban, hogy van még más képességünk is, ami az állat fölé emel: az erotika, az öröm lelki kiélése” — írja a *Csodálatos dolog* című karcolatfélében.

Bár nem merném, mint Móricz, azt, amit ő erotikának mond, az öröm „lelki” kiélésének nevezni. Hacsak nem úgy érti a dolgot, hogy ez a szikrázás bizonyos esetekben nem jár nemi aktussal. De a forrása, a háttere Móricznál úgyszólván mindig a nemiség, mint valami elemi természeti erő, mint valami östény. Valami állati, persze nem a botrányozó erkölcs-csőszök által használt értelemben. Állati: az ember a nemiségen át kapcsolódik az állathoz, tagja az állati világnak, mondhatnám abban a „kozmosz” értelemben, amire pár szóval már szintén céloztam itt június 25-én.

Most, hogy a *Karak szultán* novelláit olvasom, megtaláltam benne az *Epizódot* (megvan a *Baleset*ben is); hajdanában az aradi *Vasárnap* egyik vezércikkében ezt hozta föl Áldorfai Benedek (a gödöllői iskola egyik tanára s nekem akkor, bár engem nem tanított, afféle eszményképem, akit nagyon kiváló, okos és érdekes férfinak tartottam), mint az irodalmi naturalizmus jellegzetes példáját. Igazi „kán-szagú” írás, hamisítatlan Móricz, azzal a természetes, vastag, mindent betöltő erotikájával; van az egészben valami állati természetesség, brutalitás és tunyaság. De talán még jellemzőbb, s nem mondhatnám, hogy túlságosan ízléses volna, a *Baleset* kötetben a *Tenyészállat-kiállítás*. A városi asszony egy nagyszerű tenyészbikát lát. „Most érezte, hogy nőtény. Érezte, hogy karcsú, magas, hogy van benne valami erő, idegesség, valami jobb lelkianyag; ezek a rettentő állatok megkapták és megdöbbenették őt, de nem volt neki idegen ez a hatás: mintha otthon volna valahol; egy olyan lelki közösségben, ahol ő már élt, ahonnan ki van szorítva, de ahol rögtön otthon érzi magát.” Aztán: „A szemük összekapcsolódott, a bika szemét vér öntötte el, vörös erekkel lett tele a szeme, az asszonnyal megszédült az egész világ, most úgy érezte, mintha egy nagy fény lobbant volna fel és már szétszakadt volna minden, százezer és millió ezer esztendő, ami az ember és az állat között mint korbát ott áll.” A pástör egy pillantással meghunyásztítja a bikát, „az asszony pedig nagy bundájában, szemébe húzott barna kis kalapjával, valami kecses, kacér állat boldog tetszélgesével tovább tekintett, más bikákra és más emberekre mosolygott”. A tenyészállatvásár novellisztikus riportjából egyszerre valami ősi, ősalatti idill — vagy tragédia? — lesz. Móricznál a szerelem csupa ilyen állati, ösztönbeli mozdulat: kötekedés, kacérkodás, indulati nekihevülés, düh, marakodás, akár az állatoknál, akár az ősvilágban. Van egy pillanat nála, amikor nőből és férfiből kitör, elemi erővel, a nőtény, a him. Lásd a legteltebb példák egyikét, *A cica meg a macskát* a *Hét krajcár*ban.

Hím és nőtény harca, játéka. Csak épp utalok emlékeztetőül Móricz életdícséretére (persze az ösztönös életére) s arra, amit jobb híján vitalizmusának ne-

veztem: hogy mily szorosan kapcsolatos ez a tavaszias életszeretet sajátos erotikájával. Előfordul azonban, hogy az egyik fél, s úgy látom, mindig a nő, ezt a harcot egy másikra viszi át, valami lelki, valami „keresztény” síkra, ahol egy sereg gát áll az ösztön elébe. Itt pattan ki aztán többnyire a tragikum; itt az egyik félnek el kell pusztulnia vagy föl kell áldoznia magát. Móricz a vallás felé is az ösztön felől közeledik. Egyébként zárt világ előtt. Ott van például *A baj forrása* a *Balesetben*. A villamosban a két sorsán siránkozó asszony közé bedugja a fejét egy harmadik: „Az evangéliumot olvassák.” Mit lát egy ilyen szekstásban Móricz? Csak hisztériát. „A két asszony értetlenül nézett a harmadik asszonyra, akinek bőre kipirult, sötét szemei zavarosan csillogtak s szavai kapkodva ömlöttek. A fiatalabb kendős asszony mégiscsak hajlandó volt vallásos odaadással engedni oda magát a hisztériás áramnak...”

Az ösztönre épülő élet sorsszerű, predestinált élet. Az ösztön egyben fátum is. Az élet öntudatlan erők játéka, a „test” élete, melyen a „lélek” csak pillanatokra tud uralkodni. Íme: „Az élet öntudatlan vagy inkább öntudat alatti működése az erőknek: az a filozófiai elvontság, ami az emberekben él, kevés és csak néhány pillanatra hat: a fizikum megköveteli s kiharcolja a lüktető, a szívdobbanások által szabályszerűen szétáradó életet.” (Csodálatos dolog.) S a lélek? Vaksin, hunyorgva lappang ezekben az emberekben. Néha egy lélek kontaktusa fölkel, honvágyat ojt belé: „Ott pihent — a *Virradban* — a formás, gömbölyű karú leány, aki nem a vérét tüzelte, ingerelte, hanem tudja Isten mit. Amiről azt se tudta eddig, van-e, nincs-e. Ej, be nagyon kíváncsatos volna ezzel indulni egy egész életre!” Hasonlóan (de jóval kézenfekvőbb, közhelyszerűbben) a *Tavaszi szél* kötet *Az utolsó betyárjában*: a gyilkolni kész embert lefegyverzi, kiszabadítja belőle a lelket „a csodálatos, oktan jóság... amelynek sejtelve sincs róla, hogy jót tesz”.

Még két idézet a *Balesetből*. Az első *A fűttyős kis fiú* elbeszélésből, háttérül a diákregegyek mögé. „Egész iskolai pályámon nem találkoztam ezzel a meleg, jó vonzással. Ha végiggondolok a sok iskolán, ahol jártam, mindenütt csak kemény, leckéztető és megleckéztető szemeket látok. Összehúzott szemöldökök; zsebből elővett félelmes noteszok; felelés közben rosszakarattal hallgató szájak; mindig a fáradt, kedvetlen, szórakozott ellenfél, a „tanár úr”, aki tiszteletet kíván és elvárja, hogy messziről levett kalappal köszönjön neki az ember.” Aztán: „Talán más ember lett volna belőlem, ha én is találkoztam volna valaha, a gyermeki szív fogékonyága idején, egy ilyen meleg, megérett lélekkel... De én szörnyűségeken nehéz harcon mentem át az életben: iszonyodva gondolok rá, ha csak egy napra is vissza kellene menni a diákkorba... Én egy megijesztett kisgyerek voltam: a régi pedagógia áldozata, aki dacosan és csökönyösen lépett ki az életbe és vad ellenesegüléssel fogadta a sors szigorúságát, mint egy tanári igazságtalan kalkulust.” (*A fűttyős kis fiú*.)

Még egy megjegyzés. Sok a *Balesetben* a hevenyészett kis rajz, ellesett nyers megfigyelés, noteszből kiírt vázlat. De valami valahogyan „nagyvá” avatja Móricz legegyszerűbb lejegyzéseit is: a hitelesség, a megidéz, jellemet megragadó erő. Van a legtöbb ilyen megfigyelésében, rajzában valami jó humor: gyönyörködés egy-egy jó típusban, a jellemén érzett öröm, élvezése a természet egy-egy remek példányának. Ilyen, s talán az első ebben a majdnem riportszerű nemből a *Hét krajcár* kitűnő arcképe, a *Mari néni*.

1952. július 13. Szárszó

(...)

Móricz Zsigmond: *Barbárok*, Komor ló, Fáklya. A *Barbárok* megint az a „nagy” Móricz-novella, a *Végvacsora* fajtájából. Egy másik *A fejedelem pohara*, az *Erdély* forgácsának látszik, s van egy jellemző mondata: „És a vadkanok itt rőfögnek a palota sarka alatt és belenyúlik az életünkbe a vad erdő.” Nem ilyesmit érezni nála gyakran, az emberi, közvetlen érintkezést a félelmes vadonnal? A civilizációt egyszerűen elborítja a vadon: az ösztön, az indulat, s nagy testi gesztusokban kitörő szenvedély. Két novella az úriosztály zülléséről: *A két fehér* meg a *tajtékpi*, két nemzedék s ugyanaz az eset, ugyanaz a magja az adomának, csak a második történet már szánalmas, kicsinyes, nyomorúságos. Egykeprobléma: *A nyáj meg a pásztora*, *Sok kinek asszonya*, *Gyerektelenek*. Megfigyelendő Móricznál egyfajta novellatípus: nem annyira mese, mint inkább jellem- és sorskép (*Sok kinek asszonya*); itt egészen eltávolodik a szokványos, eseményes, csattanós, ankedóta-sémára

épült mikszáthi novellatípustól. Néprajzi riport: *Hadadi*. Egy kaszás meséli el neki, amit *Hadaditól* hallott a fekete kutyává, varjúvá, macskává vált emberről. „Micsoda világ van ebben a mai életben még mindig a mélyben, a falusi lelkekben. Ritkán történik, hogy bele lehessen látni ezekbe az életetekbe s ezekbe a gondolkodásokba. Az ember egy egészen más világban él a kultúra magaslatán, s íme, még ma is itt az évezredek csodálatos mítosza, mint tenyésző valóság, ami befolyásolja a cselekedeteket és a népakaratot.” S a *Hadadi* vége: „Az úr érezte, hogy a hittel szembe szállani ennek az egyszerű embernek a lelkében úgysem lehet. Hagyta hát és arra gondolt, hogy az élet lassan szűri ki a lelkekből a régi babonát. Ennek a kaszásnak a gyermeke már más lesz, már nem fog hinni ezekben az ősi mesékben, de mért bontsa meg s mért rombolja le annak a naiv hitét és bizodalmát, aki ily egyszerű mesékkel tudja megmagyarázni az emberi élet titkait és csodáit?” Móricz a paraszti élet nagy fordulóján él. Ott egyfelől az ősi életforma: a pásztori és a hagyományos falusi, ott másfelől az iparosodó, spekuláló, kofatípusú paraszt (*Ugorka és paradicsom* vagy a generációk, pásztor és gépész összeütközése a *Komor lóban*); Móricz azt megőrzi, ezt megfigyeli; műve ebből a szempontból történelmi, szociográfiai dokumentum. — Az *egyszer jóllakni*, a *Hét krajcárbeli* „Tragédia” szélesebb, komorabb változata. — Móricznál nem érzem, amit Mikszáthnál: az elbeszélés, a mesélés gyönyörűségét. Móricz a jellemekben gyönyörködik. S itt, úgy látom, mindig van valami erkölcsi mozzanat: gyönyörködés a jellem „erkölcsében”. Nem különlegességében, hanem emberségében, egész-ségében. Móricz nem gyönyörködik, mint Mikszáth, a svihákban. Igaza van egyébként elég lapos és iskolás Fėja Gézának Móricz *Zsigmondjában*, amikor Móricz moralitását hangsúlyozza. (Ezt a jellembeli moralitást, ezt a Mikszáthtól oly lényegesen különböző jellegszemléletet alaposabban kidolgozni és megfogalmazni a tanulmányban. Móricznak nem elég, hogy a jellem „érdemes”, egy alak „jó pofa” legyen; neki erkölcsi mag, gerinc, értelem kell!)

1952. július 15.

Móricz Zsigmond. Ha a magyar regények közt el kellene helyeznem a *Fáklyát*, odatenném a *Kristálynézők* és *Az elsodort falu* közé. Talán beszéltem már itt Móricz expresszionizmusáról a *Karak Szultánnal* kapcsolatban: úgy látszik, volt egy, szerencsére kurta, expresszinosta korszaka. Nos, *A fáklyán* az érzik, s időben is onnét való: 1917 karácsonyára jelent meg. Expresszionizmus; egy bizonyos vitalizmus is, erő, élet és lendületimádát, ami megvan Szabó Dezsőnél is, ezek a nagy erőmutatványok, „föltornyolások”; ezt látni már a *Sárranyban*, ahol Móricz még nyakig benne van a vitalista romantikában. (Ami nálunk sajátos társadalmi-politikai-művelődési reformprogrammal jár karöltve, Szabó Dezsőnél is, Harsányi Kálmánnál is.) Matolcsy Miklós nézi a szép tájat: alkonyat, látszik a Tisza kanyarulata fűzeseivel s egy csíkkal a folyóból; távol porfelhőt ver a gulya. „Az egész képben valami természeti kivirágzás volt, állati és emberélet-alatti boldogság virágzása. A kövér föld termőerejének dús pompája. Meg kellett érezni, hogy itt nem az emberi szellem, nem az emberi élet uralkodik, hanem a sokkal mélyebb, sokkal titokzatosabb és elementárisabb erő: a Természet ősi kibomlása.” (54) Ezt az Életet, ezt az elemi kibomlást, kizúdulást keresi s ragadja meg Móricz az emberben is; és Matolcsy Miklós úgy hat, mint egy rokkant, korcs lény, akiben az elementáris kibomlást ezer alkati és szerzett, műveltségi gát teszi lehetetlenné; egy semmiségre, megsemmisülésre, önmaga fölörülésre, elpusztításra predesztinált természet. Ha innét nézem, a regény csúcspontjának, a tűzvésznek mélyebb, szimbolikus jelentősége és értelme van Miklós sorsában: ez az, amit meg tud idézni, elő tud hívni, meg tud teremteni, ez a tűzvész, ez a tömegpusztulás; egy ilyen pusztító lánggá tud csak föltornyosulni ez a beteg, kárhozott természet. S nem véletlenül került az előbb a tollam alá a „predesztinált” szó: ezt a predesztináltságot érezni nyomasztóan Matolcsy egész egyéniségében, egész sorsában. Nincs kilátása, ablaktalan sors, megváltatlan. Mintha számára nem volna, nem lett volna Inkarnáció. Lényegében pogány; nem tud szabadulni, képtelen rá, hogy megváltsa, hogy kiváltsa magát. Végiggondolta ennek az alakjának a „teológiáját” Móricz? Nem hiszem. De nagy intuíciójával pompás, vad teljességgel ragadta meg az egész embert. Milyen jellemző, mennyire a Miklós jelleméből folyó — s ha más volna, hamis volna —, hogy gondolkodásában nincs helye annak a minőségi történelmi változásnak, annak a nagy áttörésnek, transzcendenciának, ami az Inkarnáció. „A Krisztus meghalt, de nem szűnt meg az ő halálával a

váltók és az állások, nem szűntek meg az üzletkötések, a kamatok, a nyereségek, nem szűntek meg a bacilusok, a betegségek, akik felhabzsolják a vérünket s nem szűnt meg az ember, aki felhabzsolja a földet. Nem szűntek meg a fájldalmak és gyötrelmek, a lelki kínok, az ember nagy harca az elsőségért, a tekintélyek, a méltóságos mozdulatok. S az okoskodó oktatások, a feltartott fejek és kifeszített mellék sem szűntek meg... A Krisztus meghalt, de az ember az maradt, ami volt... A Krisztus halála nem adott az embernek mást, csak egy boldog álmot, hogy nyugodtan folytatható, hernyó, falásodat: meghalt érte a Krisztus és te idvezülsz... A Krisztus, szegény, egy nagy idealista volt, a Krisztus, szegény, jó volt... Ő meghalt, de őérette nem halt meg senki." (248). Teljesen zárt szemlélet ez; fátum, nem kereszténység. (Matolcsy nem hisz Krisztus istenségében. Tragikumát, tragédiára predesztináltságát úgy is fölfoghatnám, mint egy teljességgel immanens, transzcendenciájától teljesen megfosztott „kereszténység” tragikumát. Vajon nem azért nem tud Móricz mit kezdeni a kereszténységgel, mert nem érti, nem ismeri, nem látja a lényegét, s amit ő kereszténységnek — protestantizmusnak — lát, az valójában egyfajta pogányság; a katolicizmust pedig egy sereg közhely és protestáns babona és rágalom alapján ítéli meg és ítéli el?) Ha Krisztus nem Isten, hanem csak egyik rendkívüli példánya az emberiségnek, akkor műve nem is megváltás; akkor az emberiségnek egyetlen kilátása van a boldogságra: a halál. Íme Matolcsy gondolatmenete: „Minden ember Krisztus, csak nézzen bele a lelke legbelsejébe, ami az emberben igaz, Igazság, az Út, az Krisztus. A Krisztus meghalt, de itt maradt minden. baj és fájdalom. Csak arra nézve szűnt meg, aki halott: a fájdalom itt őrzi az emberi nemet, de a Krisztus ott ül dicsőségében az Istennek jobbán. Boldog, aki halott... Óh, a Krisztus meghalt... s boldoggá lett!... A halálban érte el a boldogságot... Krisztus, a világ gyötrelmének fókusza, a Krisztus, az örömtelen legény, a mulatságot nem izzó fi, a koponyák köves útjának vándora, a Krisztus: meghalt... És idvezült... Meghalt! s boldog lett! meghalt fiatalon, egész virágban, gyümölcstelen kiteljesedése előtt, meghalt... és beteljesült... A halál: a Krisztus halála: nem szimbólum: ez az Igazság! A halál az egyetlen élet! Boldog az ember, aki meghal...” Így lesz ebben a pusztán immanens „kereszténységben” Krisztus nagy életjavalló tanítása és példája afféle halálevangéliummá. S így lesz Krisztus, a feltámadás mestere, a pantheista megsemmisülés mesterévé.

Nem csoda, ha a hit lényegének ilyen értelmezése mellett Matolcsy tisztára utilitarista módon fogja föl a vallást. Tanulmányában, melyet a műszal papnének olvas föl, így ír: „A vallás tulajdonképpen csak elvonás, csak hipotézisek gyűjteménye azokról a természetfölötti kérdésekről, melyek naponként fölmerülnek s melyekre az ember másként választ adni nem tud: s arra a célra szolgál, hogy az ember lelkét tegye alkalmassá az életre s a világ minél jobb fölhasználására” (75). A vallás az objektumokat föltárá tudománnyal ellentétben „a szubjektumokat erősíti”; a vallás életbölcselet; az emberiségre az a vallás a legnagyobb haszon, mely a legtöbb ember lelkét szabadítja föl „a lét problémáin való töprengéstől s teszi egyszerűen alkalmassá az élet harcában való munkára”. Ezért és csak ezért lát Matolcsy „rettenetes kárt az emberiségre, ha valami sajátoság, szellemi pestis egyszerre kiírtja ezt — az általános, közös és megnyugtató életbölcseletet, és pedig úgy, hogy semmit nem ad helyette”. És Matolcsy hozzáteszi: e „vallást” egy ember nem képes létrehozni, „minden vallás olyan eszmék gyűjteménye, amelyek az emberiség lelkének ébredésétől kezdődő világbölcselet tulajdona”. A vallásalapítók nem új eszmét hoznak, csak új csoportosítást egy-egy új központ köré. „Jézus is? — kérdezte a papné. — Igen — mondta Matolcsy és újra mosolygott. Tetszett neki, hogy a Jézust már az asszony is mint embert, vallásalapítót, fajtánk tagját érti.”

Mi az egyház? A vallás „külső hatása”; „szövetkezet, mely anyagi és erkölcsi egységgé válik s tagjaira hasznos, idegenekre káros működést igyekszik kifejteni (Ecclesia militans). Ez az egyházi élet, melynek a valódi vallásossághoz semmi köze sincs”; minél fejlettebb, annál károsabb, „mert a szövetkezet önálló intézménnyé lesz s vele szemben elnyomott s alárendelt helyzetbe kerül az egyén, akinek megszűnik a szabad akarata, sőt a gondolkodási szabadsága is” (77—78). A vallás közösségi természetéről szó sem esik; ez eszébe sem jut Matolcsynak. Igaz, egyelőre a kor se nyújt sok példát ilyesmiről. S úgy látszik, a magyarországi protestantizmus lelki helyzete, amivel Móricznak érintkezése volt, egészen sivár lehetett akkoriban.

Miklós „magános” ember, a tömeg fölé nőtt, vagy legalábbis így, ilyennek látja magát; önmaga örökös egzaltációjában (vagy annak ellenpontján: önmagának önkínzó megvetésében) él, önmagának, gőgjének a börtönében. Van benne valami bortalanul is óskajáni, valami sebzetten, kevélyen, tombolóan pogány. „Senki sem szeret, senkit sem szeretek. Mért kellett nekem erre a pályára lépnem, mikor én nem tudok másoknak javára válni... Én akarnék adni magamból: de amit én adok, az nem kell az embereknek: sugárzani tudnék felettük és kiárasztani magamból az istenséget, hogy nekik, hogy értük tűzcsóvává legyek: de az emberek annyira szűk, annyira parányi láthatárban élnek, hogy elveszik a sötétségben.” Igen: a táltos, próféta, fáklya, istensugárzó magánya a kevélység magánya a szegény gyarló kis emberek közt, akik „a mindennapi kenyér karámjában érnek”; épp ezeknek szól, ezekhez hajlik, ezeket öleli föl az evangélium. (Nem olvasott valaha, nem ismeri ha csak másodkézből is, Nfetschét ez a Matolcsy Miklós?)

A választottságnak, nagyságnak ezzel a gőgjével nagyon jól megfér, sőt természetesen együttjár vele a kevélység egy bizonyos póza, az erőkítőrések egy bizonyos szabódezsői romantikája. Ott áll például a mezőn a magányára rádöbbenő Miklós a következő beállításban: „Forrt és izzott s összeszorított foggal s égő szemmel a mezők nagyszerű pompájában, a nyári nap hőségében a komor, magános, ellenséges ember.” Még ideírok a sok jellemző közül egy szabódezsőízmust. Miklós nézi a mással táncoló Margitot; ő maga nem tud táncolni; belemakacsodik, beletornyosodik a kisebbségérzése fölé kerekedő gőgje indulatába. „Összezsikoritotta a fogait s lihegve nézett utána, oly vadul, amiben kisült lényének minden nyers, állati tartalma. Annyira nagy és felsugárzó volt ez a kitörése, hogy megérezte a szenvedélyt s pórusaiban, hogy megragadta a fantáziáját s nagyinak találta önmagát, a haja meglebbent, amint visszavetette a fejét s érezte, hogy a sórényre lobog s az ajka vértől kicsattan s a válla ferdén szegül neki, mint Prometheus a boltozatnak: mert mindent magára vesz s magára dönt, de magára! de habozás nélkül és könyörtelenül: dőljön, aminek dőlnie kell s pusztuljon, ami csak pusztulni tud, meg tudta volna ragadni a csóvát, bedobni a puszkaporos várba... Micsoda robbanás!” (Itt van a végső tűzvész magja, a végső gyújtogatás első mozdulata: a szenvedély belerohanása süketen-vakon a pusztulásba és pusztításba. Turi Daninál a gyilkosságba.)

Miklós és Margit kapcsolata egyébként egyik változata az örök móríci férfi-nő-problémának. Hűvös nő, izzó férfi; fegyelmezett nő, ösztönlieny férfi; erős nő, rab férfi; s ahol a természetek különbsége nem oldódik föl a szeretetben, mert a viszony nem spiritualizálódik, legalábbis a férfi részéről nem, lényegében mindig az marad, aminek Miklós szavát hallja Margit: „a kunyoráló him dürgése” (257, a jelenetben kitűnően látható a férfi ösztönös önzése). A problémák férfi és nő közt Mórícznál egy helyen nyerhetnek — pillanatnyi, fegyverszünetszerű — megoldást: a szexuális érintkezésben. (Mondhatnám, ennyi az egész *Galamb papné*.) Itt a szeretet mélyén is sötét gyűlölet forr: pogány szeretet ez, börtön; nem ónatadás, hanem hatalmi párbaj. Miklós és Margit összezőrdül, Miklós sértetten kirohan, egy óráig emésztí magát a kertben, aztán „bizony visszament s koldult, irgalmat és könyörületet esdekelt a pillantásával s mennyi ideig kellett némán és alázatosan rimámkodnia, míg némi enyhülést tudott észrevenni a finom és acélkemény arcocskán... Ezek a mély és szenvedélyes viharok egyre jobban kimerítették az idegeit s minél tovább kellett feszítenie a megbánás, lealacsonyodás, porban fetrengés játékát az istennő lábai előtt, annál erősebb és vadabb gyűlölködés nőtt valahol a lelke fenekén, sötétben és irgalmatlanul, ugyanazzal a szeretett lénnel szemben.” Ehhez — s a kifejezésekhez — igazán nem kell kommentár. S ahhoz sem, amit Móríc a regény elején (88) gondoltát Miklóssal a Bibliáról: hogy nem nőnek való, hogy „ez a könyv a férfiúi nemnek ősi vára az asszonyi állat leszívó, magához ragasztó hatalmával szemben...” A férfi megveti a nőt, a pogány férfi a nőt; és érzékein, a nemiségen át hozzá van kötve, a rabja; ezért marja, hozzáláncoltan. Tisztára pogány kapcsolat. Ide még nem ért a házasság mint szentség, mint szeretetközösség...

Ha már a nőről van szó, érdemes elgondolkodni Miklósnak s anyjának kapcsolatán. Mintha a férfi-nő viszonya itt fiú-anya viszonyába volna átvéve.

Miklós egy megjegyzése a régi nyelvről (196), kiegészítéssel a *Baleset* egy eszmefuttatásához a Feírtó nevével kapcsolatban, amiről már írtam itt (július 5.).

EMLEKKÉPEK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL

Az író kiadatlan önéletírásából

(Bohuniczky Szefi [1896—1969] A Nyugat második nemzedékének volt tagja. 1926-ban jelent meg a lapban első elbeszélése, A kis bojtár, s ettől kezdve jónéhány évig rendszeres munkatársa volt. Különösen azokban az években jelentkezett gyakran írásaival, amikor Babits és Móricz Zsigmond szerkesztésében jelent meg a lap. Regényei és novellái komoly figyelmet keltettek, hiszen személyes tapasztalatai alapján ábrázolta bennük a falusi életet és a középosztály nőalakjainak életformáját. A Három év című regényéért Baumgarten-díjjal tüntették ki. A felszabadulás után Áldás utcai, egyszobás lakásukban a sok író és irodalomtörténész tünt föl, akiket szinte kivétel nélkül elbűvölt szellemes csevegésével, bőven ömlő irodalmi emlékeivel. Élete utolsó éveiben ezeket igyekezett kötetbe gyűjtve megírni. Önéletírásával végül elkészült, annak részleteit meg is jelentek különböző irodami lapokban és szakfolyóiratokban. Ezúttal emlékezőskötetének Móricz Zsigmondra vonatkozó részeit közöljük, azzal a megjegyzéssel, hogy miután e részleteket nagyobb összefüggésekből emeltük ki, természetesen nem mindenütt érezheti az olvasó a szerves folytonosságot. Kárpótolhat e hiányért leírásának hitelessége, Móricz emberi alakjának közvetlen, találó ábrázolása.)

... Ebben az időben láttam először és hallottam zongorázni Bartók Bélát. Egy Ady matiné alkalmával jelent meg előttünk a dobogón. Mielőtt a zongora elé ült, csodálatos szemeit bámultam. Mint álló csillagok a magány fényét sugározták, senkihez, semmihez se tartoztak, benső látomásokkal telítették meg a sápadt arcot. Az Este a székelynél zongoradarab óriási sikert hozott. Bartók ideges sietéssel meghajolt és eltűnt a dobogóról. Meglepetésemet és csodálatomat mind-máig magamban őrzöm. Egyszerűsége tette oly különleges jelenséggé, hogy soha egyetlen ismerősömhöz sem hasonlíthattam.

Később alkalmam lett Bartókkal találkozni, de oly fiatalnak többet nem láttam. Csak állócsillag szemei maradtak ősz hajjal keretezett arcán változatlanok.

Ekkor hallottam először dobogón beszélni Móricz Zsigmondot. Néhány héttel később megismerkedtünk Móricz Zsigmonddal.

— Zsiga a vidéki kastélyok életét szeretné megismerni és nem talál senkit, aki hitelesen tájékoztatná — mondta Schöpflin és így folytatta: — mondtam Zsigának, maga Szefi tud beszélni, megígértem, ha maga rákezd, se vége, se hossza! Hát most ne hagyjon cserben! Móricz szereti a mesét, ha érdekli a dolog, figyel mint a gyerek! Janka is jön Zsigával, majd meglátja, milyen érdekes asszony! Zsiga nagy író, de Janka nélkül nem lenne az! Janka a gyémánthegy, Zsiga ebből fejti drágaköveit. —

Meleg kora nyári estén a budai Fiume étterem teraszán jöttünk össze. Mi Schöpflinnel előbb megérkeztünk.

— Rendelje meg a borjúpörköltet, úgy sem fogunk mást enni — szólott Schöpflin.

— Honnan tudja? — nevetett Irén.

— Mert az a legolcsóbb és mindig azt eszünk!

— Téved: a savanyútüdő olcsóbb, de én magának mégis borjúpörköltet rendelek.

A pincér hamarosan négy adag zónapörköltet tett elénk. Már elfogyasztottuk, mikor megérkeztek Móriczék. Móriczné tartózkodva nézegetett, látszott, nem ugrik azonnal barátkozásba, impresszióit átízeleli, mérlegeli, sápadt-komoly arca közben mélyebbé vált és csak lassan oldották föl mosolyai. Ekkor egyszerre szebb lett. Úgy nézett bennünket, mint régi ismerősöket és közvetlenül kezdett beszélgetni. A vacsoránk érdekelte.

— Jó volt a pörkölt?

— Mondjuk, jó volt! De ha nem lenne jó, és ha már meg is untuk volna, akkor is csak ezt ehetnénk, mert a legolcsóbb — felelte Schöpflin.

— Rendeljünk mi is azt!

— Nyugodtan rendelkezhetik! Régen megállapítottam, hogy borjúpörköltet csak vendéglőben ehetünk jól, mert otthon elaprítják a húst.

Schöpflinné kuncogott: — Lásza, ezért rendelék magának mindig pörköltet. A többi jobb otthon!

— Dehogy jobb, minden jobb vendéglőben! Ha jól akarok enni, elmegyek hazulról és beülök egy kocsmába.

— Ez igaz! De maga nem azért ül be, mert jól kíván enni, hanem mert nagyot akar inni! Otthon nem ihatik!

— Hallja, Janka, mit fogott rám nőm? Maguk asszonyok csak azért születtek, hogy nekünk ellentmondjanak.

Móricz Zsigmond évődésünkön eddig mosolygott, most fintorított. Mindig főlhúzta az orrát, ha lapos szellemeskedésekkel mulattatták.

— Rendeljünk mi is pörköltet — mondta még egyszer Móriczné.

— Találjon ki mást, nagyon itt maradt a szaga — mondta Móricz, és megint fintorított. Először hallottam a hangját. Vékony, finom hangja meglepett. Olyan volt, mintha egy vastag gombolyagból selyemszál szaladt volna ki. Gyermekek hangja lett volna, csak hiányzott belőle a gyermek erőszakossága. Engedékeny, csillapító hang volt.

Móriczné egybesütött borjúcombos rendelt körettel és salátával. Nem voltak éhesek, egymást biztatták, s amint enni kezdtek, az más volt, mint ahogy mi fogyasztottuk kispörköltjeinket. Nekik nem volt fontos, hagytak a tányéron. Schöpflin megjegyezte: — Maguknak, Janka, nem érdemes vendéglőben vacsorázni, én nem csak megettém mindent, de utána kimártogattam a szafot.

Móricz Zsigmond ekkor fordult először érdeklődve Schöpflin felé. Régi, jóbarátok voltak, most mégis úgy-nézte, mintha frissiben látott tulajdonságokat jegezzetne magában.

— Most már megbántam, miért nem ettünk mi is borjúpörköltet — mondta. Ekkor Móriczné szép mosolya kijebb jött és halvány arca olyan lett, mint mikor napfény sülk a virágra. De komoly lényét a mosoly nem könnyítette meg, csak benső tartalmát tárta fel gazdagabban.

Schöpflin hiába biztított engemet, hogy fogjak már a mesélésbe, hiába kezdett el helyettem a főurakról beszélni, gátlásom volt; Móriczné ítélőszéke előtt nem lehetett csak úgy egyszerűen mesélgetni. Pedig nem mutatott szigort, még kevésbé előítéletet, de magatartása elárulta, hogy mérleget rejt magában és mialatt Móricz Zsigmond benső szűrőjén dolgozik, ő mérlegének ingását figyelve ítéli meg a körülötte történő dolgokat. Számomra lebilincselően érdekesek voltak. Kezdetben úgy éreztem, hogy Móricz Zsigmondék, mint egy ember tökéletesen összeforrtak, de minél tovább figyeltem őket, annál tisztábban láttam, hogy egymástól mélyen elüt lelki alkatuk, s mégis talán éppen ezért találtak egymásra. Ahogy a gyémánthegyet meg kell, hogy találja a bányász, mert a kincses hegy egyébként mozdulatlan halom maradna. Mind a ketten nyugodtnak látszottak és benső nyugtalanságuk engem mégis állandó figyelésre készített. Ha később Móricz Zsigmond regényeit és elbeszéléseit olvastam, visszagondoltam első találkozásunkra és még most is úgy érzem, szerencsém, hogy Móricz Zsigmondnét megismerhettem, különben a nagy író nem érthetném meg egészen. A gyémánthegyet és oldalán a mohósággal dolgozó bányászt, aki köveket fejt, és megbúvólten briliánsokat csiszol belőlük. Nemcsak Móricz regényeinek nagy nőalakjaiban lép elélem Janka, de köréje szőtt összes nőalakokban látom árnyékát.

Szemben ültem Móricz Zsigmonddal, jól figyelhettem. Ha felnézett, éreztem, víziói mögül leleselkedik, hogy mit érdemes meghallgatnia és átengedni a belső szűrőn, de ha oldalból pillantott ránk, azt hittem most mondani fog valamit, de várakozó kíváncsiságomra a szemeit beszívta, egyik öklét leszorította és behajtott ujjával a combját veregette nyugtalanul. Ezek a beszívott, archúsába temetett szemei, engemet félszeggé tettek. Mert Móricz Zsigmond egyszerre magányos lett, az állán és száján hiába maradt mosoly, szemeinek árkait és homlokát komor mélység árasztotta el. Lassan magam is elkomolyodtam. Mikor Móricz Zsigmond felnézett, észrevette, kezét áttette a felesége vállára és kicsit a szemembe nevetett. Aztán intett a pincérnek, és vékony hangján a mignonnal megvakott üvegtálat kérte asztalunkra. Móriczné vett a tálról egy mignont s amint beleharapott, felémfordult: — Ti nem esztek? Pedig frissek! — Schöpflinné ké-

nyelmetlenül nevetett. Móríc azonnal észrevette és leleplezett bennünket, hogy a mignon-fogyasztást már nem kalkuláltuk a vacsora kiadásába. Tetszett neki. Későbbi találkozásaink megerősítették, hogy Móríc Zsigmond az élet apró leleplezéseit elraktározza és alkotó munkájában frissíti velük a valóságot. Azután kezébe vette az üvegtálat és ő maga kínált bennünket. Janka is biztatott, ve-
gyünk a mignonból és megismételte, hogy frissek és finomak. Schöpflin szokása szerint kimondta az igazságot: — Hónap vége van, Janka, és mi nem vagyunk Móríc Zsigáék. — Mórícznak tetszett, szemeit beszívta, hangtalanul nevetett. Gyorsan hallgatta a tányérjainkra egy-egy mignont. Janka arcán játékok éledtek. A nyugodt és boldogéletű asszony kedvességével nézett ránk. Pedig Virágtól később megtudtam, hogy abban a nyárban az életét már viharok dúlták.

Móríc Zsigmond hátradőlt a széken, látta, hogy a tőlem várt mesék ezen az estén elmaradnak, így hallgatóból átváltozott figyelővé. Éreztem, hogy mialatt ferde pupillái a szemek külső sarkaiba húzódnak, könnyörtelenül lát, biztos tekintettel csípi el, amit érdemesnek lát elraktározni és hiába mosolygott, tiszta és szigorú ítélete könnyörtelenül kiült az arcára. Nyugodtan hallgatta az érdekeset, de meghallgatta az olcsóságot is. Úgy tett, mintha élvezné mind a kettőt. Pedig valójában éppen úgy megmérte őket, mint oldalán ülő felesége. Mórícznának Schöpflin tréfásan udvarolgatni kezdett: — Janka, mi ketten luteránusok va-
gunk, fogjunk össze, tegyük féltékennyé Zsigát! Már régen elhatároztam, én le-
szek az, aki miatt Zsiga ölni fog!

Ez a Fiúmei vacsora feledhetetlenné lett. Móríc Zsigmond nem az volt, akit az ember megszeretett. Több volt. Bár ő volt a legszerényebb, és egészen magába-húzódtott, mégis kinőtt a vendéglő teraszából, elűtött mindentől és mindenkitől. Mostanáig úgy érzem, hogy ő volt az egyetlen egészen nagy egyéniség, akivel találkoztam. Pedig sok kitűnő és érdekes ember sordódott velünk össze. De ha tovább gondolkodtam rajtuk, rájöttem, hogy mind hasonlítottak egymáshoz. Ha másban nem is, de hiúságuk folytán összekapcsolódtak, és ez akarva-nemakarva a világ színpadára vonta őket. Egyedül Móríc Zsigmondnál éreztem, hogy bármi történhetett körülötte, benső valósága tisztán állt a mindenség elemei közt és olcsó harc helyett a vihart engedte át magán. A szelet hallgatta, a villámokat nézte.

Móríc Zsigmond az uramhoz fordult: — Szépen szivarozol. Kevés emberhez illik így a szivar. Én is rágyújtok néha, de magam sem tudom mért szoktam rá, semmi jót sem találok benne. Te úgy összenőttél a szivaroddal, hogy beszélgetni se kívánsz.

— Megint több ismerősünk van — mondta Móríc Zsigmond, mikor hazamenet az Erzsébet-hídnál búcsúzni kezdtünk.

— Ez nektek nem újság — nevetett Schöpflin. — Annyit utaztok, jöttök mentek, hogy mindig szedtek össze ismerősöket. Már akartam is kérdezni, Zsiga, mit csináltok a sok ismerőstökkel?

— Elfelejtjük őket! — mondta Móríc hirtelen. Aztán huncut mosolygással úgy, mintha bókolna, melegen nézett ránk: — De vannak, akiket nem felejtünk el.

Móríczné elnézően és kicsit lenézően mosolygott. Kézfogásunk pillanatában mintha gőgösebbé vált volna, mint aki nem csak rangot kapott, de hozzá képessé-
get is, ezért nem adja oda magát: szórakozik, ismerkedik, végül az egészet elfelejtí.

El is felejtette. Majdnem egy év telt el, amikor Schöpflin *Vége a szép nyárnak* című darabja főpróbáján találkoztunk.

— Nem emlékszem rád, hol találkoztunk?

— Tavaly június elején a Fiúme étterem teraszán vacsoráztunk együtt.

— Látod, elfelejtettem, pedig kedves este volt — mondta elgondolkodva. Én is elgondolkodtam, mert már nem azt a Mórícznét láttam, aki shantung kosztümjében lányosan lépegetett közöttünk és a jószagú langyos estét élvezte. Sőtétké ruhájában öregasszonynak hatott, sápadt arcán, finomvonalú szája körül nehéz napok terhe ült. Csak a hangja maradt a régi és talán még szebb volt, lágyabb és engedékenyebb, mint akkor a Fiúme teraszán. A hangja szebb volt, mint a teste, és ezt a hangot Móríc Zsigmond nagy asszonyalakjaiban, amint beszélgetni kezdtek, fölismertem.

Többet nem láttam Mórícznét. Schöpflinéknél voltam egy őszi délelőtt, amikor a telefonban Fenyő Miksáné a halálhírét közölte.

— Öngyilkos? Lehetetlen! — sikoltott Irén. Zokogás között, zsebkendőjébe bújva mondta: — Látod, ez érthetetlen! Hogy lehet ez, hogy Janka nem akart élni? Mindig azzal bosszantom Aladárt, hogy van jobb férj nála: Zsiga. Nem látunk az emberekbe. Rettenetes!

Első napokban a haláleset után a gyémánthege bezárult, a bányász nem hozott fel kincseket. Azután pár hónap múlva megint fölbukkant Móricz írásaiban és Schöpflin megjegyezte: — Janka azt hitte meghal, pedig szegény él tovább.

Akkor váratlanul megjelent nálunk Farkas Zoltán.

— Örülök, hogy te is itthon vagy Dezső!

— Gyertek holnap hozzánk vacsorára. Móricz Zsigmond lesz nálunk és megdicsérte; azt mondta örül, hogy nálunk találkozik vele. —

Egyszerre jó kedvem lett: Móricz Zsigmond megdicsért!

Schöpflinnel ott voltunk már nyolc előtt. Mi asszonyok, mintha összebe-széltünk volna, hogy szépek leszünk, a legjobb ruháinkba bújtunk. Ezüsttel átszótt levendulaszínű selyemruhámat vettem föl, és csodálkozva néztem tükörképemet, mert a sok gond elillant és valósággal felékszerezett az öröm. Móricz Zsigmond számomra az volt, és mindvégig az maradt, aki előtt asszonyból átváltottam tisztelővé. Sohasem tudtam úgy, mint mások, csak Zsiga bácsinak szólítani. Nekem még a háta mögött is Móricz Zsigmond maradt, az ma is, és megvallom, kellemetlenül érint, ha nemcsak régi ismerősei, de azok is, akik sohase láthatták, elkezdik Zsiga bácsizni. Úgy hangzik ez, mint a zsargon, mely az élet laposságát jelzi, és tolakodást, melyet üresség bátorít szemtelenségre. Egyébként ezek a „Zsiga-bácsizók” — az irodalom kispolgárai, akik zsargonukkal iparkodnak érvényesülni, mert a tehetséges ember és a komoly író mindig megtartja a tisztelt hangját.

Farkaséknál a falióra nyolcat ütött. Egy kis szorongás éledt. Farkas Zoltán édesanyja, Tercsi néni is felvette nehéz selyemruháját és szokása ellenére ezen az estén aranybrosszt tűzött ruhájára. Ez a bross ünnepet jelzett, mert Tercsi néni annyira puritán volt, mint azok a régiszabású öregasszonyok, akikben már me-revvé vált a törvény, hogy csak adni szabad, kapni nem, és az élet csak úgy válhatik nyugodtá, ha önmagunkról teljesen megfeledkezünk. Az ebédlőben várokozunk, és gyönyörködünk a megterített ovális asztalban. Mi asszonyok elismerően nézegettük egymást és Irén mondta ki helyettünk: — Hát mi aztán alaposan kipucoltuk mind a hárman magunkat! — Csengetésre az előszobába özlöttünk. Móricz Zsigmond kicsit elpirult és jókedvű, hangtalan nevetéssel nézett ránk. Tekintete kiválasztott engemet és mutatóujját rám irányozta: — Kisbojtár! — mondta. Fülig vörös lettem. Most, emlékezéseim írása közben is érzem azt a megmagyarázhatatlan meleget, mely akkor első elbeszélésem emlégetésénél előtűnt.

— Ne piruljon, jó a Kisbojtár — lépett közelebb. Akkor először láttam tekintetében, hogy a kezdő íróhoz nem csak jó kívánt lenni, de ha félszégességét látta, valósággal tékozolta jószágát. Közelebb jött hozzám, elhitette, hogy írónak tart és csak nekem beszél: — Jó a Kisbojtár. Csak mintha félne még maga egy kicsit az írástól. Bátrabban, szélesebben, bőségesebben kell írni, ne tartsa vissza semmi, írás közben nem szabad félni. — Szinte a szemeimhez ért, megfogott, és éreztem, azt közli, ami számomra valóban fontos volt, mert írás közben a gyávaság sokszor gátolt. Hogy rögtön, első pillanatban alapvető hibáimra talált, azon nemcsak akkor, de később is sokszor csodálkoztam: ha belenézett a szemeimbe, mindig az igazságra tapintott. Még azt mondta akkor Farkasék előszobájában: — Magának több a mondanivalója, mint amennyit a papírra mer bízni. Írjon bátran, nem esik jól nekünk, ami bennünk marad.

Apró szemei csillogtak, meleggé váltak, odaadta velük magát. Biztosan érezte mély tiszteletemet, és ez jól eshetett neki, de ugyanakkor ki is akart belőle oldani. Közvetlen és egyszerű maradt velem, és ezzel az egyszerű természetességével, mely éppen olyan arányos volt, mint minden mozdulata és egész megjelenése, elűtött mindenkitől és mindentől, és szerénysége dacára úgy megnőtt, hogy mi érezhetően aprókká váltunk körülötte. Vajon tudta-e ezt? Nem látszott rajta, természetesség áradt belőle, de miközben boldog arccal kísértük az ebédlőbe, kétségtelenül elárulta, hogy érzi örömezésünket és így a szeretetünkkel kicsit a mienk lett. Soha többet nem láttam olyan jókedvűnek. Csak amikor leült a terített asztal elé, vált komolyabbá. Nyugodtan megnézte az asztalt, utána leengedte szemhéjait. Ezt a kifejezést később jól megismertem. Ilyenkor szítálta magába

az érdekesnek talált anyagot. Mindent megnézett. S mikor enni kezdett, mosolyogva a háziasszonyt is megnézte. Csak azután dicsérte a pompásan összeállított és kitűnő anyagokból tálra került vacsorát. Évek múltával is elismeréssel emlegette Farkasék vacsoráját. De ez a vacsora megérdemelte! Farkasék ritka tehetséggel állították össze sorrendjét és ugyanolyan tehetségük volt a lehető legfinomabb anyagok kiválasztásához és a terítés és tálalás remekléséhez. Már, mielőtt asztalhoz ültünk, elég volt a terítésre nézni, az enniszerető emberek felüdültén készülődtek lakomára. Ez náluk mindig így volt. Itt Pesten, még a jó polgári háztartásokban is csak kivételesen találkoztam hozzájuk hasonlóval. Családom konyhája azonban szoros rokonságot mutatott a Farkasékéval. A lehető legjobb középosztályú konyha volt, mely verte az arisztokratákét, mert ott szakács remekelt, és az ételekből hiányzott a háziasszony ízlése, verte a gazdag iparosokét is, mert ott a túlzott bőséget a minőség gyakran megsínyli, a parasztkérő meg nem is beszél, hiszen a legtöbb vidéken egyszerűen nem tudnak főzni. Az elmúlt polgári korban egy igényes polgári család oly tökélyre vitte az ételek ízeit, az elkészítés remeklését, az összeállítás finom árnyalatait, és a mértékét, mert ez nagyon fontos volt, hiszen a kevés étel éppen úgy elvette a vendég étvágyát, ahogyan a túlságos bőség is tapasztotta azt, hogy ebben a tökélyben nemcsak az osztály igényét mutatta meg, de ugyanakkor az elpuhulás jeleit is, és jelezte, amit Babits Mihály a *Halál fiaiban* jóslott: hogy az osztály hanyatlík. De dicséretül az eltűnt nagy vacsorák emlékére hadd jegyezzem ide, hogy sokszor oly sikereket jelentettek ezek, mint egy jól eljátszott színdarab, és nemcsak a családnak, de az osztálynak is megmutatták sürített miniatűr tartalmát. Azért foglalkozom most emlékezésemben vele, mert Móricz Zsigmond regényeiben és elbeszéléseiben az emberek gyakran evés-ivás közben mutatták meg igazi arcukat. Ilyenkor leste ki őket. Farkas Zoltánék vacsorája minden pompája dacára mégis elűtött a jómódú polgári ebédlők dőzsölő hangulatától. Az ételek illata, házigazdáink kedvessége elfelejtette gondjainkat, bajainkat, a finom ételek fogyasztása nem okozott megsűrűsödött tömörséget, pedig a polgári bőséges evés-ivás ebből a megsűrűsödöttségből fakasztja rendesen a pletykát, a panaszt és mindazt a bennrekedt keserűséget, amit Móricz Zsigmond regényeiben pompásan megtalálunk. Farkaséknál falatozás és koccintgatások közben a beszélgetés egymást mulattató apró zsilipjei nyíltak meg, történetek, tréfák, elemzések, így alakult ki, a művelt, finom emberek igénye, hogy együttlétükkel enyhítő jókedvet és nyugalmat ajándékozzanak egymásnak. Ez a hangulat, amint asztalhoz ültünk, nyomban kialakult. Farkas Zoltán nemegyszer maga fogta kezébe a tálat, körülhordva kínálta, és ha vonakodtunk, kezébe vette a villát és megrakta tányérjainkat. — Ha már a tányérján van, meg kell enni — nevetett rajta Móricz Zsigmond. — Én sem vagyok éhes, de látja, megeszem, az ember sok mindent tesz, amihez nincs semmi kedve. A Szefi is azok közé tartozik, akiknek nem érdemes főzni — mondta végül és mosolyával közelebb húzott magához. Ő sem evett sokat, bort is alig ivott. De mindent megdicsért. És mulatott a falás közben kifénylett, elégedett arcokon: — Téged, Aladár, jó nézni, olyan szívvel-lélekkel eszel, hogy a bőröd minden forgácsa eltűnik, az arcod minden pohár bor után selymesebb lesz.

Ezután Móricz Zsigmond eltolta tányérját. Váratlanul hozzám fordult. — Hallottam Aladártól, hogy maga tud beszélni a vidéki életről. Valaki azt mondta nekem a napokban, hogy Somogyban az özvegyek rigmusokkal kísérik az uruk koporsóját, s míg el nem fogy a göröngy, jajgatnak és mondják. Hallott erről?

— Igen! Nem régen voltam a szüleimnél, a vonatban hallottam egy ilyen történetet.

— Igazán?

Móricz Zsigmond rámfigyelő arca lágyabb lett, és összes apró nyugtalanságait, melyeket elrejtett ugyan, de mint szomszédja mégis észrevettem, benső fegyelmével elűzte. Mesét váró kíváncsi gyerekszemekkel nézett. Most láttam meg először igazában a valódi Móricz Zsigmondot. Álarctalanul egyszerű volt. Rámszegezett tekintete elárulta, hogy csak az életben hisz, mindegy neki, mit mesél az élet, ha igaz, számára érdekes, és mindig sugall. Szívesen és könnyen beszéltem. Feloldódtam gatlásaimból és elmondtam, amennyit tudtam. Talán az is segítségemre volt, hogy most Móriczné szigorú mérlege nem volt a közelemben, és meséimet könnyebben engedtem át Móricz Zsigmond szűrőjének. Elmondtam, hogy a vonaton a harmadik osztályon tanítókkal utaztam és tőlük hallottam a történetet.

— Harmadik osztályon? Látta, én is szívesebben utazom a harmadik osztályon, ott sokszor érdekesebb beszélgetéseket hallok, mintha másodikon unatkoznék. Ezek a beszélgetések már sokszor hasznomra voltak. Hát mit meséltek a tanítók?

— Azzal mulattatták egymást, hogy milyen őszinte rigmusokat íratnak velük a gyászoló özvegyek. Azon a vidéken szokás, hogy az ura halála után az özvegy rigmusokba szedeti életüknek történetét és rendesen úgy, hogy a halott megdicsőüljön, és az özvegy pedig megaláztassék. Ezeket a rigmusokat sirva-jajgatva mondják a koporsó mellett. Így érnek a temetőbe, a sírnál aztán az özvegy sokszor már a saját őszinteségével is cifrázza a rigmusokat.

— Tud ilyen rigmusokat?

— Tudok! A tanítók egyet annyiszor elismételtek, s közben annyit nevettek rajta, hogy megtanultam. Az egyik tanító meg is jegyezte akkor: — Szerencse, hogy a mi asszonyaink nem íratnak a halott uraik dicsőségére rigmust, különben könnyen szarvuk nőne a koporsóban. — Móricz Zsigmond hátradőlt, lehunyta szemeit, kacagott. Mikor felém fordult, izzott a két szeme. Ekkor láttam, mennyire szereti az emberi beszédet. Bor nem kellett neki, de ha vízióit élesztette a hang, olyan lett, mint a becsipett.

— Hát ilyen őszinték a rigmusok?

— Őszinték. Az özvegy meggyón mindenj. Bevallja, hogy mikor csapta be, hogyan rövidítette meg, hány szeretője volt, de még azt is elmondja, ha a sült csirkeből a jó falatot másnak dugta.

— Talán tud mondani ilyen rigmusokat?

— Megpróbálom! — összeszedtem emlékezetemet és mondani kezdtem:

*Jóskám, áldott jó ember voltál,
Mindig szépen mulattattál,
Mikor ebédet vittem a szülőbe,
Szerelem volt a szívedben.
Elbújtál a venyigék mögé,
Gyönyörködve lestél,
Kukucs, banyus, kukucs, mondtad.
Nem tudtad, hogy becsaptalak.*

— Meg akarja írni? — kérdezte halkán Móricz és tiszta arca, mely rám mindig úgy hatott, mintha éppen a tekintetem előtt mosta volna le, látni engedte, hogy életíz, humort és mesélnivalót szedett össze. Tisztelet és öröm töltött el:

— Nem akarom — sűgtam. Farkasék ebédloasztala körül, míg a rigmusokat szedtem elő, óriási kacagások fakadtak és Schöpfung egyre szomjasabban itta a bort. Most csend lett, várták, mi történik. Móricz Zsigmond fölkelt, kiment az előszobába, felöltöje zsebéből papírt vett elő, és amint visszaült, nyomban jegyeztette. Ha megálltam a beszédben, biztatott: — Mondja bátran, úgy, ahogy eszébe jut! — Elemembe jöttem. Móricz Zsigmond mosolygott és jegyeztetett szorgalmasan. Ha valami tetszett neki, fiatalabb lett, és önfeledt, látszott őszinte részvevője az életnek. Néha fölhúzta az orrát, a száját beharapta, hátradőlt és aprókat nevetett. Mindezzel fokozta emlékezetemet, képzeletemben tüzet gyújtott s mintha társasjátékban lennék, jókedvére szaporítottam a rigmust, egyre több epizóddal toldottam meg.

— Látta, így írjon, ahogy beszél! — mondta. Aztán biztatott, mondjam tovább. Olyan volt neki az emberi szó, mint mulató embernek a cigánymuzsika. Már több oldalt teleírt. Ha szünetet tartottam, csuklóját, mellyel nyugtalanságában a combjára szokta veregetni, most a papírra helyezte s miközben várakozva nézett rám, ez a csukló olyan lett, mint egy márvány iratnyomtató. Ilyenkor kissé ferde pupillái a szemek tavába húzódtak, kérőn, benső jókedvtől mámorosan. Láttam, Móricz Zsigmond hogy szítálja magába a meséket, kevés közbeszólásával elérulta, mit és mennyit enged át, hogy a kapott anyagot víziókká változtassa... Különösen a paraszt banya érdekelte, a néhai házitanítónknak édesanyja. Elmondtam, hogyan lestük ki hűgaimmal a vénasszonyt, amikor összeveszett a menyével, és bosszúból meztelen lábfejjével törte a diót. Móricz Zsigmond kitalálta a dolgot és helyettem ő mondta a mesét:

— Ugye, azért áldozta fel a lábát, hogy árulkodhasson a fiánál? Képzelem, mondta: Látod fiam, így jár az öreg, ha a fiatal eldugja előle gonoszságból a törőt.

— Igen! Árulkodott is a fiának.

— No, mondja!

— Kihallgattuk az óbégatását: látod fiam, a lábom sarka vérzik, mert tinálatok semmit sem találni meg. A feleséged még a törőt is félti, szegény meztelen sarkommal kell a diót törnöm.

Móricz Zsigmond már nem írt, a szót elszedte tőlem és selyemszál vékony hangján elkezdte a mesét folytatni: — Állj bosszút, fiam, kerítsd elő a törőt, aztán arra mérj vele, aki kiérdemelte.

Az asztal körül nagy zajjal nevettek. Legtöbben a bortól, mások a beszédétől, de becsíptünk valamennyien egyformán. Móricz Zsigmond jókedvében, akárcsak komoly elmélyülése közben, a szemeit befojtotta, utána rámnézett, elgondolkozott és azt mondta: — Ezt a banyát nem írom meg! Magától várom!

Meg is írtam. *Szegény ember* című regényemben Hajdú szüle lett belőle.

Móricz Zsigmond a papírlapokra még jegyezgetett egyet-mást, vagy hat oldal teleírt, aztán hajtogatni kezdte és letette maga elé, jelezve, hogy tulajdona. Egyszer csak gondolt valamit, rámnézett: — Csakugyan a meztelen sarkával törte a diót?

— Ha nem hiszi el, megmutatom!

Az egész asztal biztatott: — Szeffkó, rajta! — Schöpflin felállt, odajött hozzám:

— Szeff! Kerítünk egy diót, törje meg!

Le kellett ülnöm a szőnyegre, körülálltak s nézték, meg tudom-e törni a diót kinyújtott lábammal. A dió elugrott, Farkasné viszadugta sarkam alá, kétszer elugrott, végül sikerült, feltörtem és fölugrogtam.

Móricz Zsigmond azt mondta: — Magának adtam a vénasszonyt, de most már bánom!

— Vedd vissza — biztatta Schöpflin.

— Nem, én azt most már odaadtam egészen a Szeffinek.

Kacagások között ültünk megint asztal köré. Mind boldogan nézték Móricz Zsigmondot, hogy olvad közvetlen őszinteséggel barátságunkba. Természetességénél fogva minden jól állt neki, és minden, amit tett, kizárólag az övé volt: a vékony hangja, figyelő tekintete, súlyos és mégis finomságot rejtő mozdulatai. Sokat mosolygott. De ha az élet ügye erős lett, komoly lett, szemei eltűntek, arcának mélysége megdőbbséget.

— A Hancsei kastélyról még nem beszélt, — fordult váratlanul hozzám és tudtam, hogy most a Schöpflin által beígért mesét keresi rajtam. Elmondtam hát neki a kastély életét: sűrű, átláthatatlan levegőjű emberek életét, az elkülönülés tragédiáját, Líviát, aki főbelötte magát húsz éves korában a karácsonyfagyújtogatás közben; Bélát, aki az inasával akasztósdit játszott, és reggel holtan lógott a szoba ajtaján. — Ezt mondja el! — mozdult Móricz feszülten. Röviden elmondtam. A fiatal birtokos vadászaton volt, utána a gróf kastélyában ebédeltek. Akasztásról beszélgettek. Bélára nagy hatást tehetett, mert otthon kedve kerekedett az akasztást kipróbálni. Behívatta az inasát, és azt mondta: — Sándor, maradj az ajtón kívül, fölakasztom magamat az ajtószögére, de ha rúgok, azonnal gyere és vágj le. Az inas ott volt az ajtó mögött, hallotta a rúgást, de nem ment vissza a szobába.

— Ez igaz? Ez megtörtént? Beszéljen! — kiáltotta Móricz és komor tekintet nem vette le rólam. Röviden elmondtam a tragédiát. Évekig öngyilkosságnak gondolták, három év kellett, míg a dologra világosság derült.

— Hogy történt?

— Sándorból istenes ember lett. Eleinte azt hitték, a gazdája után bankódik, aztán föltűnt, hogy vasárnaponként mindig más faluba gyalogol templomba, végül inni kezdett, és egyszer részegségében kibeszélte, hogy hiába gyón, őt egyetlen falu papja sem oldja fel bűneiből. A dolog hamarosan kitudódott. A család elfogatta, aztán a kaposvári törvényszéken alázatosan bevallott mindent. Mikor a bíró megkérdezte, hogy mégis, mi vitte rá, hogy a gazdáját meghalni engedte. Nyugodtan felelt: — akinek nem több az élet csak játék, megérdemli a halált.

Móricz Zsigmond arcán remegés volt, szemeiben látomás. Úgy hatott pillanatokig, mintha belül önmagában mérlegre állítaná a kapott anyagot. Utána szigorúan nézett rám: — Nem írom meg! A maga feladata! Ebből legyen író!

A többiek folyton ittak, s már átizzottak alaposan. Mi Móricz Zsigmonddal ketten úgy néztünk össze, mint akiket képzeletünk nehéz itala csípetett be. Benem, a kezdő íróban biztatása fészkelődött. És amilyen sok gátlásom volt Osvát Ernővel szemben, most olyan mértékben váltam természetessé Móricz Zsigmond oldalán. Úgy éreztem magamat, ahogy a fák, a vizek, a felhők és az égi fények társaságában. Mert Móricz Zsigmond akár jegyzetett, vagy mesét váró tekintetével szememet kereste, de akkor is, ha egyszerű szerénységével beszélgetett, egyéni vonásaival kinőtt közülünk, más lett, mint a többiek. Ezen már akkor elgondolkodtam, azután későbbi találkozásaink során kitaláltam, miért nőtt fölénk Móricz Zsigmond. Míg mások, nagy akarattal és sok ügyességgel hódították az életet, ő sorsszerűen ment az útján. Ezt tudta is, látta is az utat. Ezért hatott Móricz Zsigmond úgy, mint egy büntelenséggel kíváncsi gyermek. De közvetlen kedvessége, ha igaz volt is, mégis becsapott vele bennünket. A beszélgetést már unta, féltette friss vízióit, nehogy beszélgetés közben valami elhulljon belőlük. Búcsúzott is hamarosan. Hirtelen ugrott föl, sietsége elárulta, menekül. Az előszobában mégegyszer hozzám fordult: — A Hencsei kastélyt meg kell írni, ez feladat!

A harmincas évek elején még több apró öröm ért: postán küldtem be elbeszélésemet a Nyugathoz, s hozták nyomban. Azt is hírül hozták, hogy Móricz Zsigmond szívesen beszélne velem. Karácsony első ünnepének délelőttjén, elmentem érdeklődését megköszönni. Először láttam Móriczt családjá körében, de számomra nem lett kellemes, mert félszeg maradtam és kedvességeikkel úgy voltam, mint ékszerekkel, melyekkel hiába ajándékoztak meg, nem tudom őket magamon elhelyezni. Móricz is hallgatag maradt és összeszorított jobb öklével idegesen veregette a combját. Végre megérkezett Simonyi Mária fivére, aki tanfelügyelő volt, s mulatságos adomákat hozott a vidéki tanítókról. Móricz egyszerre megtelt elemmel, elfelejtett engem, papírt vett elő, jegyzetelt. Ha tetszett neki a történet, jegyzetelés közben megállt. A levegőbe nézett, mintha valaki előtte állna és hangtalanul kacagott.

Később közénk lépett egy vékony fiatal leány. Kosztümben és kalapban volt, a téli hidegből érkezett haza. Móricz megkönnyebbülten szólt: — Jó, hogy megjöttél, itt a Szeffi!

— Igazán örülök! A *Nők* novellád jó! — szólt Virág és rendkívül kifejező, gyorsan változó szemei arcomon röpködtek. Kissé elfogódott nevetésekkel nézegettük, s találgattuk egymást. Virág szép lány volt, de annyira jelentékeny, hogy ezzel mindent háttérbe szorított. Ha okos szemeibe néztünk, elfelejtettük a húszéves szép lányt. Akkor, már fiatal arcára komoly jegyeket vésett a tudás, a munka, a Berlinben töltött egyetemi évek és engemet szinte fájdalmasan érintett korai mélysége. Szép arcboréval és rejtőzködő szemeivel egy kemény, burokba rejtett virágra emlékeztetett.

— Adjon minél előbb jó írást — mondta Móricz, mielőtt előszobájukból kiléptem.

Ünnepek után feladtam Móricz Zsigmond címére a *Csendes nénit*. Schöpfungintől megtudtam, hogy Móricz a *Csendes néni* zsebében hordta és ha tehetette, apró kacagásoktól kísérve, felolvasta szomszédainak. Úgy beszéltek, szerkesztőségi munkáját nemcsak lelkiismerettel végezte és elolvasott minden hozzá érkezett kéziratot, de a kedvére valókat zsebében hordta.

— Nem hittem, hogy egyszer ilyen jó olvasó lesz belőlem — hallottam tőle egyszer, — De csak kéziratokat olvas; nyakig tele van novellával, regénnyel — jegyezte meg Simonyi Mária.

Azt hiszem pár év eltelte után Móricz Zsigmond ezért csömörlött meg hirtelen a szerkesztőségi munkától. De kezdetben, mint szorgalmas gazdát mindig megtaláltuk délelőtt a szerkesztőségi szobában. Kopogásunkra otthagytá íróasztalát, zömökön előttünk állt, arca kíváncsi lett. Ha beszélgetés indult, és ez számára idegen volt és idegen a beszélő is, úgy egyszer cserélt velem pillantásokat, mintha gondolatai közé vinne. Ez többet jelentett nekem minden elismerésnél. Egyszer sokan voltunk szerkesztőségi szobájában és az egyik, már nem fiatal, írózó visító

méltatlankodással közölte, hogy a színésznők születési dátumaikkal mennyire becsapják a világot. Akkor jelent meg a Színházi lexikon, innen vette adatait. Elmondta sorra, ki mennyit tagadott le.

Móricz karjaira dőlt az íróasztalon és azt mondta:

— Ők a korukkal csapják be a világot, az írók az étellel.

— Én mindig azt írom, ami pontosan megtörtént — védekezett az írónő.

— A megtörtént dolgok is lehetnek hamisak — jegyezte meg Móricz és amikor elbúcsúztunk, visszafogott engemet: — Lásza, ilyenek maguk, ezt írja meg! — súgta.

Hozzám mindig jó volt, számomra nemcsak a legnagyobb író, de a legmegértőbb ember is, aki egyetlen hanggal nem bántott meg. Mégis, ha kezét fogott és beszélgetett, csak félig volt jelen, fénybeködlő szemei arccsontjai közé süppedtek, láttam a kívülről kapott anyagot formálva képekké. Mindez játékká vált, temérdek színből, tájból, arcból, a mindenség zenéjéből felröppent tűzvarázs. Mindig tele volt élménnyel, tele írással. Hogy a kettő szorosan egy volt, sokszor láttuk. Egyszer a Rózsadomb kávéházban voltunk, családjával rokoni látogatásból jött lefelé a dombról, megláttak bennünket, bejöttek, leültek asztalunkhoz. Móricz Zsigmond tele kedvvel, nevetéssel a „Debreceni ember”-ről beszélt, akivel előző nap a HÉV-en együtt tette meg az utat Leányfalutól Budapestig. Míg mesélt, arcán előmlött a kedv, olyanná vált, mintha még mindig szemben ülne vele az ügyes debreceni ember. — Ez az ember olyan szegény volt — mondta, hogy a zsákját madzaggal kötötte össze, így lógott a hátán, de még a madzag is több darabból volt összekötve, mégis tudta magáról, hogy ő egy valódi debreceni ember! A debreceni ember akárhová vetődik, meg lehet ismerni. Mikor megkérdeztem: debreceni? Nagyon megörült neki!

Ahogy apróra leírta, éreztük a debreceni emberből közkincs lesz. Simonyi Mária megsúgta: — Már reggel megírta, de azóta is folyton rágondol. — Ekkor tudtuk meg azt is Máriától, ha Móricz Zsigmond akármilyen remekbekészült elbeszéléseket ad át olvasásra, riadt szerénységgel kérdezi:

— Jó, igazán jó?

Találkozásaink során talán az volt a legérdekesebb, hogy először úgy éreztem, le lehet Móricz Zsigmond arcáról mindent olvasni, de ahogy nézegettem, pedig nem viselt álarcot, mégis tudtam, mélységéig nem juthatok el. Aztán, ha olvasni kezdtem valamelyik könyvét, tiszta látása, az alakok élettelsége, az izzó, sokarcú tükrözés megértette őt. Ahogy látta, írta az életet. A tiszazúgi méregkeverő asszonyok pere után, melyek tárgyalásán, úgy tudom, személyesen résztvett, a lélek ismeretlen rejtélyeiről beszélt:

— A hazudozásuk volt a legrettenetesebb, ők maguk is ezt szégyellték legjobban. Mikor hazudni kezdtek, mindegyik elárulta, hogy most kezd el igazában félni. Az egyikre a bíró rákiáltott: — hazudott! — A banya összeroppant, láttam a többi vádat jobban elbírtá, de hogy hazudott és szemébe mondták, összezavarta.

Valaki közbeszólt, hogy ezek a dolgok csak a tiszazúgi nép között történhettek meg. — Várjatok csak — mondta Móricz, jöhetnek még meglepetések, kiderülhet, hogy a jókedvűen kergetőző, táncoló menyecskék este nálatok is máson törnek a fejüket. Az asszonyokba nem látunk bele, különösen falun titokzatosak.

Megtudtam: írás közben annyira együtt élt, együtt lélegzett, együtt vérengzett nehéz sorsukkal küzdő hőseivel, hogy művei kész állapotában sem szakadt el tőlük. Schöpplin mondott példát:

— Egy délután Zsiga szokatlan komoran érkezett a Centrálba. Mikor leült közénk, megkérdeztem: — Mi bajod van? Sápadt vagy Zsiga és földült! Történt nálatok valami?

— Őltem! Gyerekek szívébe mártottam a kést.

— Ne tréfálj, rettenetes miket beszélsz!

— Nem tréfálok, látom a vért, kést mártottam beléjük.

Végül Zsiga elmondta, az átélés teljes iszonyával *Szegény emberek* elbeszélését, mert mielőtt a Centrál kávéházba jött fejezte be. Míg beszélt, teljesen elhitte, gyászos komorsága nem oldódott, de ez is lett a legnagyobb novellája. Sok nagy elbeszélést írt azóta, de ennek az egynek külön rangja van az egész világ-irodalomban. Ha rábíznák, kinek adják a Nobel-békedíjat, azt mondanám: Mó-

ricz Zsigmondnak a *Szegény emberekért!* Sokat írtak és írnak a háború borzalmairól, de hosszú sor könyv nem mond annyit, mint ez a novella.

Később egyszer Schöpfunglennel, a nagy írók legjellemzőbb tulajdonságairól beszélgettünk. Schöpfunglenn kényelmes bölcsességével így definiált: — Flaubert a patikusokat is ismerte, nemcsak a nőket; Maupassant-ot a kispolgárok hipokritasága hozta a világirodalomba, Balzac-ot ugyanez trónra emelte, de nemcsak szórakoztatott velük, de eljutott a tragédiáig. Dosztojevszkij a lelki-nyavalyák mestere, ezen a területen nincs nála nagyobb. Számomra az elbeszélők között Tolstoj mondott legtöbbet, mert képein az élet jelenségei úgy születtek, hogy mikor reális, akkor igazán költő. De a vérnek, az emberi gyilkos szenvedélynek, ennek a legbensőbb tragédiának Móricz a legnagyobb mestere! Azt a sűrűséget, ami a vér körül képződik, kezdve a szerelemtől egészen a gyilkosságokig Zsiga mind megírta és ki tudja, mit fogunk még tőle kapni! Az egyetlen magyar író, aki állandó meglepetéseket hoz!

A Nyugat folyóirat üzleti érdekeiért, hogy olvasókat verbuváljanak, irodalmi délutánokat szerveztek először a Britannia különtermében, utána az Ostende kávéház emeleti helyiségében. Feketekávé és teázások között Nagy Endre vitát indított. Rendesen úgy történt: fölkelt helyéről, valamiről beszélni kezdett, s úgy vitte a dolgot, hogy heves vitakozást gyújtson. Különösen a fiatalok fontoskodtak. Nagy Endre nehéz, de annál csodálatosabb magatartását mutatta, hogy türelmét soha nem veszítette el, s úgy forgatta a közbeszélők ostobaságait, hogy azok saját okosságával átvilágítva megsemmisítésüknél érdekessé tette. Egyetlen alkalomra sem emlékszem, hogy türelmét elvesztve a vitakozót neveltségessé tette volna. Ellenkezőleg, azzal, hogy szóba ereszkedett, rangot adott. Ez a finom, tapintatos, sokoldalú beszélő nemcsak eszével kötött le, de ennél is jobban azzal, hogy érdeklődése az irodalom, a művészet, a színház és az élet minden egyéb területén otthonosan mozgott, hogy mindig azt érezttette szívügyének, amiről éppen beszélt. A beszéd titkait tökéletesen ismerte. Tudhatta, hogy miként az írás akkor maradandó, ha felesleget nem szed föl, úgy a beszéd gyarapodhatik, mert a színes asszociáció csak növeli hitelképességét. Hogy Móricz Zsigmond a Nyugat-barátok összejövetelein szívesen időzött-e, vagy csak kötelességét teljesítette, nem tudhatuk. Beszédre ritkán emelkedett fel, s ha mégis megtette, ez kizárólag fiatal tehetség felemeléséért történt. Súlyos ünnepélyes szavai itt ülnek fülemben: „Új, nagy írók küldött a magyar falu”. Szabó Pált mutatta így be, egyszerű melegséggel és mégis ünnepi súllyal. Más írónál soha nem láttam ily apai kézenyújtást. Ha magyar dologról volt szó, nehézkessége megszűnt, utazgatott, előadásokat tartott, hírt vitt, híreket hozott önzetlenül, lelkesen. Azt hiszem ez volt legmélyebb lírája. Ami idegen volt, s a magyar szellemi élettől távoli, biztosan érdekelte, de nem emlékszem rá, hogy Nagy Endre vitavezetésébe egyszer beleszólt volna. Ilyenkor otthagyták közönyösen helyét és lassú kényelmes mozdulatokkal sétálgattak közöttük. Rám mindig úgy hatott, mint szorgalmas gazda, aki ide-né, oda figyel, nehogy elhulljon egyetlen értékes mag a közelében. Ha visszaült helyére, papírt tett maga elé és jegyeztetett.

Novellás köteteim komoly írói elismerést hoztak, de olvasókkal nem gyarapodtam. Így voltunk akkoriban a fiatal elbeszélők mind. Ez a körülmény ajándékozott meg Móricz Zsigmondtól 1931. május 5-én egy tréfás verssel. Könyvnap volt, a Nyugat könyvárúasztala előtt foglalt helyet Móricz Zsigmond, s mi fiatalok körülvevők. Könyveink vevőket vártak, nekem két elbeszélő kötetem: *A nők* és a *Rigó*. Gyönyörű tavaszi nap volt, az utcán sétálók nevetve trécseltek, de könyveinket elkerülték. Bosszúság helyett mulattunk a dolgon, mert akadt a sétálók közt olyan is, aki megsértődött, amiért írók könyvet árulnak.

— Nem tetszik nekik, hogy píz szeretnénk kapni — mondta Móricz. — Hargasztanak ránk, pedig nem akarunk senkit bántani.

Végre valaki turkált a könyveink között, de az én novellás köteteimre legyintett. Móricz Zsigmond tenyerét *Rigó* kötetemre helyezte és biztatón szolt: — Ez a legszebb könyv!

Nem volt dolgunk, hát szórakozást keresve, mulattunk a sétálók közönyén és megpletykáltuk őket. Móricz Zsigmond védte a sétálókat:

— Nem csodálom, hogy ilyen gyönyörű időben nem kívánnak olvasni: sörözni jobb! Az ember esős időben vesz a kezébe könyvet.

Valaki megszólalt: — Még várunk kicsit, aztán mi is elugrunk egy pohár sörre.

Felnyitottam táskámat, belenéztem erszényembe és megnyugodtam: egy pohár sört, két sós kiflit ki tudok fizetni.

Móricz Zsigmond rámmosolygott:

— A Szefinek sok a píz! Vegyen tőlem egy könyvet és írok bele egy szép verset!

Fülig pirultam. Móricz hátradőlt a széken, kacagott és nyújtotta a tenyerét: — Ide a píz!

Megmutattam erszényem tartalmát. Soha többet nem láttam olyan szívből nevetni, mint akkor. Tovább ugrot: — Ha nincs píz, talán lesz hitel!

Többen kiabáltak: — Válassz egy könyvet, fizetjük. Meg kell írni a verset!

A Boldog világ gyermekek számára írt könyvét tettem eléje. Most Móricz Zsigmond eljátszotta, hogy kisdíák és a nagy feladat előtt beijedt. Vakarta a füle tövét és gyámoltalanul ismételte: — Jaj, hogy kezdjem el... nagyon nehéz verset írni. — Közben lesett bennünket és átmelegedett tekintete elárulta, élvez a játékot.

— Visszaadom a píz, Szefi!

— Nem fogadjuk el! Tessék a verset megírni!

Móricz Zsigmond szétnyitotta a könyvet, bal kezével elfogta az üres oldalt, írni kezdett. Egy-egy szavát megnevette és hangosan mondta: — „Tűzet rakik”. Ez nagyon szép! Egy-egy elbillent rim után megdicsérte magát: — Gyönyörű! Remek szavak! Pedig jaj, de nehéz verset írni!

Tele volt játékkal, bolondozással. Mikor elkészült, azt mondta: — Olyan szép, hogy a nevemet nem írom alá! A másik oldalra írom! — A verset együtt olvastuk:

*Mese, mese, márka
Fekete madárka,
Körül repül a világon,
Tűzet rakik minden ágon.*

*Heje-huja hó,
Hun egy áruló
Itt ír pízért egy kis mesét,
Így árulja a könyvesét.*

*Rigó madárka,
Piros, nem sárga,
Bohuniczky Szefi az,
Ingyen firkálta.*

*Nem úgy, mint ezt én,
Mert ő nem szegén,
Hanem gazdag, van hitele
Készen a vers, ide vele.*

Móricz Zsigmond ezalatt, mint a feladatára jelest váró kisfiú, tréfás szorongással lesett bennünket. Mi pedig megindultan néztünk rá. Mert csodálatos káprázat tanúi lettünk, a nagy író megmutatta nekünk a hajdani kis diákot, akinek korán kapcsolata volt a valósággal, hiszen a tréfás vers minden szava, tényekhez fűződött. Azért „fekete madárka”, mert könyvem fedőlapját fekete rigó díszíti; „körülrepül a világon”, mert gyermeklány szerelmének tűzét viszi, „van hitele”, mert a Boldog világot kölcsönkapott pénzen vettem; azért „firkálta ingyen”, mert könyvem senkinek sem kellett; a „pízért mesét író” ő maga Móricz Zsigmond.

Mikor látta örömmet, így szólt: — Nem baj, ha nem veszik a könyvet, maga csak írjon még sok „Rigót”! Így történt, hogy ez a régi májusi nap, bár üzletet nem kötöttünk, mégis ünnepem lett.

TALÁLKOZÁSOM MÓRICZ ZSIGMONDDAL

Királyhalmecen, hittanórán, magyarázni kezdtem az első emberpár bűnbeesését, mikor kopogtak az ajtón. Kinyílt az ajtó s belépett Rácz Pali Móricz Zsigmonddal.

— Milyen meglepetés! Várjatok meg kint, rögtön befejezem az órát.

— Fejezd csak be, mi itt bent megvárunk.

Rácz Palival összenéztünk. Széket hozattam. Leültek. Meg akartam nevetetni Móricz Zsigmondot.

— No, mondd meg Béres Miska újra, hogy teremtette Isten az első embert?

— Vett az Isten agyagot, kiformálta a testét, aztán ráhuhokált, azért az ember testből és lélekből áll.

A két vendég nevetett, főleg Móricz Zsigmond, aki aztán kivette híres nagy Noteszét és jegyeztetett bele. Ránéztem. Bizony, Zsiga bácsi, a legnehezebb, leggyötrőbb világtörténelmi, emberi, filozófiai problémák magvait kell itt elvetni gyerekkertescskében, felszántva és bizony néha bottal boronálva, gyerekkönnyekkel öntözve. Például a kozmogóniát, a Jó és a Rossz fogalmát, melyek annyi nemes, nagy emberi agyvelőt meggyötörték már.

Móricz Zsiga már nem nevetett. Sőt, nagyon is komoly lett.

Egy szép, sudárnövésű, nagyobb lányt, Czap Gizellát felszólítottam.

— No Gizikém, mondd el vendégeinknek, hogy az öreg nyugdíjas dobóruszkai pap bácsi miként magyarázta meg nektek a Pokol keletkezését.

— Akkor, mikor Pozsonyban tetszett szavalni?

— Akkor.

— Az úgy volt, hogy az Úristen először a világot teremtette meg, azután az angyalokat. Az angyalok mind jók voltak. Mind dicsőítették az Úristent és Mihály főangyal vezetésével mind énekelt, kivéve Lucifert és társait. — Az Úristen rászólt:

— Danúlj, Lucifer!

— Nem danúlok.

Újra mondta neki: — Danúlj.

— Nem danúlok! — Mikor már harmadszorra se akart danúlni, az Úr oda-szólt Szent Mihály főangyalnak:

— Taszajtsd le Miska!

És letaszította Lucifert a mennyből, s ahova leesett, ott lett a Pokol.

Megimádkoztattam a gyerekeket s a féloldali járdán elindultunk a plébániám felé.

A plébániám manzard tetős volt, jellegzetes, de a falak alacsonyok voltak. Mintha valaki egy paraszti süveget alaposan belenyomná a hordozója fejébe s alig látszik valami a homlokából, — mondotta Móricz Zsigmond, aki mindent alaposan megnézegetett az udvaron, az istállóban és hátul a kertben, melynek elején kazlak voltak.

— Elég rendetlenek, — jegyezte meg Móricz Zsigmond.

— Igen, mert nemrég, a nyáron itt tartottuk a családi Olympiászt, vagyis édesanyám nevenapját. Itt volt három nővérem: a gyerekeket is elhozták a férjekkel együtt, s a kazlakról csúszkáltam velük. Nagy kacagás volt pár napig.

Bementünk a szobámba, aztán az ebédlőbe, mert Mariska néni már tálalt. Móricz Zsigmond kezét fogott velem.

— Zsiga bácsi, Mariska néni szétágazó rokonságom egyetlen kálvinista tagja, úgy sógorság révén. A gyerekei már nagyok. Ők is vasutasok, mert a férje fékező volt a tehervonatokon, Szatmár és Nagyszőlős között.

Ebéd közben megkérdeztem:

— Tulajdonképpen nem is tudom még minek köszönhetem ezt a látogatást.

— Rácz Pali válaszolt:

— Igazában véve én vagyok az oka. Zsiga bácsi tegnap este szerepelt Ungváron és megkért, hogy hozzam el hozzád.

— Köszönöm. De hogy került Ungvárra? Nem olvastam pár napja lapokat.

— A kassai Renaissance-Egyesület felléptette Kassán, aztán hirtelen elhatározással elhozták a rendezők Ungvárra is. Én meg elhoztam ide, mert kíváncsi volt a környékre és rád.

A borsostokány nagyon ízlett Móricz Zsigmondnak, bár kevesett fogyasztott mindenkől. Sőt, egyetlen pohár bort se fogadott el. Mi Rácz Palival alaposan koccintgattunk a vendég egészségére.

— Erre eszembe jut, Zsiga bácsi, kőszegi szereplésed, ahol engem is felléptetett utána Kincs István apátplébános, a „Leánymamák fia” és más vidám hangszerelésű regények szerzője.

— Nagyon kitűnő gazdasági kapacitás volt. Takarékpénztári vezető is volt. Egész épülettömböket épített az egyházközségnek.

— Engem is pénzszerzés céljából hívtak meg szerepelni az általa rendezett kultúrestre. Rólad is esett szó beszélgetésünkben. Elmondta, hogy borral kínált, mint én most, s te elhárítottad, mint most nálam. Ő meg ezt mondta neked:

— No, Zsiga, nem gondoltam volna, hogy olyan porhanyó magyar vagy. — Igaz ez?

— Igaz.

— Pedig minden nagy költő ivott, szoktam én tréfásan mondani.

Igy ráterelődött a beszéd Ady Endrére. Közismert dolog, hogy Ady legalább 8 liter bort megivott naponként.

— Igaz ez, Zsiga bácsi?

— Igaz, — mondotta csendes, senkit el nem ítélő hangján. — Ott voltam egyszer, ahol Ady minden éjjel együtt volt a rajongó tollforgatókkal. Beszélgettünk. Az asztalon sok üres üveg volt Ady előtt: Egyszer csak lefordult a székről és elnyúlt az asztal alatt. A rajongók közül senki se mozdult. Társalogtak tovább.

— Úgy látszik, ez gyakran megtörtént.

— Igen. Így feküdt vagy egy órahosszat, aztán felkelt és az asztalhoz ült olyan frissen, minha akkor érkezett volna meg hazulról. Csodálatos őserő volt benne.

— Igen, sokszor kellett így találkoznia a Mámorfejedelemmel, míg végül megírta *Az őskajánt*. A „nagy” költemények, nagy művek „kilenc hónapja”, kihordási ideje általában sokáig tart: Vörösmarthynak a *Vén cigányt* nagyon meg kellett szenvednie és nem is egyszerre írta meg az összes strófákat — mondtam.

— Igen. Ugyanazoknak az élményeknek sokszoros, ismétlődő átélése néha sokáig tart. Ady például néha otthagya tisztelőit s a kávéház egy belső szobájába vonult. Vagy egy félóra múlva jött vissza, egy frissen írt versét lobogtatva. Meggyőződésem szerint Ady csak lemásolta az ilyen verset a jegyzetfüzetéből vagy a fejéből, — mert sokszor hallottam mondani: „Senkit sem engedek a konyhámba belekukkantani!”

— Ez nagy igazság, Zsiga bácsi! Rólad azt írta valamelyik roszmájú kritikusod: „Móricz Zsigmond egy Nagy Notesz!” En igazat adtam neki, hogy bár nem akart jót írni rólad, mégis nagy igazságot állapított meg. Mert minden nagy írónak szüksége van a „Nagy Noteszre”, mely ott van a fejében vagy a szívében, vagy a zsebében, — sőt legtöbbször mindháromban. Próbálná csak az a firkász a te zsebedben őrzött Noteszedből megírni a vonat harmadik osztyályaiban utazó *Mári nénit*, — aki félholtra kacagtatja publikumát, egyszerű útitársait! — Vagy a *Hétkrajcárt*! Vagy a *Sáraranyt*...

A *Mári nénit* majdnem egészen elmondtam könyv nélkül. Megjegyeztem, hogy ez Notesz nélkül nem születhetett volna meg, mint Pallas Athéné Zeus fejéből, készen, teljesen egészében. Illusztráció gyanánt behoztam nem régen írt versemet, *A királyfi három bánata* címűt. Nézd meg, Zsiga bácsi, ez az első kézírata! Nincs benne semmi javítás. De hány anyáról kellett sok évig jegyzeteket írnom a szívem noteszébe, hogy ezt a verset így, törlés-javítás nélkül, majdnem egy lélegzetvétellel megírhaszam! — Míg ezt mondtam, bejött Mariska néni, hogy az írodában vár valamilyen ügyben Gurály Rozika.

Erre elmondtam Móricz Zsigmondnak és Rácz Palinak, hogy ez a Rozika amolyan öreglánya. Kendősen, egyszerűen jár. Kurátorom azt mondta róla, hogy ez amolyan „tudós”, ami olyasmi, mint a Bibliában a „Látó”.

— Igen, emlékszem, a szír hadvezér belpoklos volt és a zsidó prófétához küldték. A szír Amán megkérdezte: „Hol lakik az a Látó?” — „Én vagyok a Látó” — válaszolta a próféta.

— Szóval ezt itt tudósnek nevezik, mert valami csodák történnek körülötte.

— Szeretném látni, — mondta Móricz.

Rozika bejött. Leültettem a diványra. Kicsit görbén ült, böjtöktől lesoványodott arccal, és kicsit megszurkült kék szemmel. Nem zavarta a két vendég jelenlété.

— Mi újság Rozika? Vagy két hete nem láttam.
 — Szeretnék misére adni megholt szüleimért. De nincsen csak olasz pénzem.
 — Hogy jutott hozzá?
 — Hát tetszik tudni, a temetőben imádkoztam és mint máskor is megjelent nekem az „Angyalka”, aki máskor a „földi mennyországba” szokott elvinni. Most Assiszibe vitt, búcsúra. Szentképet akartam vásárolni, de nem volt nálam csak cseh pénz, elfogadták és ezt az olasz pénzt adták vissza.

Nézegettük az olasz papírpénzt.

— Hogy tudott ott mozogni? Hisz maga, Rozika, nem tud olaszul?

— Nem kellett, mert az Angyalka elgázított.

— S ha a „földi mennyországba” viszi az Angyalka, akkor ott mit látott utoljára?

— Láttam egy ragyogó hegytetején nagy fényességben Énokot és Illést.

— Egész közelről?

— Igen.

— Olyanok voltak, mint a galamb.

— Szóval hófehérek.

— Igen.

— Jövő héten elvégzem a szentmisét.

Az olasz pénz ott volt az asztalon. Elgondolkoztunk mind a hárman. Megszólaltam.

— Rozikát se lehet egyetlen címkével elintézni, jellemezni. Ő maga mondta már többször is, hogy leskelődtek utána a falusiak. De nem mentek semmire.

— Az Angyalkát csak én láttam. Megjelent, elvitt.

Tényleg nem volt a templomban mindennapi áldozó. Nem látták a búcsújáró helyeken. Nem kívánta a másét. Nem kéregetett. Nővérével élt, akit özvegy Mezőnének neveztek. Mező Pistát tanítottam hittanra. Nagyon halvány, majdnem átlátszó arca volt, de nem árult el semmiféle terheltséget. Míg Rozikáról beszéltem, Móríc Zsigmond elővette Noteszét, mely mindig zakója külső zsebében volt, és feljegyzett pár adatot.

— Örülök Zsiga bácsi, hogy bekukkantottál nem a „konyhámba”, amit annyira féltett Ady is, de legalább a kamrámba. Most láttad Rozikát. Az iskolában láttad, hogy a gyerekek között mit csinálók. Béres Miska, a Vasdandár fia megmondta: „Az Isten földből kiformálta az ember testét és ráhuhokált.” Így lettél te is. Kálvinista lelkészek leszármazottja vagy ugyan, de édesanyád lelkész-lány letére paraszthoz ment férjhez. Földszagú lettél és az Isten „rád huhokált”. Rád lehelte a magyar lelket, mely meg tudta látni és írni a *Mári nőt*, a *Sáragy Türi* daniját. Te már nem kérdeznéd meg tőlem, hogy tulajdonképpen mit csinálók én itt.

— Hát ki kérdezte tőled?

— Kosztolányi Dezső. Tudod, nem szoktam járni írókhoz, szerkesztőségekbe. De valamiért, valakinek érdekében, vagy másért, nem emlékszem már, elmentem Kosztolányihoz a lakására. Sablonosan fogadott. Tudta, hogy premontrei tanár volnék, de a csehek elvették két gimnáziumunkat és a rend Nagykaposra küldött plébánosnak.

— Plébánosnak? És mit csinálsz ott?

— Hát hittant tanítok, prédikálok, misézek, esketek, gyóntatok, temetek stb.

— Hát, te, hiszel?

— Igen. Én úgy hiszek, mint a legprimitívebb öreg néni Nagykapon.

— Én nem hiszek, — mondotta Kosztolányi, aki a proházskás *Élet* című folyóiratban *Stampa* aláírással minden vasárnap vezércikkkel vezette be a hetilapot.

— Tudom, mondotta Móríc Zsigmond, — ott jelent meg folytatásokban a *Harmatos róza* című regényem.

— Hát ez az író kérdezte meg tőlem, hogy én mit csinálók falun, még hozzá mint plébános! Tudod, Zsiga bácsi, én egészen kiváló írónak tartom Kosztolányit! De ő már egy stilizált életet (mert a Város az!) tovább stilizált irodalomná. Aszfalton és parketten nőtt. Könyvtárak és szerkesztőségek között lett híres íróvá. Az alkotóerőit tápláló emlékek kultúremlők voltak. A te alkotóerőidet Herkulesi Erővé táplálták az ősemlők, a magyar Föld, a Magyar Nép, a magyar Munka kezdetleges őserői. Azért kérdezte Kosztolányi, hogy én mit csinálók falun.

Móríc Zsigmond így szólt mosolyogva:

— Hát igen. A szerkesztőségek. A multkor ott voltam a Nyugat szerkesztő-

ségében. Babits egy rólad szóló elismerő cikk elolvasása után olyan ideges lett, hogy elájult.

Összemosolyogtunk Rácz Palival, aki így szólt:

— Induljunk a vásárra, mert Zsiga bácsi ezt nagyon szereti. Neki ez is egy „kamarája”.

Móricz elmosolyodott. Elindultunk a féloldali járdán; mikor a kálvinista paplakhoz és a református iskolához érkeztünk, Móricz megkérdezte:

— Hány iskola van itten?

— A plébánia mellett láthattad a katolikus iskolát. Itt van a református iskola. Az államiban meg ott voltál a hittanórán.

Mikor lefelé kezdtünk menni Hadabudára, a vásártér felé, már messziről megláttam „Jancsikát”.

— Tudod, Zsiga bácsi, a vezetéknevét nem tudom, de minden falunak van egy ilyen Jancsikája. Se apja, se anyja, csűrökben, istállókban hál. Itt is, ott is löknek neki valami ennivalót, — ő meg úgy hálálja meg, hogy segít disznót, tehenet kihajtani, mikor tavasz elején még rakoncátlanok, segít csépléskor pelyvát hordani. Ez a Jancsika egészen „normális”. De nem szabad megkérdezni tőle: „Jancsika, mi kaparász a mellyedben?” Különben rögtön dilynőssá válik. Egyébként figyelj ide.

Jancsika közben odaért hozzánk.

— Hol voltál Jancsika? — kérdeztem.

— Az erdőn jártam. Paszulykarókat vágtam az öreg doktorné tekintetes aszszonynak, most vizsem hozzájuk.

— Mi kaparász a melledben Jancsi? — kérdeztem tőle.

Erre szanszkrittül, vagy angolul, vagy az Isten tudja, milyen nyelven kezdett beszélni. Szóval előjött belőle a bolondos lénye.

Móricz Zsigmond egy palánkkerítés peremén feljegyzett valamit a Noteszébe. Leértünk a vásártérre. Mi Palival külön „cserkészünk” olyan néznivaló után, amiken mosolyoghattunk. Móricz Zsigmond meg-megállt egy-egy alkudozó, vitatkozó csoport mellett, háttal a társaságnak, mintha más érdekelné. Kihallgatta beszélgetésüket és jegyeztetett.

Aztán a vásár népe oszladozott. Hallatszott az első harangozás a szokásos szombatesti litániára. Lassan elindultunk mi is a plébánia felé. A féloldali járdán egy félszeg, ferdenyakú, púpos fiatalember jött, nagyon elegánsan öltözve.

— Hát ez ki volt? — kérdezte Rácz Pali.

— Ennek nagyon gazdag rokonai vannak Amerikában. Súlyos dollárokat küldözgetnek neki. „Nagyúri módon él”. S ha már néha megfedkeznek róla, levelet ír nekik, hogy éheznek s azért hozzájuk akar költözni. Erre rögtön jönnek a nagy dollárküldemények, hogy csúffá ne tegye ismerőseik előtt a gazdag rokonságot.

— Ilyen „foglalkozásról” se hallottam még, — mondta Móricz Zsigmond nevetve, s máris jegyzett a Noteszébe.

Mire hazaértünk, már beharangozott Sárosi Józsi bácsi.

— No, Pali, vezesd be Zsiga bácsit, én elvégzem a litániát.

— Sőt, mi is elmegyünk! Én fogok orgonálni — mondta Rácz Pali.

— Engem is érdekel — mondta Móricz Zsigmond. Ők elmentek a főbejáráshoz, én bementem a sekrestyébe.

A litániát úgy végeztük, mint más szombat-estén, csak persze Pali nagyon szépen orgonált. Vagy tíz öregasszony falusiasan énekelt: Mennyországnak ajtaja, / Hajnali szép csillag, / Elefántcsontból való torony, / Mária, aranyház, / Magyarak Nagyasszonya stb. stb.

Mikor elvégeztük, Móricz Zsigmond már kint várt a sekrestyeajtó előtt. Megölelt. Könny csillogott a szemében.

— Mi fogta meg a szívedet Zsiga bácsi?

— Hogy lehet ennyi gyönyörűséges magyar mondatot kitalálni!

Evvel a mondattal okadatolta meg könnyeit a „magyar Zola”, ahogy nevezték kritikákban és irodalmi pletykálkodásokban. A jelenetre sokszor gondoltam életemben. Lám, ebbe a vaskos megjelenésű, földből, sáraranyból gyúrt emberbe, mennyi lelket, mennyi magyar lelket „huhókált” bele a Teremtő. És főképp akkor gondoltam erre a jelenetre, mikor a halála előtti években spiritizmussal foglalkozott! És talán mással is. Az irodalmárok nem őszinték. Mikor Voltaire haldoklott,

papot kért, de ateistá barátai nem engedték be hozzá. A csukott ajtók mögött valósággal üvöltve halt meg.

A legeslegborzasztóbb pillanatokban nem lehet hazudni, se magunknak, se másnak. Kosztolányi Dezső, aki nekem avval „dicsekedett”, hogy nem hisz Istenben, halála előtt meggyónt és megáldozott. Sík Sándor mondta. Ugyanő mondta, hogy a szabadkőműves Móra Ferenc haldoklása idején, ő, Sík Sándor elment meglátogatni; ott találta Gulácsy Irént. „Mit csinál itt Irén?” — kérdezte. „Vigyázok, hogy Feri ne halljon meg a szentségek nélkül.” Nem is halt meg nélkülük. Babits Mihály is meggyónt a végén; Városi István esztergomi költőtől tudom, mert ő szólított fel, hogy írják az utolsó napjait élő Babitsnak. Városi Istvánnál megvan a levelem. Lehet, hogy e levél is hatott a Dante és a Középkori Himnuszok fordítójára a Legborzasztóbb Pillanatokban. — Szabó Dezső, a kocsis-nélküli vad lánész, élete utolsó heteiben Budára járt át valami katolikus káplánhoz, hittan-tanulásra, — És gondoljunk Viktor Hugóra! Ez a nagy lánész, aki oly sokszor rugdalta meg az egyházat, élete vége felé elment gyónni az Ars-beli plébánoshoz, Viennai Szent Jánoshoz.

TÜSKÉS TIBOR

PROKOP PÉTER JÁNOSHALMÁN

Pontatlan, talán megtévesztő is a cím. Nem Prokop Péter járt Jánoshalmán, hanem e sorok írója volt vendége a jánoshalmi plébániának, ahol Prokop Péter képeivel találkozott. Az épületben, ahol egykor a költő Jámbor Pál (Hiador) szolgált, a falakat ma Prokop Péter mintegy kétszázötven-háromszáz képe borítja. Az anyag kisebb részét mappák őrzik.

Prokop Péter 1919-ben született Kalocsán. A kalocsai papi szemináriumba lépett, ahol egyik tanára a mai jánoshalmi apát, Belon Gellért volt. A teológia elvégzése után beiratkozott a budapesti Képzőművészeti Főiskolára. Szokatlan fordulat papi pályán. A második világháború utáni esztendők ezek. Négy évig látogatta a főiskolát, ahol Barcsay Jenő és Kontuly Béla voltak a tanárai. Az ötvenes évek elején freskókkal hívta föl magára a figyelmet, többek között elkészítette a sükösi Krisztus Király templom faliképeit. Több mint húsz éve Olaszországba utazott, hogy ott folytassa és fejezze be képzőművészeti tanulmányait. Ma is Rómában él és dolgozik.

Képei számos kiállításon szerepeltek Olaszországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Amerikában. Nagyobb munkákon dolgozott Amerikában és Olaszországban. Kemény Zoltán, Schöffner Miklós és Vásárhelyi Viktor mellett ő a negyedik magyar származású művész, akinek képét őrzik a római modern művészeti múzeumban. Magyarországon Jánoshalmán és Budapesten mutatták be önálló kiállításon alkotásait. Több magyarországi templomban stáció-sorozatának másolata látható. 1978-ban Kalocsán öt kalocsai festő közös kiállításán huszonkét képpel vett részt.

Jánoshalmán átnéztem a kiállítás katalógusait, elolvastam nyilatkozatait, a róla szóló cikkeket, hangszalagon meghallgattam a vele készített beszélgetéseket. Külföldön elég sokan és igen elismerően írtak róla. Itthon — éppen a Vigiliában, még az ötvenes években — Kopp Jenő és Bálint Sándor méltatták. Csanád Béla egyik szép költeményét (*Ars poetica*) ajánlotta neki, Tűz Tamás *Öt Prokop-képre* címmel írt versciklust.

Mindez azonban pusztá tekintélyi érv, s annak, aki megtapasztalni akarja a valóságot, és önálló véleményt akar kialakítani, nem elegendő. Mindenekelőtt azt a mintegy kétszázötven-háromszáz képet hagytam magamra hatni, amit Jánoshalmán láttam. Vállalva a tévedés kockázatát, hisz Prokop Péter munkásságának csak töredéke került előm, viszont olyan képekről beszélhetek, amelyeket eredetiben láttam.

A változás, az alakulás, a módosulás a tehetség természete. Prokop Péter művészete az ötvenes évek kezdetétől nagy utat tett meg. Még a jánoshalmi, vi-

szonylag szűkös anyagban is korszakokat lehet megkülönböztetni. Eleinte impresszionista tájképekkel, az alföldi „iskolára” jellemző faluvégi hangulatokkal, tanyai életképekkel jelentkeznek. Korrekt, műves munkák ezek, de majd minden vászon mögött fölsejlik az előkép, a „minta”, ahogy azt Tornyai János, Koszta József, Rudnay Gyula már megcsinálta. Poros falusi utcák, békányás libausztatók, fejkendős falusi kislányok, tisztatekintetű parasztfiúk... Aztán a freskókkal rokon stílusú képek kerülnek vászonra: széles tagjeltésű alakok, drámai jelenetek, kidülledt szemű arcok. Az ábrázolt jelenet, a figurák mozdulata szinte szétfeszíti a nagyméretű képeket, a feladat és a lehetőség disszonanciája érződik a vásznan. A külföldi tartózkodás ablakot nyit Prokop művészetén. Beáramlanak műtermébe az európai művészet hagyományai és az új irányzatok. Talán most kerül felszínre, és érti meg igazán mestere, Barcsay művészetének rendteremtő tisztaságát és szigorúságát is. Az impresszionizmus iskoláját már itthon kijárta; most a bizánci hagyományokhoz kerül közel, és megismerkedik a nagy reneszánsz mesterekkel. Jó érzékkel tájékozódik a huszadik századi művészetben is. Nem az absztrakt művészt kismestereit, felvizezett eredményeit utánozza, hanem a kútforráshoz fordul: Klee költői szimbolikája, naiv tisztasága fogja meg, s Picasso magasrendű vonalkultúráját, formai biztonságát igyekszik elsajátítani. Mai művészek nem könnyű a kortárs festészetben tájékozódni. Aki közel hajol hozzá, sokkal inkább káoszt, mint világosan fölismerhető irányokat, tiszta stílusáramlatokat lát. Prokop jó érzékkel igazodik el a festészeti hagyományokban és a kortárs művészetben. Művészi útja, festői pályája nem a bizonytalan ember kapkodása, nem eklekticizmus. Ami értéket megismert, felszívta és „feldolgozta” a maga számára. Pályáján tudatosan ment végig az időben, s mindig pontosan érzékelti tudta a kísérlet és az eredmény viszonyát, különbözőségét.

A stílus változatossága a kifejezőeszközök sokféleségével jár nála együtt. Prokop nyugtalan és kereső alkatú festő. Számtalan festő- és rajztechnikai lehetőséget kipróbál. Ma freskót fest, holnap ablaküveget tervez, holnapután mozaikképet komponál. Kedveli a nagy méreteket, a triptichont, de biztonsággal szerkeszti meg a kétféle felületet is. Ezerféle anyagot és technikát használ: tust, színes ceruzát, olajat, papírt, vásznat... Van, amikor gondos ecsetvonásokkal készül a kép. Mászor végigcsorog a festék a papíron, hagyja az anyagot hatni. Ismét más- kor képkivágásból szerkeszt, rak össze új képet... A számos technikai megoldás, a kifejezési módok folytonos változtatása ellenére képei mégsem öncélú kísérletek. Minden alkotásában jelen van a teljességre való törekvés, az egyetlen lehetséges megoldás igénye. Itt az újszerűség nemcsak egy új lehetőség kipróbálása, esztétikai kaland, hanem újabb alkalom az egyetemes értékek birtokbavételére. Itt a nyelvi és formai változatosság, a kísérletezés mögül az önmagát kereső művész arca rajzolódik elénk.

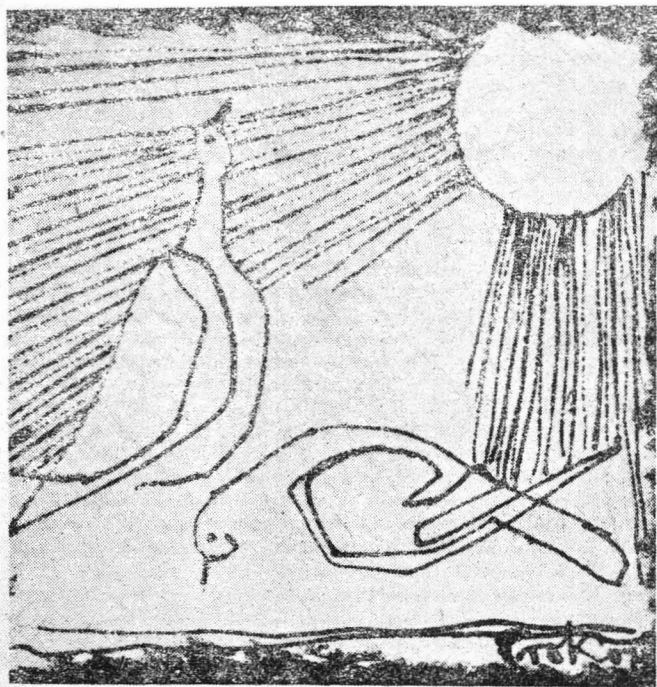
Két kollázsra különösen szívesen emlékezem. Az egyik latin nyelvű, liturgikus tartalmú nyomtatott szöveg fölhasználásával készült. A kilencven fokban elfordított papírra, a függőlegesen futó sorokra fekete tussal rajzolta rá a Megfeszített lábát. Csak a lábfej látszik a nyomtatott papíron, a kép látszólag részlet, mégis a teljes korpuszt tudja föl idézni. A másik kollázs színes papírból készült kivágás. Két egymás felé forduló fej és két egymás felé intó kéz. A kép szinte árnyképszerű egyszerűsége, csak a konturokat hangsúlyozó puritánsága, az ujjak és az arc vonalainak megtört szépsége Vajda Lajos ikonszerű arcképeit juttatta eszembe.

Prokop Jánosnál látott képeinek zöme harmincszor negyven, illetve negyvenszer ötven centiméter nagyságú, főként álló alakú kép. Prokop Péter érett színskultúrával rendelkező festő. Biztos kézzel fogja harmóniába a kontraszt színek eltérő, szétváló színeit. Művészetének igazi ereje azonban nem a színek használatában, hanem a rajz tisztaságában, a vonal gazdagságában van. Pontosabban: itt nem a rajz van a színeknek alárendelve, hanem a színek adják a vonalvezetés kísérletét, hátterét. A vonal a kép dallama. S Prokop művészetének biztonságát a dallamkomponálás és nem a hangszerelés adja.

Prokop művészetének ereje a kép grafikus megoldásában van, s a szín, a folt csak ennek mintegy kiegészítője. Legjobb az az képei, amelyeken festett, színes háttér előtt vonalas megoldású alakok látszanak. Először készít egy többé-kevésbé egyszínű alapot, s arra helyezi el grafikai mondandóját. Van, amikor a színes háttérbe belekarcolja a vonalakat, van, amikor az alapra egy új színnel viszi föl a konturokat, van, amikor festéket csorgatva ír a papírra. Az ilyen képek sem nem puszta rajzok, sem nem puszta festmények. Síkszerűségükben is

van valami plasztikai hatás. Egyik-másik grafikai lapja Ősze András drót testű embereire, „szobraira” emlékeztet. Prokop a vonalakkal föllazítja az olajfesték testességét, könnyűvé, szárnyalóvá teszi a színeket. S a színekbe ágyazott vonalakkal a látvány mögöttes tartalmaira, a szerkezetre, a törvényre utal, a látható világ mögötti rendre figyelmeztet.

Nem minősíti, de motiválja a képek értékét, hogy készítőjük pap. Talán innét értehető, hogy a képek témavilága viszonylag szűkös, s e körön belül is ugyanaz a gondolat más-más megfogalmazásban többször visszatér. Festészetének fő ihletforrása a Biblia. A líraibb jelenetek közül kedvelt témája például az Angyali Üdvözet, a Jó Pásztor, a drámaibb helyzetek közül például a tékozló fiú, Júdás a harminc ezüstgarassal. A drámaiság iránti érzékenysége mutat, hogy a képeket gyakran komponálja két alakra: Jézus találkozik anyjával, Mária siratja Jézust stb. Említettük, hogy képeinek sok változata születik. Prokop leggyakrabban variált

témája a feszület, a szenvedés. A képek tengelyébe állított keresztjei, kiterjesztett karú korpuszai szinte beleégetik a nézőbe a világra irányuló szenvedés értelmét, az áldozat szükségességét, a megváltottság élményét. Szenvadásábrázolásában mindig ott van a remény: a megváltás lehetősége. A világ kúszaságán nála átüt a tiszta Krisztus-arc.

Azt mondtuk: ez a festészet néhány téma variációja. De ezt a „keveset” Prokop az élmény hitelességével adja. Hatásának fontos eleme, hogy olyan tartalmakat közvetít, amelyeket mélyen átél, amelyeknek autentikus tolmácsolója lehet. A pap-festő veszélye: a kényszerűen szűkebbre vont világ. A pap-festő előnye: olyan tartalmakról adhat hírt, amelyekről csak ő tud beszélni. Prokop Péterre is hat helyezete, a szűkebbre vont témakör. De szándékoltág nélkül vállalja határait, sőt abban, ami leginkább sajátja, mélyet és egyedülállót tud adni.

Prokop a bibliai motívumok közül a legáltalánosabbakat variálja. S aki nem ismeri képeinek bibliai vonatkozásait, teológiai tartalmait, az is megérez valamit művészetének lényegéből. Festészetének mondandója egyetemes és korszerű, mindenkihez szóló és a mában gyökerező. Azzal, hogy a szenvedés motívumát egyéni módon éli át, s a maga módján fogalmazza újra, tudja közlendőjét másokhoz

is szólóvá tenni. A művészettörténet nagy pietái és szenvedésábrázolásai után is van helyük, mondandójuk Prokop korpuszainak, stáció-jeleneteinek, kiterjesztett karú Krisztusainak.

A festő megszabadult a provinciális gondolatoktól, a homályba merült tanyáktól, a falu végi kacsaszatároktól, a népviseletbe öltöztetett parasztlánykáktól. A kozmikus embert keresi, aki átélte a kivetettséget, megtapasztalta a szenvedés értelmét, s hisz megváltottságában. Figuráit aszketikus légkör veszi körül. Különösen a szemek és a kezek beszédek. Képeinek nagy indulati telítettsége van. Prokop hallgat a belső sugallatra. Kemény, expresszív erejű művész, pasztelt alig használ. Ugyanaz a gondolat többször visszatér nála, kevés témát sok változatban, gazdag szín- és érzésváltozatban fogalmaz meg: Mégsem unalmas, mégsem üresedik ki festészete, mert lelke van, mert képeit festői szimbolumokká tudja fejleszteni. Prokop eléri a legtöbbet, amit festő elérhet: nemcsak a néző szemléli képeit, de képei is nézik az embert.

Prokop festészetének nem elhanyagolható területei a csendéletek, a portrék és a városképek. Csendéleteit — például a fiókáit etető madár képét — valóban beszédes „csend”, bensőségesség veszi körül. Képein az élettelen tárgyak is meg-elevenednek, lélegeznek, beszélnek. Az arcokat síkszerűen, szemben, vagy frontálisan, profilban ábrázolja. A különböző időben keletkezett, de egyaránt kemény, sőt leleplező önarcképek mellett poétikusan szép és kedves női arcok születnek rajzasztalán: „porcelánlánykák”, „napraforgó kisasszonyok”. Róma új és sajátos városélményt adott a festőnek. Mediterrán fényben fürödnek házai, csupa ragyogást árasztanak városképei. De a fényen és ragyogáson, színeken és párán átút a Barcsay mestertől tanult szerkezetesség. Egyetlen pontból kiinduló, látszólag kusza vonalhálózat, az injekcióstűből csorgatott festék adja a házak rajzolatát: a kép összessége mégis a szükségszerűség, a törvény, a rend hatását kelti.

A festőt nagy belső lobogás fűti. Prokop Péter számolatlanul ontja a képeket, vizuális tehetségének megnyilatkozásait. Az ilyen alkatnak mindig megvan a veszélye. A termékenység kockázata: a szelekció hiánya, a belső kritika, a válogatás elmaradása... Ne tagadjuk, hogy az ösztönösség, a termékenység, a lehetőség kísértése jelen van Prokop művészetében. Néha festészetén kívüli, másodlagos, didaktikus elemekkel próbálja segíteni vagy pótolni művészi mondandóját. Prokop rengeteget dolgozik. Az önkontroll alkalmankinti zárlatossága miatt előfordulhat, hogy amit „főművének” mond, talán kevésbé jelentős alkotás, viszont amit csak tanulmánynak, vázlatnak tekint, fontos és maradandó mű. Az ilyen alkotó számára kétszeresen fontos a nyilvánosság kontrollja, a kritika, a segítő válogatás.

A Jánoshalmára látogató a bőség és a gazdagság zavarát érzi. A jánoshalmi anyag gondos rendezésre, válogatásra, bemutatásra szorul. Prokop Péter távol épülő, de nekünk is szóló művészete honi megismerésre és a magyar műkritika mérlegelésére vár.

Jegyzet. A Jánoshalmán őrzött képek mellett Prokop Péter további magyarországi munkái: Sükösd (freskó), Bácsszőlős (freskó), Bácsbokod (két oldalfreskó), Dunatetőtlen (sec-co), Szend (mennyezeti freskók), Hegykő (oldalfreskók). Rómából küldött munkái: Mélykút II. (triptichon oltárkép; keresztkút), Baja-Belváros Szent Ríta kápolna (képsorozat a szent életéből), Kiskörös plébánia (triptichon oltárkép), Kalocsa érseki palota (kb. száz kép). Kiállításra illetve rendezésre váró munkái: Kalocsa városának adományozott ötven kép, Esztergom primási palota és Keresztény Múzeum (kb. háromszáz kép).

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy a jövőben lapunknak szánt kézirateikat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyrészt megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

NÉGYSZEMKÖZT BALCZÓ ANDRÁSSAL (II.)

FODOR: Előző beszélgetésünkben Balczó András érték és mérték arányáról, mindenféle emberi teljesítmény mérhetőségéről beszélt. Amit abban a beszélgetésben a *Nem emel föl* című versről elmondtunk, elmondhatjuk József Attilának — érték és mérték arányának vonatkozásában — a proletár-, a szerelmes- és gondolati verseiről, amilyen a *Levegőt!* című költemény is.

A *Levegőt!* című vers kiáltó példája annak, hogy a költő ösztönös érzelmi és gondolati síkjai mennyire egymásba játszanak, hogy a forma rendteremtése nem „a rendezetlen lelki tartalom megfékezését, rendbeszedését”, hanem annak dialektikus kiegészítését, erősítését szolgálja. Csodálatos a forma fegyelme a testi-lelki széthullás korszakának verseiben is, s ez nemcsak ihlet kérdése. Nemcsak az ihlet az, amelyben „egyetlen valóságélem elnyeli... a teljes valóságot”, amely ihlet — mint József Attila mondja — „egyetlen valóságélemet teljes valóságnivá növeszt és ezzel ... a valóság többi meg nem nőtt elemeit eltakarja”, de az ihleten belül állandóan jelenvaló magának az ihletnek mint folyamatnak, fegyelmező, tudatosító lényege is.

Amikor a költő a szabadság és a rend egymást hívó és kihívó disszonanciájáról beszél, ugyanakkor e két fogalom magától értetődő együvé tartozásáról is vall. Mert lehet-e szorosabb, emberibb, természetesebb kapcsolat anya és gyermek viszonyánál? Lehet-e egészségesebb arány a rendet megszüülő szabadság, s ebben az újszülött rendben a szabadság által újrászült költő között, amit e szavak valósítanak meg:

*Jöjj el, szabadság! Te szülj nekem rendet,
jó szóval oktasd, játszani is engedd
szép, komoly fiadat!*

Vagy egy másik versben:

*... a szabadság sétára megy ...
s ő kézenfogva vezeti
szép gyermekét, a rendet!*

Am a *Levegőt!* című verssel egy időben írott prózai vallomásában József Attila — akárcsak versének „szereplője” — rámutat az újrászületés lehetetlenségére is: „Szó sincs róla, hogy magzat volnék! Magzat, melyet a világ visel? A világ nem végzi el helyettem az anyagcserét!” Vagyis a világ az emberi élet legelemibb létfeltételével sem szolgálja a költőt; idegen tárgyakkal veszi körül akkor, amikor a költő — akárcsak az anyaméhben — jó tárgyak rendjében szeretne élni: „Kedvemre való tárgyakat akarok birtokolni. Kapni akarok, és magától értetődik, hogy a sült galamb nem repül a számba: meg kell fogni és meg kell sütni előbb, más szóval adni kell. Igen ám, de bonyolítja a dolgot, hogy nem a természet lágy ölén, hanem emberi társadalomban élek...”

„Jó” tárgyak és „jó” természet: a valóságos természet és az úgynevezett „második természet” közötti összhang — így képzei el József Attila a rendet életének végső szakaszában is.

Ebben a vonatkozásban a *Levegőt!* azt jelenti: a költő otthon szeretne lenni, szabadon akar lélegezni a rossz törvényű, „csupa-csosz világban”. Ez a megáldott rend mégsem jelenti a felnőttnak az anyatestbe visszakívánczó vágyát. A költő — mint láttuk — nem visszaszületni: újrászületni kíván. Tehát: akárcsak Isten és ember viszonylatában, felnőtt és gyermek kapcsolatában sem torzul el a kezdeti, a gyermeki egészséges arányérzés. Pedig a valóságban, tényszerűen József Attilának sem Őcsődön, sem Szabadszálláson, anyja paraszt-rokonainál, sem Budapesten, a város peremén nem volt része sem a „jó” természetből, sem a „jó” tárgyakkól. Ezért alapélménye a *Levegőt!* című költeménynek a sivárság élménye. Mégis, és épp ezért „emberarcú sivárság” ez, olyan amelyben a költő az ember-

-méltóságot lealacsonyító „tárgy-emberség” ellen, az embert „kartoték-adattá” se-kélyesítő fordított rend ellen küzd. Olyan rendért, amelyben az ember megvalósít-hatja — önmagát:

*Az én vezérem bensőmből vezérel!
emberek, nem vadak —
elmék vagyunk! Szívünk míg vágyat érlel
nem kartoték adat.*

BALCZÓ: Mindenkinnek van vonzódása — a természethez, a gyermekkor „tá-jaihoz” s a „jó” tárgyak világához: ez nyilván az ember öröklött adottságaiból, emlékeiből táplálkozik. Nekem is van vonzódásom ezekhez az emlékekhez, amé-lyeket a gyermekkori élményekre tudok elsősorban visszavezetni. Mindenhol volt közöm a természethez. Olyan házban laktunk, amelyiknek volt udvara. Édesanyám nagyon szerette a kertet, fűvet, gyepet, virágot. Mindig szakított magának időt arra, hogy egy kis kertet teremtsen az udvaron. És ez minket, gyerekeket befo-lyásolt, természetesen. Nagymamám az erdő mellett lakott. Vasárnap délután min-dig nála voltunk. Akkor állandóan az erdőben jártunk.

Versenyzéseim során is a futóedzéseimnek kilencven százaléka erdei baran-golás volt tulajdonképpen. És így aztán sok kellemes emlék köt az erdőhöz, a növényhez, a természethez. De ugyanilyen kötődésem van a vízen keresztül is a természethez. Elsősorban a Nyíregyháza melletti Bujtos jelentette nekem a vizet, ahol sokat fürdőztünk mint gyerekek; úszkáltunk. És ugyanezt a vizet jelentette, ezt a természetet jelentette édesapám szülőfaluja mellett a Holt-Körösben való fürdés, úszkálás. A vízzel való kapcsolat természetesen aztán versenyeim közben még intenzívebb fokra jutott az úszóedzésekkel. Amikor naponta több ezer métert úszott az ember: ez is egy újabb kapcsolat volt a vízzel és természettel.

Ugyanilyen kapcsolódásom van kisgyermekkorom óta az állatokkal. Mindig volt kutyánk. Valahogy érdekes módon a kutyák iránt nagy vonzódásom van. És ameddig nem született meg, születtek meg a gyermekeink, addig egy kutyá-val könnyebben és nagyobb örömmel eljátszottam, mint egy gyerekkel. Ez az állatszeretet a sportoláson keresztül ugyancsak kapott egy kiteljesedési lehető-séget, a lovakon keresztül, a lovak szeretetén keresztül. Mint versenyző, a lovag-lást szerettem a legjobban, mert az állatot magát mindig valahogy egy emberhez hasonló lelkülettel rendelkező lénynek tartottam. Akit szeretni érdemes, mert valahol kamatozik. Egy versenyzőnek például valóban „kamatozik” a ló szeretete.

FODOR: Előző műsorunkban sport és játék kapcsolatáról, viszonyáról beszél-gettünk. Balczó András, a kitűnő öttusázó számára a természet elemei, amilyen a víz vagy az állatok, amilyen a ló is, korántsem csak a gyermeki játékok em-lékeit idézik; ezek később a győzelem, az akarat edzésének eszközei voltak. A hajdani öttusázó naplójából idézem:

„Amikor már — (a negyedik tusa: az úzás) — következik, az ember befe-jezi az álmódosítást, ha egyáltalán álmódosított addig is valamiről. Az úzásban már nincsenek csodák, az úzásban már nem száll senki úgy, mint lovaglásban, ví-vásban vagy pisztolylövésben elszállhatott.

Azt is tudjuk egymásról, hogy melyikünk mit tud körülbelül, hiszen egyik alkalomtól a másikig olyan óriásit fejlődni — és éppen az úzásban — nem lehet.

Nem lehet, de azért nem hisszük el egykönnyen és faggatjuk egymást az ered-ményekről, és félünk is egy kicsit egymástól, hátha mégis sokat jutott előre a másik, hátha mégis van valami csodaszer, valami csodaszer, amellyel meglepő eredményeket lehet elérni.

A versenyben aztán mindig kiderül, hogy nincsenek csodák, csak végig kell úszni a háromszáz métert, akár le akar szakadni a karod akár nem, akár úgy érzed menten belefulladsz, akár nem.

Ha nagyon nyeresre áll az ember, akkor jó. Ha még nagyon küzdeni kell, az rettenetes. Én legalábbis nem tudom olyankor elhessegetni magamtól a gondo-latot: „Ki kell úsznod magad! Ki kell úsznod magad!”, és már a gondolatba szinte belefáradok. Hiszen az embernek az akaratát is edzenie kell, mert néha már csak az viszi előre, nem a karjai.

Általában előre elképzelem, hogy az adott körülmények között hogyan fogom leúszni a távot. Gondolatban újból végigtempózom a háromszáz métert, pontosan végiggondolok szinte minden karcsapást, minden fordulót, minden lélegzetvételt. És ez legalább annyira győtrődés, mint az úzás, a maga fizikai valóságában.”

Az a közeg, az a víz, amelyben a sportoló a győzelemért küzd önmaga legyőzését: egyfajta erőszakot jelent. Ugyanez a helyzet a lovaglással. Balczó egy másik naplójegyzete vall erről is. Arról tehát, hogy a sportoló a költő ékes-szólásával szól, ha a lóról, az ember hűséges társáról beszél, de arról is, hogy létezik egy „másik” ló is, amely a sportoló győzelmének „tárgya”, eszköze csupán:

„Germánus Gyula professzor idéz gyakran egy ősi arab mondást, amely szerint az igazi boldogságot a nő ölében s a ló hátán találja meg az ember. Egyet-érték vele. A lovaglás csodálatos dolog. Mit a lovaglás! Egyszerűen maga az, hogy Ló! Ló!

Sajnos nem vagyok kimondottan lírikus alkat, pedig egy ló nagyszerűségét ecsetelni költő volna hivatott. Valahogy úgy érzem, erre minden szó kevés, legalábbis az általam ismertek közül. Valami különös, sajátos érdekesség van a lóban, az ember iránti megmagyarázhatatlan vonzalom, valami vele született ösztön, amely arra készíti, hogy szolgálja, engedelmeskedjék az embernek. Jó, jó, mondják sokan, az is csak egy állat, de akik így vélekednek, azoknak fogalmuk sincs arról, hogy milyen állat. Hogy a vele való együttélés, bánás, a körülötte forgolódás, etetése, gondozása milyen mélyen fekvő húrokat perdít meg az ember lelkében.

Egy szép ló — különleges élmény.

Legalábbis számomra az. Egy kancában annyi szépség, nemesség, finomság, báj, s arányainak oly tökéletes harmóniája van, mozgása úgy muzsikál, hogy aszszony legyen a talpán, aki egyáltalán összemérhető e tekintetben vele. Aztán egy mén gögje, rátartisága, vad indulatai...

Talán ezt, a ló szeretetét érezte meg bennem dr. Burgert Róbert, a Bábolnai Állami Gazdaság igazgatója, s adott ajándékba ötödik világ bajnokságom után egy lipicai angol félvér. Fiatal csikó még, szürke, már ütem is rajta, persze ledob még, csak úgy porzik. Játékos. Duhaj. Neveletlen.

De szeretni való.

Az öttusában, legalábbis számomra a lovaglás a legnagyobb, a legteljesebb élvezet. Minden versenyen új ló, új pálya, új izgalom. Új félelmek: vajon milyen természetű lovat húzok, meg tudom-e értetni magamat vele? Bírja-e, szereti-e a versenyt? Húsz percem van az ismerkedésre, azon a néhány percen kívül, amikor felvezetik, megmutatják a sportoláskor. Boldog izgalom ez. Ugyanúgy, mint maga a verseny. A pályát meg kell tanulni, tévedni nem szabad. Húsz ugrás, meghatározott sorrend és vonalvezetés. Mindig más, általában szellemes és nehéz kombinációk. Ahogy az ember közeledik az akadály felé, minden vágtaugrásnál erősebben és erősebben dobban a szíve: jön... jön... jön... most! A ló elrugaskodik, repül, a lovas tornászik, jaj le ne verjem!, aztán földet ér, megúsztá, és már a következő felé közeledik: jön... jön... most! Minden akadály új meg új kockázat, új izgalom, új félelem, borzongás, új játék. És én szenvedélyes játékos vagyok ebben az értelemben, s ezért szeretem a lovaglást mindennek fölött.

Nem tudok viszont utazó (lesz ami lesz) stílusban lovagolni; nem tudom rábízni magam a lóra, ahogy pedig öttusában néha kellene. Elég jó vagyok technikailag, és mindig a magam akarát akarom rákényszeríteni a lóra. Ezt hosszabb ismeretség után meg is lehet tenni. Húsz perc alatt azonban csak ritkán. És ebből már elég sok bajom származott. Néha olyankor is kezdtem beosztani lovam távolságát, amikor talán ő egyedül jól elment volna. Így viszont ő is akar valamit, én is, a kettő nem egyezik, végül leveri a rudat. Van azután, hogy nem találom meg azt a biztonságos érzést, ami a jó lovagláshoz, versenyzéshez kell. Az új helyzetben ugyanis, sajnos, nehezen alkalmazkodom. Nem találom föl magam olyan jól és gyorsan, mint mások, tehát többet kell dolgoznom, gyakorolnom, hogy a verseny idejére gyakorlatom legyen minden váratlan, új helyzetben.

Normális körülmények között hetenként háromszor lovagolok egy-egy lovat. Amikor a lovaglás a hangsúlyos felkészülésemben, akkor hetenként hatszor lovagolok, naponta három lovat, ez tizennyolc ló. Amikor először csináltam, azt mondták, ez lehetetlenül sok pont. Ma nem számít annak.

Néha megkérdezik izgulok-e a lovaglás előtt?

Izgulok. Még ma is, és néha nagyon. A lóraszállás előtt. Amint fölültem, megszűnik az idegességem. Csak a játék, a meg-megújuló kockázatok már említett izgalma marad meg bennem. Ha valamit, akkor lovagolni életem végéig szeretnék.

De létezik a sportoló számára — mint mondtuk — az a ló is, amellyel kap-

csolatban nemhogy az embérség, de a sportszerűség elveit is félreteszi, felfüggeszti a sportolót. A római olimpiáról így számol be Balczó András naplója:

„Egy Viola nevű sárló kancát húztam, ideges volt és törékeny. Ennek ellenére meglepően bírta az iramot, vitt mint a szélvész, igaz hogy hajtottam, pálcáztam is becsületesen.

A pálya nagyobb részét már teljesítettük, a tizenkilencedik akadály következett, egy karam. Rávittem, szépen ugrott be, a túlsó oldalon, kifelé még úgy éreztem, hogy minden rendben, aztán egy pillanat... és puff!

Nagyot estünk. Viola félig rajtam, kimásztam alóla, de ő nyugodtan fekvé maradt. Cibáltam a szarát, nógattam, rángattam, rá se rántott. A guta ütött meg az idegességtől. Hiszen úgy sietek, ez meg heverészik a napon. De mit csináljak? Egyáltalán mit csináljon az ember, ha felbukott egy lóval, és a ló fekvé marad, mert únja az egészét!? Hát erre nem adtak receptet, erre senki nem készített fel a lovasedzésen. Neeé Viola! Nem mozdul. A gyomrom szinte görcsbe szorult. Az olimpiai bajnokságért megyünk te... Te!

A düh elkapott, három nagyot rugtam a hasába (istenem a sportszerűség!), a másodiknál már kászálódott, fölállt, mehetünk.”

Az akkor huszonkét esztendőös Balczó András mára még húsz évvel ráduplázott évei számára. De rádupláz előbbi naplójegyzeteire is mindazzal, amit ma ember és természet, az ember és a „jó” tárgyak, a valóságos természet és az úgynevezett „második természet” közötti összhangról mond.

„*En nem így képzeltem el a rendet. / Lelkem nem ily honos*”: ezt a fajta „honosságot” Balczó András ma már nem a sportban, hanem annak sokáig „járulékos elemeinek” tartott természeti jelenségekben kereste és találta meg végül.

BALCZÓ: A természet iránti vonzódásom ma is kap kielégülést azon keresztül, hogy a jelenlegi munkám: belovagló vagyok, az őttusa istálló-lovainál, és naponta négy-öt lovat is lovagolok. Egyébként legjobban feloldódva a természetben, az egész mindenségben akkor éreztem magam, amikor egy este sétáltam az erdőben, téli havas erdőben, és megálltam egy favágók által elhagyott tűz mellett. És néztem a tüzet, ültem egy farönkön; kimondhatatlan nagy békeesség töltött el. A hátam mögött a kidöntött fáknak a rügyeit rágták a szarvasok: és akkor éreztem életemben a legnagyobb úrnak magam. Mikor ott ültem este 11 vagy 12 órakor, egy havas erdőirtáson. Nagyon érdekes és meghatározó élmény volt...

Nekem az az érzésem, hogy nem a természet megváltoztatása az embernek a feladata, hanem inkább a természettel való egyezkedés — a megoldás. Minden tapasztalatom ezt erősíti. Arra jöttem rá, hogy ha valaki, ha például egy úszó erőszakkal, erőszakos mozdulatokkal közlekedik a vízben, akkor nem engedelmeskedik neki a víz, nem tud úgy haladni, mint akkor, amikor valami „egyezkedés” van az úszó és a víz között. Ha valaki csak azon töri a fejét, hogyan húzza át a karját a vízben, és nem azon jár az esze, hogy hogyan haladjon a teste előre, akkor rosszabbul jár. És ugyanez van a lóval és a ló viszonyában is. Ha az ember mindenáron csak a saját akaratát akarja ráerőszakolni a lóra és nem veszi figyelembe azt, hogy a lónak is van önálló véleménye, akarata, jószándéka, becsületessége is, tehát ha az ember erre nem apellál, ezt nem kalkulálja be, akkor lényegesen kevesebbet tud „kihozni” belőle. De ez vonatkozik a futásra is. Ha az ember nem a könnyedségre törekszik, akkor nehezebb jó versenyeredményt elérni. Könnyedségre kell törekedni. És általában a természetben nem szabad erőszakot vennünk.

FODOR: A természetnek a megerőszakolása ellen küzdött József Attila *Levegőt!* című versével is. Ahogyan a tájat megeleveníti, ahogyan az „álmatlanul forró”, „űzött gyermekként csendesén morgó” sovány levelekről beszél, ahogyan a fürkésző, gyanakvóan, a sötétségből kileső bokrokat, az elhagyott külvárost megmutatja. A fennálló rend ellen beszélnek itt a természeti elemek: a törékeny falvak, amelyek úgy hullanak le „az eleven jog fájáról... mint itt e levelek”. Nyoma sincs a „jó” természetnek vagy a „jó” tárgyaknak, amelyek után József Attila mindig hiába vágyott.

BALCZÓ: Érzésem szerint József Attila éppen azért tudott könnyebben eligazodni a társadalomban és a szellem világában, mert nem voltak tárgyai, mert nem voltak javai, amik megkössék a szellemét, amik visszahúzzák a gondolkodásában. Én úgy látom, hogy minél több java van valakinek, annál nehezebb a szellemének felszabadulnia. Annál nehezebb függetlenednie. Krisztus mondta: „ahol a te kin-

csed, ott a te szíved". És József Attilának egy óriási előnye volt, nagyon sok gondolkodóval szemben, hogy neki nem volt mihez ragaszkodnia, nem volt semmi java. Mondta egyszer — azt hiszem, hogy ezt mondta: „Harmadnapja nem eszek, se sokat se keveset.” Annyira szegény volt. Őt nem kötötte meg az, hogy a birtokával, a lakásberendezésével, vagy telek-bekerítéssel foglalkozzon. A vágy benne is megvolt. De attól, hogy a vágy megvan valakiben, attól valószínűleg az alkalmassága az embernek csak fokozódik. A kielegült vágyak, a vágytalanság: állóvíz. József Attilának azért is könnyű volt, mert lehetősége volt sok mindenre vágni. Joga volt mindenre vágni. Alkalma volt sok mindenre vágni. Mivel semmije sem volt. Függetlenül attól, hogy József Attila is mondta: „Nem vagy már képzelte ház üres telken”, őneki is voltak — vágyaiban — ilyen kötődései, innen hozta a párhuzamait. A képeit. Többnyire a hiányérzet képeit.

A jó tárgy... Én azt hiszem, az a jó tárgy, ami az embernek szíve szerint való tárgy. Amihez valami misztikus kötődést érez. Ami valami miatt rokonszenves az embernek. Vagy tetszik. Vagy úgy érzi, hogy ez hozzá illő, méltó: hozzá hasonló tárgy.

A gyermeknél ez abban nyilvánul meg, hogy a sok kavics közül kiválaszt egyet vagy kettőt, és a zsebében hordozza. Vagy egy gesztenyét a zsebében tart, mert az tetszik neki. Vagy egy madártollat, és azt hordozza magával. És tele van a gyerekek a zsebe minden ilyen vacakkal. Ez azért van, mert vonzódást érez éppen ahhoz a kavicsához. És nyilván, hogy az emberben megmarad a természetének ez a jellemzője felnőtt korában is. Valami tetszik az embernek: legyen az akár valami munkaeszköz, vagy egy kalapács, amire örömmel néz.

En olyan voltam, hogy mikor nagyon el voltam foglalva a versenyzéssel, sportolással, mindig vásároltam asztalösszerszámokat. Egy gyalut, egy reszelőt, egy vésőt: szépen vásárolgattam ezeket. Vonzódásom volt hozzájuk, annak ellenére, hogy még előtte mint asztalos, nem tevékenykedtem, nem fúrtam, nem faragtam. De a vonzódásom a szerszámokhoz, a szerszámokkal való munkához már megvolt.

Számomra az igazán jó tárgyak nem vasból készültek, hanem fából. Nem tudom, miért van ez így. Mégpedig keményfából. Ilyen, cseresznyefából, tölgyfából valamiféle nemes, szép rajzolatú fából készültek. Ezekre az időtállóság a jellemző. Az állandóság.

Van bennem — mint talán mindenkinben — vonzódás, vágyódás az állandóság iránt. A biztonság iránt. Ez például, érdekes módon, abban nyilvánult meg, hogy heteken keresztül jártam egy ingaóra után, olyan után, amelyiket egy héten egyszer kell felhúzni és nagyon pontosra be lehet állítani. Ha az áramszolgáltatás szünetel, akkor is jár. Az életem háralevő éveiben, akármilyen hosszú is lesz az életem, végig üzemképes lesz. Az állandóság iránti vágyam fejeződött ki abban, hogy egy ilyen ingaórát kerestem.

Tehát az állandóság iránti vágy nálam a tárgyak kiválasztásában is megnyilvánul.

Az emberhez hasonlatos tárgyak az emberhez hasonló „második természet”, ahogyan az előbb maga is mondta. Amilyennek József Attila is elképzelte a természet és a tárgyi világ harmóniáját.

Azt hiszem, hogy az emberek között különbség van abban is, hogy milyen hosszú távra terveznek. És ez nemcsak a tárgyak megtervezésére vonatkozik... Vannak, akik rövid távra terveznek, vannak akik egész hosszúra. És a rövid távra való tervezés — érzésem szerint — az emberiségnek súlyos betegsége, rákfenéje... József Attila azt mondta: „En túllépek e mai kocsmán”, tehát a maiságot, mintegy elítélendőt, mintegy kocsmamivoltot említi. Ezt Ady még érzékletesebben, még szigorúbban, szinte a szánkba rágta az *Új s új lovat* című versében; itt sokszor tér vissza a mának kárhoztatására. Például azt mondja:

*Segítsd meg, Istenem, új lovaddal
A régi, hű útra-kelőt,
Hogy sóbálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.*

Tehát a mai csodát kárhoztatja. Aztán azt mondja:

*Ne rendeld romló nyájaidnak
Sorsa alá a sorsomat,
Az emberek, ha nem ma-ember,
Kapjon új s új lovat.*

Aztán:

*A végesség: halhatatlanság
S csak a Máé a rettenet,
Az embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet.*

Itt is a végességet tartja a halhatatlanságnak, és a mát, a félelemmel teli mát tartja átmenetinek: olyannak, amin túl kell nézni, túl kell lépni... Aztán az utolsó versszakban mondja:

*A nagy Nyíl útján, meg nem állva,
Hitesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézze túl a szemem.*

Nem vagyok szakértő, csak versolvasó. De úgy gondolom, hogy a *Levegőt!* című vers éppen hiány-jelzéseivel, nincseivel — ugyanilyen állandóság iránti vágyat tükröz...

Nekem nagyon tetszik József Attilának ez a verse... Örökérvényű vers. Nem hiszem, hogy volt a magyar történelemnek olyan időszaka, amikor ez a vers nem lett volna időszerű. Legalábbis a telefon feltalálása óta... Ehhez a vershez tulajdonképpen nem is kell magyarázat. Megáll magában is. Különösen ez a versszak:

*Számon tarthatják, mit telefonoztam
s mikor, miért, kinek.
Aktába írják, miről álmodoztam,
s azt is, ki érti meg.
És nem sejtetem, mikor lesz elég ok,
előkotorni azt a kartotékot,
mely jogom sérti meg.*

Ezzel a versszakasszal József Attila pontosan az ellenkezőjét mondja el, mint amit az előbbiekben a természethez és a tárgyi világhoz való kapcsolatáról elmondtam, ellenkezőjét annak, amit a költő az emberek közötti természetes viszonylatokról elképzelt, amit rendnek mondott.

Rend az, amire az embernek vágnia kell, amire lehet vágnia, ha módja van rá, de akkor is, ha nem tudatosul benne ez a vágy. Mert létezik ilyen rend. Ilyen szellemi és társadalmi rend. Csak keresni kell a „rossz” társadalmakban is. Mert azt mondta Krisztus — és ez társadalmilag is érvényes —: aki keres, az talál, aki zörget, annak megnyitják. — Csak hát ez általában az emberek tudatában nincs benne. Mert az anyagiasság kiciánozta az emberek fejéből, szívéből. Pedig ezt elhinni, ez után menni: feltételezi azt a fajta gyermekséget, ami József Attilában megvolt.

Az olyan ember, mint én is, ezt nem tudja papírra vetni. A költő azonban papírra vethette, kifejezhette azt is, amit nem lehet egyenletbe, grafikonba bele-szorítani. Azt is tehát, ami rendhagyó.

József Attila — a vers minden sivársága, tagadása és nincsei ellenére is — hagyott számunkra egy kis menedéket. Utalt arra, hogy van kiút. És ezt épp azal mutatta meg, hogy negatív képet fest a nagybetűs Törvényről; hogy megmutatja a fordított törvényt, amelynek szövedéke „mindig fölfeslik valahol”. Ez az *Eszmélet* című versből vett idézet, hasonlóan a *Levegőt!* című költeményhez, azt bizonyítja, hogy olyan törvényt, amit csakis paragrafusokba lehet szedni, csakis könyvekből lehet összetoldozni, amelyet ugyan tanítani lehet az iskolákban, mint a kétszer-kettőt: ilyen törvényt össze lehet állítani. De minden tudománynak van egy gyenge pontja, ahol ez a szövedék fölfeslés — egy-egy tudományos tétel túlhaladtával — bekövetkezik.

És ennek — véleményem szerint — örülni kell. Mert, hogy ha mindent ilyen leegyszerűsítve el lehetne képzelni, hogy: „majd a tudománnyal felderítjük a lényegét”, akkor a gyermeki hitnek nem volna menedéke. Úgy érzem, hogy az embernek el kell szakadnia a kizárólag racionális világtól, mert a világ ennél — több. És összetettebb. Több, minthogy grafikonokba, kartoték-adatokba lehessen szorítani. Vagy törvényekkel át lehetne nyalábolni. Jóllehet törvények alakulnak az emberben: tanul, lát, hall és kialakul benne az, hogy mi, miért van. De mindig

van egy-egy váratlan esemény — egy történelmi esemény esetleg —, ami ezeket a törvényeket felrúgja.

Az ember természetes vágya: a vágy a szabadság iránt. És szabaddá tud válni: érezheti magát teljesen szabadnak; függetlenül minden körülménytől — szabadnak. A börtönben is érezheti magát szabadnak valaki. Sokkal szabadabbnak, mint a börtönőre. Ám a szabadság csak akkor jön el, ha az igaz törvény és a fordított törvény értékrendjét tisztázzuk. József Attilának ezekre a soraira gondolok:

*Oh, én nem ilyennek képzeltem el a rendet,
Lelkem nem ily honos.
Nem hittem létet, hogy könnyebben tenghet,
aki alattomos.
Sem népet, amely retteg, hogyha választ,
szemét lesütve fontol sanda választ,
és vidul, ha toroz.*

A *Levegőt!* című versben valahogy a szabadság utáni vágyódást érzem. Lázá-
dást a természetellenes megkötöttségek ellen. Olyan megkötöttségek ellen, amik
nem emberhez méltóak. Mert nem erre teremtettünk. Nem erre vagyunk predesz-
tinálva. Nem erre vagyunk elhivatva, hogy ilyen visszahúzó, ilyen keserítő, ilyen
nyomorító hatalmak ránk telepedjenek.

József Attila *Ars poetica* című versében is mondja: „Sziszegve sem szolgálak
nyomorító hatalmakat.” Ez nagyon fontos: mert sokan vagyunk úgy, hogy szol-
gálunk nyomorító hatalmat, és azt hisszük, hogy a sziszegéssel mindent jóvá-
tesztünk. Nem igaz! — Egészségesebb emberi kapcsolatokra vagyunk teremtve.
Ez azt mindenki elérheti. De nem önjerejéből, nem sziszegéssel. Ezt a szabadságot,
mintegy ajándékba lehet kapni — most a belső szabadságra gondolok —, hogy
ha az ember megnyílik a szellemi világ felé. Nagyon fontos az utolsó vers-
szaknak ez a része: „Nem olyan becses az irhám. / hogy érett fővel szótlanul
kibírnám, / ha nem vagyok szabad!”

Én úgy gondolom, hogy a szabadságát azon keresztül vásárolhatja meg az
ember, hogy a tőle telhetőt megteszi. Elmondja. És ahhoz, hogy az ember a tőle
telhetőt megtegye, elmondja, ahhoz az kell, hogy ne féltse az „irháját”. Mert a
szabadság is csak akkor jön el, az értékrend akkor tisztázódik az emberben, ami-
kor — az én szótáram szerint — megérzi az Istennek a létét.

Az az érzésem, hogy József Attilának a *Levegőt!* című versében és máshol
is — az előbbieken az arányérzék változatlanágáról volt szó — az Isten iránt
megnyilvánuló vágya fejeződik ki. Csak ő nem Istennek nevezi. Azt mondja:
Szabadság. Egyáltalán: az Isten nevét — azét az Istenét is, akit József Attila
elfogad — nem szívesen mondják ki az emberek. Kimondanak mindent. Kimond-
ják, hogy Érték — nagy É-vel; Törvény — nagy T-vel; Mérték — nagy M-el.
József Attila azt mondja: „Jöjj el, szabadság”. — Pedig ha kimondjuk a ki-nem-
mondottat, ha az ember nevének meri nevezni, akkor a néven nevezéstől váratlan
ajándékhoz jut. De nevének kell nevezni. Ki kell mondani. Mondani kell.

A szabadság kérdéséhez még hozzá szeretném tenni, hogy a gyermekkorban
ebből a szabadságból — amire József Attila is vágyódik — kap ízelítőt az ember.
Mondja is Krisztus: „Engedjétek hozzám a kisdedeket, mert ilyeneké a mennyek-
nek országa.” Ugyanilyen ízelítő a szabadságból: a szerelem. De ahogy a gyer-
mekkor elmúlik, elmúlik a szerelem is. Nem múlik el azonban egy még teljesebb
szabadság utáni vágy. Az Ady szerinti „teljes és nyugodt mámorok célját” áhítja
az ember. Azt, amit József Attila *Ars poetica* című versében úgy fejez ki, hogy:
szabadnak lenni, eljutni „az értelemig és tovább”. És itt a tovább szót érdek
lényegesnek. Mert vannak olyan dolgok, amelyeket értelmünkkel nem tudunk
felfogni. Agyunk, eszünk — különösen ha transzcendens dolgok megértésére tö-
rekszünk —: végeesebbek képzeletünkénél. Túlságosan végesek ahhoz, hogysem az
ember kézbe tudná kaparintani létének, lényének a magját, gyökerét.

Én arra jöttem rá, hogy az ember lényegének nem legfelsőbb fóruma az ér-
telem. Hanem van annál egy fontosabb. És ez nem a lényünkön kívülálló vala-
mi: ez a lényünknek a mélyén van eltemetve. És a lényünknek a mélye annyit
se reagál az értelmi behatásokra, mint a szimbólumokra, a képzeletre. Ez a lé-
nyegesebb részünk; ami ott van eltemetve: az hitünknek az ajtaja.

NAPLÓ

KINYILÓ VERSVILÁG*

A mai magyar lírának egyik legizgalmasabb törekvése, hogy az intellektus szűrőjén ábrázolja a világot, egyre kevesebbet bízva a direkt közlésre, s egyre többet arra a belső világra, melyről a költő csak egy-egy jelzést ad, hogy az olvasóra bízva, megbírkózik-e vagy sem annak megfejtésével. Sok éven át az empiria játszotta a költészetben a vezető szerepet, s vele a képek, az áttetsző, légies megfelelések, melyeket — mint a költői üzenet híradásait — előbb-utóbb biztonságosan értelmezhetett az olvasó. Valahányszor a költészet új utakra tért, s a képeket sűrítette, bonyolította, bekövetkezett a líra „botránya”: fordult bár Petőfi a népi nyelvhez és a népi gondolkodásmódhoz, vagy Ady a francia vers új eredményeihez. Aki figyelemmel követi a művek befogadásának folyamatát, érzékelheti, hogy e „botrány” rendszerint a kritikusok körében tört ki, az olvasók közül inkább lelkes csapat verbuválódott a költők köré.

A felszabadulás utáni magyar költészet első nagy fordulatát az *Újhold* költői hozták. Nem testükben, hanem idegeikben őrizték az elmúlt világégés jóvátehetetlen sebeit, s ezek fájalmától nem tudtak szabadulni. Verseik előbb besűrűsödtek, később szinte jelzésekre redukálódtak. Ez a „hallgatva kifejező” versmodell aztán komoly, nagytehetségű követőkre talált, akiket joggal sorolunk az *Újhold* költői közé, bár nem írtak a lapban (Rákos Sándor és Lator László). S utánuk ismét kirajzott egy rendkívül tehetséges, művelt generáció, melyet szintén nem hagyott érintetlenül ez az egyre inkább képek nélkülivé váló, a közlésekre, azok jelentéstartományára építő líra. Közülük is az egyik legérdekesebb, legkövetkezetesebb költő Kalász Márton, akinek legutóbbi verseskötete abban a békéscsabai könyvtári sorozatban jelent meg, melyben legjelentékenyebb költőink kötetét volt — vagy nem volt — módunkban kézbe venni megcsodálva a kiállítás eleganciáját, az illusztrációkat és a nyomdatechnikai megoldások szépségét.

Nyílt versek. Már a cím is elgondolkodtat, nem szólva a versek formájáról. Ezek az úgynevezett nyílt versek ugyanis kivétel nélkül laza szonett-formában íródtak, anélkül, hogy költőjük a szonett

formai sajátosságaira helyezte volna figyelmének javát. Kalász Márton számára ugyanis elsősorban az írás következetes fegyelme, a vers születésének önkínzó és mégis feloldó légköre a legfontosabb. Körülötte habzik a világ, a lakótelepi házzal szemben markoló gépek mozdítják a földet, ő azonban megszűzi tájakra, tengerekre lát, képzeletében látomások raja kél, „futó puszták” látványa igézi.

Ez is sajátossága az új költészetnek. Korábban elsősorban az olvasmányok szabályozták a költői képzelet szökelléseit. Ma a televízió jóvoltából az egész világra rálát a poéta, s ha ihlete szárnyán a múltba akar visszaröppenni, felteszi a lemezjátszóra — mint a jelek szerint Kalász Márton is — Chopin egyik impromptu-jét, s máris köréje borul a nohanti táj, látni véli a hatalmas kertet, a vígan társalgó párokat — miközben ő maga, a zeneköltő mintájára, szobája magányában eltökélten írja újabb műveit.

Az eltökéltség, a leírt szóban való hit Kalász Márton költészetének egyik legvonzóbb sajátja. Korábban jellemzője volt egyfajta szikár egyszerűség, már-már puritán lényegre törés, mely a költői dikciót jóformán csak jelzésekre redukálta. Újabb verseiben érezni azonban a tágulást, a nyitást, s alkotás közben nemcsak „összerántja”, formáló kohójában izzítja, tömöríti a látványt, hanem annak akusztikát is ad: verseiben a történelem távlata vibrál: időben visszsa és előre nyújtja a vers határait, kutató szemhatára előtt egyre mélyebb s egyre magasabb világok nyílnak. Csak egyetlen példát hadd idézzek erre a sűrítő s mégis távlatot teremtő eljárásra, az *Isten almáskertje* című verset:

Ez a fényesség a történelem,
ez a sötét füstfolt szintúgy a történelem;
ebben a fényben ember húsa égett,
ebből a füstfoltból emberl s állati
csontok araszoltak, akár a férgek,
s robbantak, ha átsült pánccélzatuk;
ez a lét úgy tart fényességben, füstben
tovább, hogy benne e néma szilánkok
hintálnak még tisztulásban, akár a szirmok,
s isten, másvalaki épp nézi messziről,
dombról, mintha almáskertjét a tél után;
bütykeinkben nemcsak a rémült fagyosszentek
élő paklija ül: lám, mi leintjük

bütykeinket —
egy kényes gazda nem önáltató ...

* Kalász Márton: *Nyílt versek* (Békéscsaba, 1978)

Az a nagy ereje és újsága ennek a kötetnek, hogy úgy kelti az érzelmet, mintha mi is személyes részesei lennénk a költői töprengésnek. Általa úgy tudunk írónikusak és fájdalmasak lenni, hogy ezekről az érzésekről jóformán szó sem esik, csak a látvány sugallatában kelnek bennünk annak természete, költői intenciója szerint. Fogalomról fogalomra haladunk, együtt a költővel, egy soha be nem végezhető, de mindig fölfedezésekkel kecsgetető úton, mely az emberi érzések őstípusait éppúgy kínálja, mint eddig alig vagy nehezen megfogalmazott sejtelmeket, tudástörmelékét. „A lét legegyetlenebb tartalmait gyömködi magába” a költő, s ezeket az ellentéteket mégis úgy tudja alakba gyúrt és megformálni, hogy egységbe rendeződnek, bonyolultságuk szépségüket és immanenciájukat fejezi ki. A legszebb megoldásra bízhatja az embert és a világot, s minden egyes versében pontosan, hitelesen érzékelteti, hogy ennek az egyetlen lehetséges alternatívának minden lehetősége adott, csak nekünk kell a helyes és pontos alkotásokba rendeznünk részleteit. Ez a vers, mely önfeledt könnyedséggel elegyít harmóniát és kakofóniát, szépséget és formátlanságot, az emberi teremtő és rendező erőnek egyik legszebb, legérzékletesebb és leghitelesebb rajza a kötetben:

A legszebb megoldásra nyitok ablakot —
sugárzásra, enyhülésre; merülkező
madarak súrolják a többi kétség
mélyén szemet is; nézem, spirálfűz
függ a levegőben — akár egy háza-
vesztett óramű: rugó! szétgöndörödnek;
szétgöndörödik, zajlik az egész világ —
csipess nagyítót, szölok, ha mestere vagy,
ügyelj, gyakoroltság szűrő fény-ujjaid,
tégly helyre mindent; mire este jön,
s én ácsorogva itt, majd elálmosodom,
halljam nyitva felejtett ablakomon át —
ingája jár, tük-takkol kint az univerzum;
jól van, sóhajtok; most már pontos is legyen.

Minden kornak megvan a maga megfelelő lírai kifejeződése. Kalász Márton

Tájékoztató

A GONDOLAT KIADÓ jelentette meg Tardy Lajos Régi hírluk a világban című könyvét, amely a szerzőnek a Magyar Nemzet hasábjain között cikkeit, ismertetéseit gyűjtötte egybe. Közös jellemzőjük, hogy történelmi múltunknak egy-egy érdekes, többé-kevésbé elfeledett vagy nem köztudomású momentumát, tényét vagy éppenséggel anekdotáját rögzíti olvasmányos, elbeszélő for-

lírja azért nagyon izgalmas és tanulmányos, mert a mi korunk teremtő, mindig a tetre összpontosító emberének lírai nyelvét kísérletezi, teremti meg. Ahogy a hatalmas üzemekben egy látzólag formátlan acédarabból végül hallatlanul pontos szerkezet készül, úgy lesz az ő költői műhelyében rég elkoptatott, szemétdombra vetett szavakból új kifejezés, s maga a vers is előttünk születik, az érzések egymásra tolulásának lávaömléséből, egyre tisztulóbban, egyre pontosabban, — a pontosságra, szabatoságra törekvés kezdettől meghatározója Kalász Márton lírájának — megőrizve azonban a teremtés iszonyú fáradtságát és kockázatát. Mert soha, egyetlen versében sem dolgozik sztereotípiákkal. Pontosan tisztában van világirodalmi környezetével, poézisére bizonyos vonatkozásban talán ösztönzést is gyakorolt ez, legalábbis az elioti példa, de amit leír, amit kiküzd a pillanattól, az mindenestől az övé, a sajátja. Van ebben a szüntelen teremtésben, megszenvedett poézisben egyfajta individualizmus is, de nem a gögös, a magába zárkózott individuum magányából fakadnak fel versei, hanem mélyen érző, emberi szívből, akit sorsa talán egy lakótelepi bérház x-edik emeletére állított, de ott is meghallja a titokzatos távoli tengerek zúgását, és pontosan érzékeli, a pórusai-ban érzi a nohanti napsugár melegét.

Kalász Márton rövid verseiben a kor formanyelve készülődik. Ezekben a sűrű, tömör koncentrátumokban ott izzik a világ minden szépsége, s legalább adottságként ott vibrál a békeség és a nyugalom ígérete is. Nyilvánvaló, hogy a megnyugvás és a szépség minden morzsáját úgy kell kicsikarnia a sorstól. De aki látja elszánt, mégis önfeledt küzdelmét, aki tanúja, hogy tágitja lépésről-lépésre szemhatárát, biztos abban: ez a költő nemcsak célba ér, hanem olyan nyereséget is hoz, ami mindnyájunkat gazdagít.

SÍKI GÉZA

mában. Néhány fejezetcím itt többet mond minden értékelésnél: Batu kán tolmácsa Magyarországon; Zsigmond király keleti követei; Az első orosz útírási Magyarországról; Mátyás király keleti kapcsolatai; Bélay Barnabás mint „magyar király” Perzsiában és Egyiptomban; XVI. századi magyar útírási a Szentföldről és Egyiptomról; Augustus császár végrendeletének magyar felfedezője; Egy arab születésű magyar tábornok stb. — A magyar História sorozatban Barta Gábor

Az erdélyi fejedelemség születése című monográfiája látott napvilágot. „Az események leírását az eddigiek értelmében — írja bevezetőjében a szerző — 1526-tal s Magyarországot egészével kell kezdenem. Hogy jobban megérthessük azt a szerepet, ami e folyamatban Erdélyre várt, vessünk még egy futó pillantást annak állapotára — a XVI. század első két évtizedében. A Királyhágó és a Kárpátok között elterülő, közel 60 ezer négyzetkilométer kiterjedésű földön három, egymástól élesen elütő közösség jelentette a feudális rendi társadalmat: a nemesi megyék, a szászok és a székelyek. Együttműködésüket az 1437-es jobbágyfelkelés óta megegyezés szabályozta, a „három nemzet” uniója...”

SZERKESZTŐSÉGUNKHÖZ BEKÜLDÖTT, KÜLFÖLDÖN MEGJELENT MAGYAR NYELVŰ KIADVÁNYOK:

Puskely Mária: Akik a jobbik részt választották (Róma, 1978). A szerző érezhető érdeklődéssel fordul azok felé, akik életükkel, példájukkal ösztönzést adhatnak a ma emberének. Istennek a történelemben élő tanút mutatja fel új könyvében is, s tanulmányait rokonszenvessé teszi az a törekvése, hogy nem a látványos életutakat igyekszik követni és tetten érni az életszentség megnyilvánulásait, hanem az egyszerű hétköznapiakban. Hősei kivétel nélkül a szeretet nagy alakjai, akik nem úgy gyakorolták a szeretetet, hogy elzárkóztak a világtól, hanem abban tevékenykedve igyekeztek megtalálni az életnek azokat a kereteit, melyeket épp a sokszor hősi fokon gyakorolt érzelem révén tághatnak szélesebbre. A könyvben kis portrékat olvashatunk Elisabeth Ann Setonról, Edith Steinről, Salkházi Sáráról, Erzsébet nővér Birnbauer Máriáról és Madeleine Delbről. Az életrajzi részt alapos irodalom egészíti ki, s részleteket olvashatunk a könyv hőseinek műveiből. Puskely Mária művét jól megválogatott ikonográfia teszi teljessé.

Vannak, akiket ma már jól ismer a nagyvilág, például Edith Stein vagy Elisabeth Ann Seton, akit 1975-ben iktatott a szentek sorába VI. Pál pápa. A róluk írt fejezetekben a szerző alapos irodalomra támaszkodhatott, a többi arcmást azonban jórészt saját — rendkívül alapos — kutatásai alapján kellett megrajzolnia. Érezhető gondnal és szeretettel írta meg mindegyik fejezetet, a hőseivel való azonosulás vágya azonban olykor túlságosan is lírai teszi fejtegetéseit. Ilyenkor Puskely Mária fölöslegesen egyszerűsít, s olyan pontokon is lágy, pasztell színekkel él, ahol sokkal hatásosabb és magával ragadóbb — példászerűbb — volna az élet drá-

maiságának kendőzetlen feltárása. Munkája így több részében a mára már meghaladott „lelki olvasmány” szférájába emelkedik, hősei pedig olykor elveszítik az étlettől való reális, megszenvedett kapcsolatukat. Emelkedettség és naivitás, pontos információ és fölösleges lírizálás váltakozik könyve lapjain, melynek így információs értéke a legnagyobb.

P. Kelemen Didák levelei (Róma, 1978). Rákos Raymund a kitűnő, forrás értékű életrajzi munka (Ugye, Atyafiak 1975) után tovább folytatja a szentéletű minorita szerzetes élete dokumentumainak gyűjtését. Rendkívül fontosak ezek a levelek az életszentség dokumentálása okán is, ugyanakkor azonban sok fontos, eddig részben homályban maradt közlendőt és adatot tartalmaznak a 18. századi Magyarország életéről is. A szerzőnek felbecsülhetetlen érdeme, hogy áldozatos kutató munkája révén egyre világosabb színekkel bontakozik ki előttünk a török hódítás után lassan eszmélődő magyarság vallásosságának sok jellemzője. A levelek a kor nyelvhasználatának, szokásainak számtalan érdekes jellemzőjére fényt derítenek, s gyűjteményük még nyilvánvalóbbá teszi Kelemen Didák életének és szerepének jelentőségét. Arról nem is szólva, hogy Didák atya alázatos, mély hite, szolgálatra teremt egyénisége és szüntelenül Isten felé törő lelkiisége ma is fontos, hiteles példája lehet a helyesen értelmezett vallásos magatartásnak. Külön érdemes méltatnunk a könyv ízléses, szép kiállítását, a nagyszerűen megválogatott illusztrációs anyagot s a pontos, jól tájékoztató, biztos anyagismerettel megírt tájékoztató jegyzeteket.

Kerényi Károly és a humanizmus (Bern, 1978). Századunk egyik legnagyobb vallástörténészének állít emléket ez az izgalmas tanulmánygyűjtemény. Kerényi rendkívül nagy hatást gyakorolt a harmincas évek kultúrájára, gondolkodásmódjára, oroszánrésze volt az antikvitas eszményeinek feltámasztásában; s ez az antik orientáció abban a korban a kulturális hagyományok és értékek elszánt humanista védelmét is jelentette. (A kötetben különben külön tanulmányt olvashatunk Kerényi Károlynak a magyar irodalomra tett hatásáról. Ennek példái bőven lehetne és kellene még szaporítani, a nagy hatású tudós ugyanis a „sziget” eszményének vállalásával és példával emeléseivel egy egész korszak termékenyítője, ösztönzője lett, s ugyanakkor meghatározója volt az újraéledő Horatius- és Vergilius-reneszánsznak.) Nemrégiben hazánkban is megjelent Kerényi Károly Mitológiája, amely mint kezdeti lépés, kitűnő alkalmat kínál a szerző szemléletének, hatásának átvilágítására (ez a magyar kultúrtörténetnek fontos fejezete); ebben a munkában jó segítséget kínálnak jelen kötet írásai.

R É S U M É

Le 20 Août, „la Saint Etienne” est la plus ancienne fête des Hongrois qui, depuis près de mille ans, consacrent ce jour au souvenir de leur premier roi, saint Etienne, fondateur de l'Etat hongrois. Cette fête est aussi en même temps celle du „Pain Nouveau” et celle de la Constitution de la République Populaire de Hongrie, promulguée le 20 Août 1949. C'est à cette fête de grandes traditions que se rattachent les réflexions de Ferenc Magyar, Directeur de l'hebdomadaire catholique ÚJ EMBER (L'HOMME NOUVEAU).

A qui appartient le pouvoir? — poset-il la question qui sert à la fois de titre à son article. Nul doute que l'on ne peut y répondre désormais qu'en ces termes clairs et nets: dans la République Populaire de Hongrie, le pouvoir appartient au peuple travailleur. Il va de soi que la mise en application de ce principe a entraîné de profondes transformations dans la structure économique aussi bien que sociale du pays. En présence de ces qui doit elle-même son organisation à ce même roi, a été nécessairement amenée à fonder sur de nouvelles bases ses rapports avec le nouvel Etat socialiste. Pour sa part, l'Etat hongrois s'est engagé à créer toutes les conditions que la subsistance de l'Eglise requiert dans le nouvel ordre social. C'est à l'Eglise de découvrir, à la lumière des directives de Vatican II, les possibilités qui s'offrent à elle dans la Hongrie démocratique pour continuer à y remplir pleinement sa mission.

Dans ce numéro nous publions in interview avec cardinal Dr. László Lékai, primat de Hongrie. Il s'exprimait sur l'importance de la visite du Pape pour l'Eglise et du point de vue de la politique ecclésiastique; ainsi que sur la portée de la participation de la délégation hongroise pour l'Eglise de la Hongrie.

La visite papale est sans doute de très haute portée, — a dit Msgr. Lékai — qui aura certainement un retentissement favorable. La situation des Eglises dans les pays socialistes est bien différente. Rien n'est plus naturel, puisque les données historiques sont différents dans chacun de ces pays, tout aussi que les étapes du développement. Il n'y a donc pas de modèle de valeur générale pour la politique ecclésiastique. Notre modèle commun est — pour nous servir de ce terme en vogue — Jésus Christ, dont nous sommes les disciples, et pour qui nous devons porter témoignage dans ce pays, à cette époque; et le faire ensemble avec les autres Eglises, unis par les liens de l'affection fraternelle, respectant les particularités l'un de l'autre.

Dans son étude *La Personne humaine et sa dimension communautaire*, le Prof. Tamás Nyíri de l'Académie de Théologie catholique de Budapest analyse les diverses formes dans lesquelles la personne mène sa vie dans la société. Nous en résumons les idées fondamentales en ce qui suit: L'une des réalités les plus profondes de l'existence humaine, c'est d'être liée à celle de beaucoup d'autres. Tout homme fait nécessairement partie d'un groupement quelconque, tels que: les groupements de parenté fondés sur la parenté du sang; les groupements d'affinité fraternelle dont les membres partagent des croyances, des convictions communes; les groupements de localité dont les participants sont liés par le voisinage; les groupements d'activités visant une oeuvre commune pour ne citer que ces quelques exemples. La personne qui vivrait isolée de tout groupement, se sentirait menacée jusque dans son existence, ce terme pris dans son sens matériellement concret. Faisant partie d'un groupe social — qu'il soit restreint ou étendu — la personne se trouve dans son espace vital, elle s'y sent à son aise, comme chez elle, rassurée d'y être à l'abri.

Ceci posé, on aurait tort de prétendre que la personne n'ait besoin du groupe social qu'à titre d'„instrument”, dans la mesure où celui-ci assure son existence dans la société. La personne cherche aussi à satisfaire son besoin de fraternité dans le groupe. Pour y répondre, le groupe doit former une telle unité des

members que seule l'interférence durable des aspirations et des intérêts, des sentiments et des idées, des traditions et des engagements peut réaliser. Une fois ces conditions remplies, le groupe accède au rang de la communauté qui, tout en opérant la fusion des membres, laisse à chacun la liberté d'affirmer sa propre personne.

INHALT

Ferenc *Magyar*, Chefredakteur des katholischen Wochenblattes *Új Ember*, schrieb den Leitartikel für unsere Nummer, in dem er seine Gedanken gelegentlich des nationalen Feiertages am 20. August zusammenfasst. Am 20. August wird in Ungarn König Stephan der Heilige, Gründer des ungarischen Staates gefeiert und derselbe Tag ist auch die Feier der ungarischen Konstitution und die Feier des Brotes. „Wem gehört das Land?“ — stellt der Autor die Frage. Die Antwort ist heutzutage eindeutig: es gehört dem arbeitenden Volk Ungarns. Welche Konsequenzen bringt aber diese Tatsache mit sich im heutigen Leben jener katholische Kirche, die vor tausend Jahren vom selben Heiligen König organisiert wurde und die nach dem zweiten Weltkrieg und im Zeitalter des II. Vatikanischen Konzils die neuen Wege ihrer Sendung sucht. Bei diesem Wegsuchen bekommt die Kirche keine Latifundien und andere wirtschaftlichen Begünstigungen mehr vom Staat, sondern Vertrauen und die Sicherung der Möglichkeiten die für die Erfüllung der Sendung der Kirche unumgänglich nötig sind.

In dieser Nummer bringen wir ein Interview mit Kardinal Dr. László *Lékai*, Primas von Ungarn, zum Anlass seiner Polenreise in der Begleitung des Papstes Johannes Paul II. Kardinal *Lékai* würdigte die kirchliche und kirchenpolitische Bedeutung des päpstlichen Besuches, sowie die Bedeutung der Teilnahme der ungarischen episkopalen Delegation für die ungarische Kirche. Er hob die beehrenden Liebenswürdigkeit und Interesse von Kardinal Wyszyński Präsidenten des polnischen Episkopats, und von Papst Johannes Paul II., die der ungarischen Delegation zuteil wurden hervor. Beide betonten die engen historischen Beziehungen zwischen der polnischen und ungarischen Nation. Auf die Frage, was, seiner Ansicht nach, die Bedeutung des päpstlichen Besuches für die Beziehungen zwischen dem Heiligen Stuhl, und den sozialistischen Staaten, und binnen den einzelnen Staaten für die Beziehung zwischen Staat und Kirche sei, antwortete Kardinal *Lékai*, wie folgt:

Es ist zweifellos von grösster Tragweite, und wird auch eine günstige Auswirkung haben. Das eigentliche Ziel, und die Aufgabe der Kirche in den sozialistischen Staaten ist das Einpflanzen der Frohbotschaft Christi in die Menschenherzen, mit anderen Worten, die Evangelisation, und obwohl die Methoden, die zu diesem Ziele führen die gleichen sind dennoch ist die Lage der Lokalkirchen in den sozialistischen Staaten von einander abweichend, da die historischen Gegebenheiten, sowie die einzelnen Etappen der Entwicklung je nach Staat unterschiedlich sind. Es gibt also kein Modell von allgemeiner Gültigkeit für Kirchenpolitik. Wir haben hingegen ein gemeinsames Modell — um diesen modernen Ausdruck zu gebrauchen, — den Jesus Christus, dessen Jünger wir sind, und dessen Zeugen wir sein sollen, in diesem Lande, in diesem Zeitalter; und zwar mit den anderen Lokalkirchen in Brüderlichkeit und Liebe verbunden und ihre Eigentümlichkeiten in Ehren haltend.

Tamás *Nyíri*: Person und Gemeinschaft. Reflektierend auf das Verhältnis zwischen Mensch und Gemeinschaft und zwischen Person und Freiheit schreibt der Autor unter anderen: Die Menschen sehnen sich nach einer Gemeinschaft. Das bedeutet aber, dass jeder Mensch dasselbe Ziel und dieselbe Bestimmung haben muss, wenn so viele und so verschiedentlich ihre Wege auch sind, wie unterschiedlich auch die einzelnen zum Glücklicherweise der anderen beitragen und wie vielfältig auch ihre Rechte und Pflichten von der Gesellschaft vorgeschrieben werden, das Ziel nach dem sie innerhalb ihrer Gruppe streben, bleibt dasselbe: die Gemeinschaft, die sie untereinander verbindet. Eine Grundgegebenheit der Gesellschaft ist die Gruppe. Die Menschen leben notwendigerweise in verschiedenen Verbundenheiten, sie haben Verwandte, sie gehören zu irgendeiner religiösen oder anderen Gemeinschaft, sie haben Nachbarn und Mitarbeiter. Ausserhalb der Gruppe fühlen sie sich verlassen, und ein Anschluss gefährdet oft selbst ihre physische Existenz. Die kleinere oder grössere Gruppe ist der Lebensraum des Menschen, sein Heim, wo er Ruhe und Sicherheit findet. Es

kann vorkommen, dass wir der Gewohnheitsordnung unserer Gruppe gegenüber Bedenken haben, doch schieben wir es gleich beiseite, weil wir die Last der persönlichen Meinung schwer vertragen. Vieles könnte man noch darüber sagen, aus wie vielen Gründen der Mensch der Gruppe angewiesen ist, zu der er gehört. Das Resultat wäre dasselbe. Die Gruppe ist ein unvermeidliches Fundament der menschlichen Existenz.

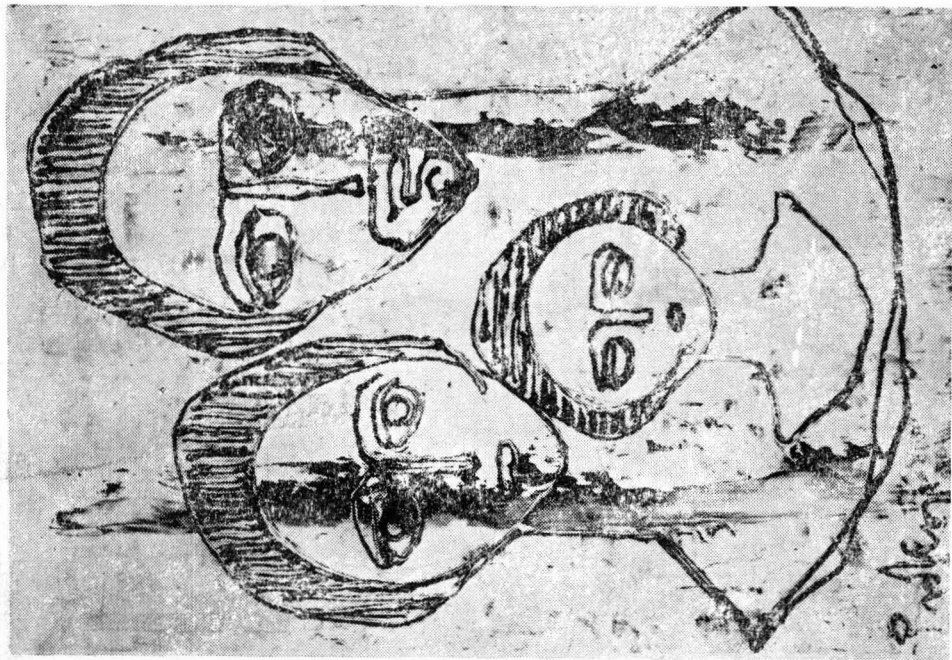
Der Mensch sucht aber nicht nur deswegen die Gesellschaft eines anderen Menschen, weil er ein Mittel darstellt auf das er nicht verzichten kann, sondern auch deswegen, weil die Begegnung mit anderen Menschen an sich einen Wert repräsentiert. Um Mensch zu werden brauchen wir nicht nur den Dienst der anderen, sondern wir brauchen den anderen Menschen selbst, das innerliche, vertraute, Verhältnis mit ihm. So formt sich die Gemeinschaft, die sich nicht auf die gesellschaftlichen Rollen, sondern auf den ganzheitlichen Menschen aufbaut. Die Gemeinschaft ist schon eine Gruppe von Menschen, die durch gemeinsame Ziele und Ideen einig sind, sie ist ein dauerhaftes Zusammenspiel von Gefühlen, von Denken, Traditionen und Verpflichtung, wo die Mitglieder der Gemeinschaft zusammengeschweisst und vereinigt werden.

CONTENTS

Who owns this land? — this is the title of the leading article by Ferenc *Magyar*, editor-in-chief of the weekly UJ EMBER. He summarizes his reflections on the occasion of our national holiday. On August 20, the people of Hungary commemorate their first king, Saint Stephen, founder of the Hungarian State. This day is, at the same time, the day of the Constitution of the Hungarian People's Republic, and of the new bread. Who owns this land? — he raises the question. The answer is now unambiguous: the working people of Hungary. But what are the implications of this fact for the Catholic Church in Hungary, which was organized by the first saint king some thousand years ago, and which is now, after the Second World War, in the era of the Vatican Council, seeking new ways and means to fulfil its mission. In this stage, the State of the Hungarian people no more offers the Church big estates, economic and other privileges as entailed property; instead, it has voted the Church confidence, and helps it create the conditions for fulfilling its mission.

In our present number we bring an interview with Cardinal Dr. László *Lékai*, Primate of Hungary, about his Poland-trip where he joining Pope John Paul II in his Polish tour. Cardinal *Lékai* appreciated ecclesiastical and church political significance of the Pope's visit as well as the participation of the delegation of four representing the Hungarian episcopacy for the Church of Hungary. He pointed out the complimentary cordiality and interest Cardinal Wyszynski and Pope John Paul II gave the Hungarian delegation, and through it to the Church in Hungary. They stressed the historical relations existing between the Polish and Hungarian nations. Answering the question what was — in his opinion — the significance of the papal visit as to the relationship of the Holy See and the socialist states, and within the single socialist states, for the relationship between state and church, Cardinal *Lékai* stated, that it is of greatest importance, indeed, and I am sure, it surely will have a positive effect.

Tamás *Nyíri*, in his study: Individual and Community, deals with the relations between individual and freedom. He writes among others: „Man wants to belong to a community. This fact proves that we all have the same aim and function, since so many very different people are seeking it in one and the same community. The formation of groups is one of the most natural characteristics of society. People are necessarily united by the bonds of blood, they belong to some religious or other community, they have got neighbours and colleagues. Outside the group they feel lonely, excluded, and the excommunication or often jeopardizes the very existence. These smaller larger groups are the living space and the sheltering home for man. Being one of a group is the essential basis of self-preservation. For man, however, the company of others is not merely the necessary means to achieve something, the intercourse with others is a value in itself. To become a man, we are not only depending on the service of others, but on the other man himself: we need a familiar, intimate, close relationship. This is how the community develops, that rests on the whole man, and not on the social roles of man. Community it the group of people united by the same aims and ideas, the relatively lasting harmony of feeling and thinking, traditions and engagement, wherein the members of the community develop a spirit of solidarity, are welded into a close unity.

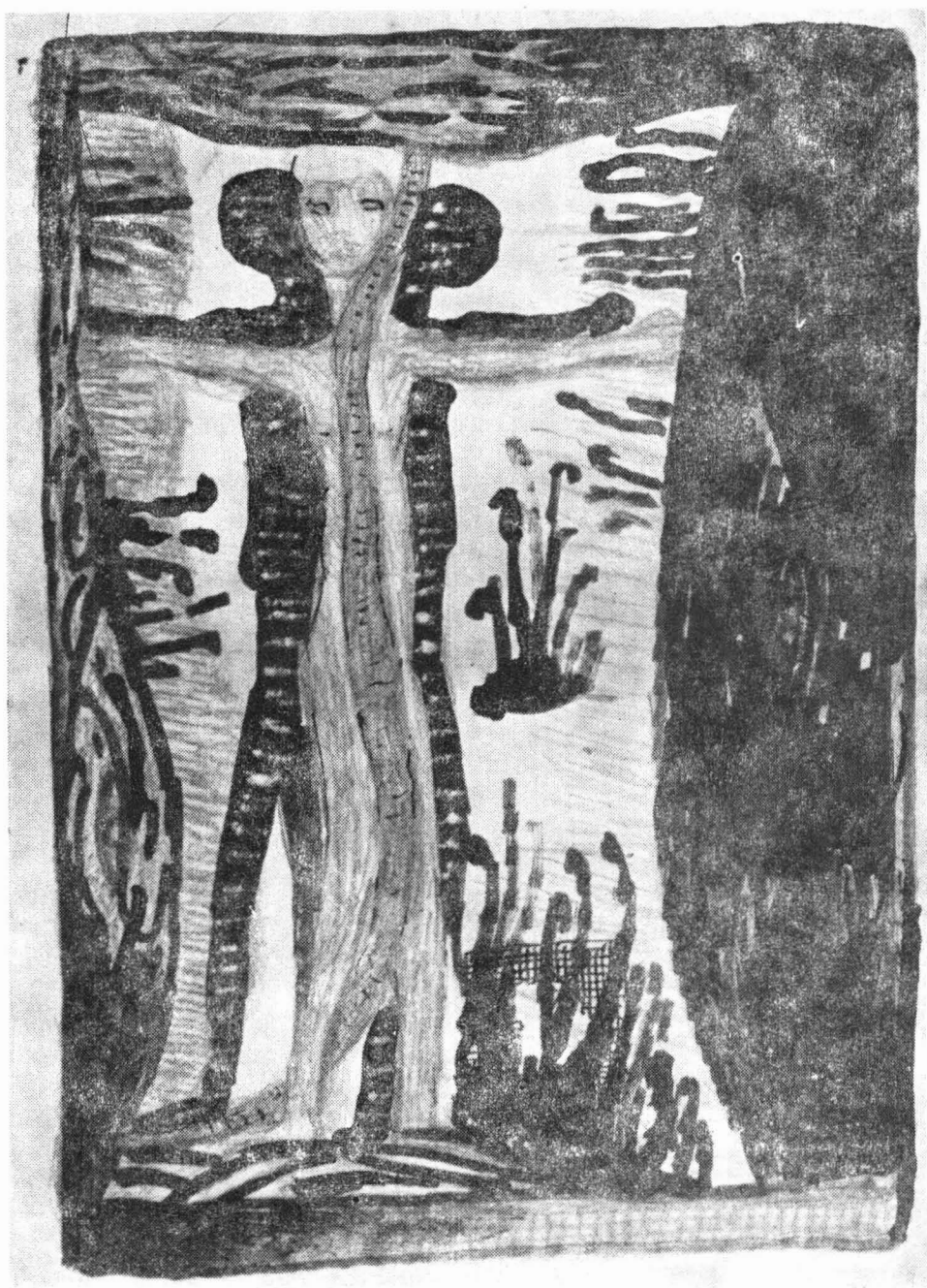

Szent Család

Prakop Péter munkája

Jó pásztor

Gancz Miklós munkája